

विशेषां वि

•

सुंदरल गो. ब्याह

લેખકનાં અન્ય પુસ્તકો :

જ્યોતિ-રેખા : (આવૃત્તિ બીજી)

[સુલોચનાનું લોચનદાન, સિદ્ધાર્થનું સ્વપ્ન વગેરે
ખંડકાવ્યોનો સંગ્રહ, સ્વ. નરસિંહરાવભાઈના
'પરિચય' લેખ સહિત.]

ઈંદ્રધનુ :

['ઈંદ્રધનુ' અને બીજાં એકસો અગિયાર
કાવ્યોનો સંગ્રહ.]

ગુજરાતી સાહિત્યમાં સોનેટ : (અપ્રાપ્ત)

[ગુજરાતી સાહિત્યમાં સોનેટનો વિકાસક્રમ
દર્શાવનારો નિબંધ, જુદા જુદા લેખકોની
એકંદર અઢાર સોનેટકૃતિઓ સહિત.]

સુવર્ણમેઘ : (હવે છપાશે)

[જુદે જુદે વખતે લખાયેલા વિવેચનલેખોનો
સંગ્રહ.]

ધમ્મપદ : (હવે છપાશે)

[ધમ્મપદનું સગરક્ષોદી ભાષાન્તર.]

વિ. રો પાં જ લિ.

ઇંદ્રધનુ પછીનો કાવ્યસંગ્રહ

સુંદરજી ગો. બેટાઈ

દુર્લભમં જ્યોતિષાં જ્યોતિરેકં

તન્મે મનઃ શિવસંકલ્પમસ્તુ ।

આ. ર. આ. ર. રો. ઠ. ની. કં. પ. ની.
બુ. કે. સે. લ. મં. એ. નં. ચ. જિ. લ. શ. સં.
કે. શ. વ. બા. ગ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : સુંબાઈ-૨

સર્વ હક્ક કર્તાને દેવાધીન

આ સંગ્રહમાંનાં કાવ્યો અન્યત્ર કોઈ પણ પ્રકારે પ્રગટ
કરતાં પહેલાં ક્રતાની સંમતિ મેળવવી જરૂરની છે.

૨૫૬૫
૪૫૧.૩૪
જેઈસુ
(લિજો)

૫૩૩૧૦

પહેલી આવૃત્તિ ૧૧૫૦ : સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૨

રૂ. ૬-૦-૦

: મુદ્રક :

દેવાશંકર હરિશંકર જાની, શ્રી આમલક્ષ્મી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ
સોનગઢ (સૌરાષ્ટ્ર)

અર્પણ

હૈયાભોમ નિતાન્ત ઊધર હતી વેરાનશી વિસ્તરી;
સદ્ભાવસવણે વહી રસ રસી જેણે સુધન્યા કરી,
જાણીને આણુજાણતાં જ અથવા અંગાર ચાંપી ઠસી
જેણે, તે સ્વજનો અને પરજનો કેરી સ્મરી મંડલી
આભારે સમ-ભાવથી ઉભયને અર્પું વિશેષાઞ્જલિ.

નિવેદન

‘ઈંદ્રધનુ’ પદ્ધતીનાં કાવ્યોનો સંગ્રહ અહીં ‘વિશેષાંજલિ’ રૂપે બહાર પડે છે. છેલ્લાં દશગર વર્ષોના ગાળામાં આ સંગ્રહમાંની અનેક કૃતિઓ પ્રસ્થાન, સંસ્કૃતિ ઇત્યાદિ સામયિકોમાં જુદે જુદે વખતે પ્રગટ થઈ હતી અને કેટલીક પહેલી જ વાર અહીં પ્રકાશ પામે છે. પૂર્વે પ્રગટ થઈ ગયેલી કૃતિઓના પાઠ અહીં તહીં ફેરવ્યા છે એટલે તે તે કૃતિનો પ્રમાણભૂત પાઠ આ સંગ્રહમાં જ જોવાની વિનંતી છે.

‘વિશેષાંજલિ’માંની કૃતિઓ વિશે તો મારે શું કહેવાનું હોય? પરંતુ ગદ્ય પરચીસી દરમિયાન ગુજરાતી કવિતાએ સિદ્ધ કરેલા વૈવિધ્યપૂર્ણ સ્વરૂપની સમીક્ષા વિશેષાંજલિની પ્રસ્તાવનાને નિમિત્તે કરી લેવાની વૃત્તિ મને થઈ હતી ખરી; પણ તે ચે જતી કરવામાં જ મને ઔચિત્ય જણાયું છે.

આ સંગ્રહનું દિગ્પાણ ‘આસ્વાદ’ રૂપે અધ્યાન અનંતરાય રાવળે મિત્રભાવે લખી આપ્યું છે તે વાચકોને અનેક રીતે પ્રકાશક થશે એમ આશા રાખું છું. અધ્યાન અનંતરાયે અંગત અગ્ન્યણો છતાં લીધેલા આ શ્રમ માટે હું એમનો અંતરથી આભાર માનું છું.

ગુજરાતના પ્રતિદિન વિકસતા અને વિશાળ બનતા જતા કાવ્ય-પ્રેમી વર્ગ આગળ વિનમ્રભાવે આ ‘વિશેષાંજલિ’ હું ધરું છું.

૧૫, દાદાભાઈ રોડ,
વિલેપારલે, સુ.ખર્ષ-૨૪
તા. ૬-૫-૫૨

}

સુદરશ ગા. ખેડાઈ

અનુક્રમ

: ૧ :

(પૃષ્ઠ ૧ થી ૫૮)

૧ જાને હોંસે !	૩	૧૪ પૂછવું યે અનન્ત	૨૯
૨ જન્મની ફેરશિક્ષા	૪	૧૫ ખરું લેખુ	૩૦
૩ કેડીની શોધમાં ફરી	૫	૧૬ આવો, આવો !	૩૧
૪ આ તે મૃત્યુ ?	૮	૧૭ દ...ફ દફ	૩૨
૫ જીવતા મોતનો જય !	૯	૧૮ હૈયું વધું	૩૪
૬ મૃત્યુમ્હોયુ' પ્રભાત	૧૧	૧૯ શ્રાવણી અરમર	૩૬
૭ નિશાદર્શન	૧૨	૨૦ ખીસે બાંધ્યાં	૩૮
૮ । અત્મનિ સ્થિરો ભવ ।	૧૮	૨૧ ચરણરજ તો ધારવી કાં	
૯ ઓ સમુદ્રદેવતા !	૨૦	ન શીષે ?	૪૦
૧૦ ઓ ધરિત્રી !	૨૨	૨૨ શાન્તિતીર્થ	૪૧
૧૧ ઘડી યે સાંભળે શાનું ?	૨૪	૨૩ એક બપોરનું સ્મરણ	૪૬
૧૨ 'માનવીની ભવાઈ'	૨૬	૨૪ બાજાપુરનું બારું	૫૦
૧૩ કરચ પણ નિઃશેષ		૨૫ નીરકાવ્ય	૫૩
કરજો	૨૭	૨૬ સુઝાયા ભેદ બેયના	૫૬

: ૨ :

(પૃષ્ઠ ૫૯ થી ૮૬)

૧ થવું ના જોઈએ !	૬૧	૪ તારી વિદાય પર—	૬૭
૨ ઓ ગુલમસ્ત !	૬૨	૫ એક ગિન્દુ	૭૦
૩ વિદાય	૬૪	૬ એ તનખ	૭૧

૭ એક આલમતનુ	૭૨	૧૦ અન્ય તે શું અધન્ય ?	૮૩
૮ અદીક સવારી	૭૪		
૯ વાંછવું શું વિશેષ ?	૮૧	૧૧ બાણું બન્ધુ !	૮૪

:૩:

(પૃષ્ઠ ૮૭ થી ૧૦૨)

૧ સત્યવ્રત હો !	૮૯	૪ કૃત્તવિસર્જન	૯૬
૨ વસુધરાનું ગુંગન	૯૦	૫ ધૂલિ તુજ ધન્ય !	૯૮
૩ ભગૃતિ-ગંગા	૯૪	૬ મૂર્છાની અપયશકથા	૧૦૦

:૪:

(પૃષ્ઠ ૧૦૩ થી ૧૨૦)

૧ હૃદયકંતા લીમડા હોં	૧૦૫	૬ આંખો મહોરિયો	૧૧૩
૨ હું શું રે કરું ?	૧૦૬	૭ ફેડે ફેડે 'લી વીજળા !	૧૧૪
૩ એ 'લ્યા !	૧૦૮	૮ નારે ગલગોટા ગુલાબ !	૧૧૫
૪ રૂપેરી રાત્રું સોનેરી		૯ સખિ, ચાર ચાર	
સોણુર્તા !	૧૦૯	આંખા મહોરિયા !	૧૧૬
૫ કો કમી નથી જ	૧૧૧	૧૦ ઓ પનિહારી પાતળા !	૧૧૮

:૫:

(પૃષ્ઠ ૧૨૧ થી ૧૭૦)

૧ દિલ હરામી	૧૨૩	૪ નાચ ઓ ! નાચ તું !	૧૨૬
૨ ઓ રજની !	૧૨૫	૫ આ રે આરે	૧૩૧
૩ કેમ સૂતી પડી ?	૧૨૭	૬ બલે રાત ચડી	૧૩૨

૭ યદિ આરો બનાવે	૧૩૪	૧૮ અજબ અગનરસ	૧૫૧
૮ સાગર નવીન જલ-		૧૯ ઝરમરિયા મેહ	૧૫૨
સંગ્રામ !	૧૩૫	૨૦ મનડાની ચમક સવારી	૧૫૩
૯ જીવે બળન્તી મારી		૨૧ ઓ લહેરખડી !	૧૫૪
આશ	૧૩૬	૨૨ કંચે રે નામે ?	૧૫૭
૧૦ ઓ કુન્નડા !	૧૩૭	૨૩ કોક સમે	૧૫૬
૧૧ ચિર વિરહને અંતે	૧૩૮	૨૪ આ તીર ક્યાંથી ?	૧૬૧
૧૨ ભક્ત અભાગી	૧૪૧	૨૫ છેલ રે હો છેલ !	૧૬૩
૧૩ રૂએ તો ચે તારી !	૧૪૩	૨૬ રે કો વતસલ સ્પર્શ	
૧૪ સાદની સતાવણી	૧૪૫	રમાડે ?	૧૬૫
૧૫ તારી નજરે નવાજ !	૧૪૭	૨૭ ઝાડનું ગાન	૧૬૭
૧૬ મારી નાવડી	૧૪૯	૨૮ ઓ આગિયા !	૧૬૮
૧૭ એકલ મહેલ	૧૫૦	૨૯ બંદર છો દૂર છે !	૧૬૯

આભિવાદ પૃષ્ઠ ૧૭૩ થી ૨૧૧

विशेषांश

। तस्यै वा ज्ञानिनाम् ।

જાને. રે જો ! વિદ્વદ્ ડરવા ભેદ ખુશ્કીતરીના ?
જા ને હોંસે જલધિસદ્દે વા પ્રવાસે જમીના !

જાને હોંસે !

હું રહેનારો જલધિતટનો આહિં આવી પડ્યો ક્યાં ?
હું રહેલાણી જલધિજલનો ક્યાં પડ્યો પથ્થરોમાં ?
ક્યાં છે પેલાં શઠઉઘડતાં ઊપડતાં જહાજો ?
રે ક્યાં પેલાં સદ્ગુણસદ્ગુણી જહાણ જે નાંગરેલાં ?

હું તો મારે જલલહરની લહેરમાં લહેરનારો ! પ
ઘેરાં ગાણાં સમદરતાણાં અંતરે સંચનારો !
કોડે કો'ઠી તટ પર પડ્યાં છીપલાં વીણનારો !
ને તેથી થે અધિકતર મોતી સદા ઝંખનારો !

આજે તો એ ધ્વનિ ય શ્રવણે સિન્ધુ કેરો ન આવે,
અંગો મારાં અકલ વસમાં આજ તો છે રજોટયાં, ૧૦
ને જે મારું ઉર હરખતું 'તું તરંગે તરંગે
તે થે થાક્યું અતિશય ન આહીં જમીના પ્રવાસે.

જાને રે ઓ ! વિફલ કરવા લેલ ખુશીતરીના ?
જા ને હોંસે જલધિસદ્ગુણે વા પ્રવાસે જમીના !

જન્મની ફેરશિક્ષા

પીઠે બાંધ્યા મણમણ તણા બોજ, ને ચાલવાનું
વાંકાચૂંકા ચઢવિતરના દીર્ઘ માર્ગો પરે હ્યાં;
હૈયા કેરા અમૃતરસમાં ઘોળવાં ઝેર ઝાઝાં,
ને એ સૌને અમૃતમય દેવાં બનાવી કલાથી :
આવી મોંઘી કઠિન કપરી જીવને એક દીક્ષા ૫
જો ના દે તું જગતગુરુ ! તો માયું શી અન્ય લિક્ષા ?

જન્મી આહીં કુટિલ વ્યવહારે શકું કેડી કોરી,
જો વૈષમ્યે અકુટિલ રહું સાચવી સાચદોરી,
સીંચી સીંચી જલ હૃદયનાં પથથરાળી ધરામાં
કેં ઊગાડું, કંઈ વહી શકું ઉંચરે અંતરે વા, ૧૦
છો ને રહો મુજ જીવનનો અન્ય આંખો ન દેખે,
તો એ જન્મ્યું મુજ હું સમજું લાગિયું કાંક લેખે.

જો તું ના દે જગતગુરુ ઓ ! આટલી એક લિક્ષા
તો હું માયું, દઢશ ન કદી જન્મની ફેરશિક્ષા.

કેડીની શોધમાં ફરી

લમી લમી નિષ્ફલ હુંગરોમહી
થયા હતા લોથ જ પાથ મારા;
પ્રવૃત્તિચક્રાવમહી લમે હું
ચિત્તે હતું અંખતું કેં વિસામવા.

ત્યાં હીરવી એક સુરમ્ય ટેકરી—
પરે હુંળી ઘાસપધારી વિસ્તરી
હીડી, અને સાન્ધ્યસમીર લહેરી
થાંભી જવાનું કહી કાનમાં રહી :

“પ્રવાસઘેલા ! પળવાર જંપ હ્યા,
આવા અજંપા ઉર એક તાહરે ?
ઘડી વિસામી વધને જવું જ ભે,
ન ખાટુંમોળું પળમાં કશું થતું.”

અનન્ત યાત્રા વચમાં વિસામા
આવી મળે તો ક્યમ એ ન લેવા ?
હેયે પડે શોષ અસહ્ય તો એ
ન શાન્તિનાં શું પથનીર પીવાં ?
યાત્રા જ નિર્મીં ચદિ ભાગ્ય તારે

ઓછી બને કષ્ટમયી કદી, એ
વિચાર શું તુચ્છ સદા ગણીશ ?
ને સૌભાગ્યે પથ પર પડ્યાં તે બધાં અવગણીશ ? ૨૦

હતી ન આજે શ્રમમૂઢને મને
વિશેષ કેં આગ્રહની અપેક્ષા.
ઉતારી ઓળી રચિયું ઉશીકું,
લાંગો કરી દીધ શરીરદંડ.

આસોતણી સાંજ મનોરમા હતી. ૨૫
આકાશમાં એક હતું ન વાદળું.
થાકેલ અજો સહુ મારી પેઠે
વિસામતાં 'તાં ગિરિઓ પરે પડી;
વર્ષાવનારાં જલની જગે ઝડી
રૂપ્યાં હતાં શીતલ સાન્ધ્યનીરમાં, ૩૦
ફરી કદી ઊઠવું નહોય તેમ ત્યાં.
મને થયું સોળત સાંપડી ભલી !

ક્ષણેક વીતી નહિ ને નવેલું
દષ્ટિ પરે જાગિયું વ્યોમવિશ્વ.
મનોજ્ઞ એ ત્યાં ગિરિશૃંગ ઉપરે ૩૫
સૌભાગ્યભારે મલકન્ત મોહની
આછાં અનોખાં વસનો સજીને
વિલાસતી મુક્તમને પ્રતીચી.

અશબ્દ સૌન્દર્ય—સુહાગ એનો
હેયે મઠયો મંગલસૂત્ર હીરલો—
એ શુક—તેજોમય વાણીધારે
મહર્ષ નાણે અભિવર્ષતો હતો !

૪૦

આતૃપ્તિ ના દર્શન કીધ એનું ત્યાં
અદીઠ આકર્ષણ પ્રાચીનું થયું.
પ્રાચી ય નાણે નિજ ભાગ્યગર્વ
ઉચ્ચારતી મંગલદીપ દાખવી !
ને હસ્ત એનો નભનીલિમાના
વસ્ત્રે સુહાગ્યો નવકૌતુકે કરે !

૪૫

ભગી ત્યહીં એકલ મધ્ય વ્યોમમાં
કૌમાર્યમુગ્ધા છલકન્ત તારકા
પ્રાચીપ્રતીચી ઉભયે વિલોકતી
ઘડી બુએ મંગલ, શુક ને ઘડી
ને કૌતુકે શી મલકંત એ છડી !

૫૦

શુકની સૌમ્યતા શુભ પ્રતીચી-ઉર વ્યંજતી,
સૌભાગ્યસુરખી પ્રાચીતણી મંગલનીતરી,
કણિકા કૌતુકી મોંઘી વ્યોમ મધ્ય લમ્પી રહીઃ
ત્રિવેણીસંગમે મારી શ્રાન્તિ લુપ્ત થઈ ગઈ,
ભેરવી ઝોળી હું ખાંધે કેડીની શોધમાં ફરી
વેરાતા અંધકારે ત્યાં પડયો સોતસાહ નીકળી.

૫૫

આ તે મૃત્યુ ?

આજે ચિત્તે કયમ ચમકતી રાત એ પોષ કેરી
 દીધી જ્યારે પ્રિય સ્વજનને ઘોર છેલ્લી વિદાય ?
 પેટાવી જે જલધિતટપે ટાઢમાં સૂસવાતી
 પ્રેરંતી કે' ભયભડક અંધાર ઘોરે ચિતા, તે
 હેથે પાછી જલતી, નયને શોકનાં અશ્રુ પાછાં ૫
 ઊઠે શાને ઘટ ભરી ભરી દીધ ઠારી જ તો થે ?

રે આજે તો જગત જ ચઢ્યું ઘોર કેા ચેહ માથે,
 ને આ ઝાળો શત શત દહે, વાયુ થે આગ-દાઝયો;
 હોર્ષોદ્ભાસો, રતિ, વિરતિ, ઉત્સાહ, આશાભિલાષાઃ
 હા સંચેલાં ઉરભર, બન્યાં તે જ શું ઇન્ધનો આ ? ૧૦
 શો રે વ્યાખ્યો દિશદિશ ભરી ચંડ આ ઉન્મથાટ ?
 આ તે મૃત્યુ નિયતિકૃત વા માનવી-આત્મઘાત ?

રે પેલું તો શબદહન ! આ દાહ તો જીવતાંનો !
 ત્યાં શેં થાવો પણ ખરખરો જીવતાં ને મુવાંનો ?

જીવતા મોતનો જય !

આજ જેવી અમાવાસ્યા જગતે દીડી ના કદી,
ત્યાં કેવી રહેવી એ આશા દિવ્ય દ્યુતિ-પ્રદીપની ?
વૈરરક્ત ધની દષ્ટિ ઝેરજાળ પ્રસારતી,
અરે એ જગમાં ક્યાંથી કેડી કડ્યાણુદાયિની ?
અમંગળ સહસ્રે જ્યાં ગૂંચાયું જગ સર્વ આ, ૫
અર્વોદારતણું તેમાં ક્યાંથી પુણ્ય પ્રકાશવાં ?

નિશા આ ઘોર અભ્રોની જામી છે ત્યાં ક્યાંહીં સખા !
ખીલવાં જીવને આહીં સુહાગી સ્નેહપોયણાં ?
આખું એ જગ જ્યાં આજે કુદુક્ષેત્ર ધન્યું, ત્યાંહીં
માનવી અંતરે ક્યાંથી શુંજે સન્મન્ત્ર શાન્તિના ? ૧૦

વૈરની આળથી ચોક્યા, વિષે ય જીરવી ગયા,
એવા કૈંક મહાત્માઓ શાન્તિના શબ્દ ઓચર્યા;
ઘેલી માનવતાને હ્યાં દીપ મંગલ દાખવ્યા,
પ્રગાઠ જીવનારણ્યે પથ ઉઝીવલ આંકિયા;
તો ય આ વિષખીધેલું મત્ત ચિત્ત મનુષ્યનું ૧૫
ભર્યું પૂર્વે, ભમે આજે, ઘોર વક્ર પ્રવાસમાં.

ફેટે ને કચરે સત્ય ભૂંડામાં ભૂંડું વર્ણવી,

અંબારીને અસત્યોને પારખે એર . પ્રેમમાં :
કૌટિલ્યના કલાપ્રજો કેરો તો રાજમાર્ગ આ !

કશી ત્યાં સુખની આશા ? કશો ત્યાં શાન્તિસંભવ ? ૨૦
આજ જીવનમાં ભાસે જીવતા મોતનો જય !

મૃત્યુમ્હોયું પ્રભાત

છે ખંડાયું ઉર જગતનું રાષ્ટ્રના કૃપનાદે,
 છે વેડાયું સુખ જગતનું કુર સામ્રાજ્યનાદે,
 છે ડંખાયું દિલ મનુજનું વર્ગના વિગ્રહોથી,
 ને રંગાયું જગત દિસતું દીનનાં શોણિતેથી.

ભૂકંપોના પ્રલયઝટકે શીર્ષું ખંડેર જેવો ૫
 ઉત્કંપો કૈં ખમીખમી થયો માનવી આત્મ આજે;
 રંધાતો એ સતત દિસતો દુઃખદાવાનસે, ને
 ઘેરાતો એ ધખવખ થતો શોકનિઃશ્વાસધૃમે.

યુદ્ધેવેલા મદભરખતા રાક્ષસી માનવોના
 કૂડા ભૂંડા પ્રગટલયના મૃત્યુના દાવપેચે ૧૦
 સંડોવાઈ, સખત ઝખટે ભોંચભેળી થઈને
 પીસાતી આ બુગબુગ તણી મુક્તિની સ્વપ્નસૃષ્ટિ.

ભિગે છે આજ આલું અવનિ-ઉર પરે ભીતિભાયું પ્રભાત;
 રાત્રીના અંધનાશો પ્રગટતર કરે મૃત્યુમ્હોયું પ્રભાત.

૧૩ : ૧૧ : ૩૯

૧૬૬૧૦

❖ ચીમનલાલ મગજારા ગ્રંથાલય ❖
 શુભસતી સહિત્ય પરિષદ

નિશાદર્શન

સન્ધ્યા શમી આ જુહુને કિનારે,
ને ઘોર રાત્રી જગસિન્ધુ આવરે;
અમ્ભોધિ શું ગર્જન આ ચિરંતને
અહીં 'મહાભારત' એમ ઉચ્ચરે ?

ઇતિહાસ તણે પાને પાને એક જ શબ્દ એ, ૫
વર્તમાનકિતાણે એ વિધિની વડે લેખણે
માનવીરક્તથી પાછો ઘૂંટાતો શબ્દ એક એ.

અવન્ધ્ય ભાસે ધૃતરાષ્ટ્રવંશ !
કેવી ખડી કૌરવની પરમ્પરા
કૌટિલ્યના કોટિકે ખેલ ખેલતી ૧૦
વિભેદતી માનવતા ચિરંતના !

નીરો તણું કૂર વિનાશવાદ્ય
અનેક તારે જગ આજ ગાજતું;
સિકન્દરોની જખરી જમાતની
પ્રમત્ત શબ્દે સળગાંત અંખના. ૧૫

બુલુક્ષા પૂર્વમાં જાગે તીક્ષ્ણ જાપાનચક્રની,
પ્રાચીન ચીનસ્વાતંત્ર્ય છેદી ઉત્કર્ષ અંખતી.

છેદાશે ચીન કે ઝળકી જાગશે નવ સંસ્કૃતિ ?
એવા કેં કેં વિતકોની ડામાડોળ અહીં સ્થિતિ.

ઊઠ્યું ઇંટાલી, હળમીનિયા અચ્યું, ૨૦
અને હવે તો દિસતું જરી ગયું;
કયો જગે તે દાણુ દેડકડાટ
ના કિન્તુ ડોઈ શક્યું રોધી વાટ.

લોભ માત્સર્ય ને દંભ તણા ત્રેવડ બાંધથી ૨૫
રોધી સ્વાતાંવ્યનું સત્ત્વ ખડી છે શસ્ત્રસંસ્કૃતિ.

મુસોલિનીની ન શમી જ ગર્જના
ત્યાં હિટ્લરી વીજ પડી યુરોપમાં;
વિદ્યુદ્ધન્ટ્રો શાં સહુ રાજ્યતંત્ર
પૃથ્વી વિશે સત્ત્વર ખટખટી ઊઠ્યાં.

સતામણી બાંધલ એક પક્ષે, ૩૦
મનામણીદંભ તણી ચ લીલા,
હરામણી, કૌશલ, શાઠ્યવિદ્યા
લેખાં મળ્યાં, ને ખત સંધિનાં લખ્યાં.
એ લેખની શાહી સુકાઈ ના, ત્યાં
ઉદંડ નાઝી દલની પ્રચંડ ૩૫
ભીંસે પિસાઈ ગયું નાનું રાષ્ટ્ર.

છેદલા મહાયુદ્ધનો અગ્નિશેષ
સંભાળથી સંધિ વિશે જ સાચવ્યો.

તે આજ સંવર્ધન પામી વિશ્વે

પુનઃ પ્રચંડાગ્નિ ધની ભભૂક્યો.

૪૦

લીધ પોલાન્ડસ્વાતંત્ર્ય બલિ, તો ય ન એ શમ્યો;

પીંખાયા રાષ્ટ્રને મારી પાટુ, રીંછ રણે ધુણ્યો.

પ્રતિભાની નથી ખોટ કદી જગતને નડી

આજે યે પ્રતિભા-ખામી જગમાંહીં નથી નથી.

હડીલી ને છકેલી ને સ્વાર્થીલી પ્રતિભા જગે

૪૫

વિધ્વંસમાર્ગ માટેલી મૃત્યુના ઘ્વજ રોપતી.

સત્તાની સ્વાર્થની ચાલે હોડ ઉન્નત વિશ્વમાં;

જગમંગલતા માટે પ્રતિભા પરિપૂત ક્યાં?

ઈસાઈ જગતે માંડી ઈશુ-ઉદ્દગોધ-તર્જનાં !

પૂર્વે કીધાં મૂઢ સામ્રાજ્યલોભે

૫૦

જે જે છાનાં પાતકો વા છતાં જે,

તે તે સર્વે ઊભળી આજ આવ્યાં,

ને પૃથ્વીને અંગઅંગે વિફેટયાં.

જ્યાં ત્યાં ચાલે રક્તની ઉબળુ ધારા,

જ્યાં ત્યાં ઊઠે ગંધ ખૂરા પડના,

૫૫

સોજા જ્યાં ત્યાં ને સડા સર્વ સ્થાને :

અસાધ્ય શું રોગ લાગ્યો ધરાને ?

આજે મહાકાલતું ચંડ નેત્ર

વર્ષાવતું ભીષણ અગ્નિ-અશ્ત્ર;

ને માનવી સંસ્કૃતિ રક્તધારે ૬૦
નાહી કદી કે નવ જન્મ પામેઃ
એવું લયંકાર નિહાળી ભાવિ
મહાકવિ તણી વાણી ઘોષગંભીર ઉદ્ગિરે.

‘સ્વાતન્ત્ર્યરક્ષા લઘુ રાષ્ટ્ર કેરી,
ઉત્કૃષ્ટતા સંસ્કૃત માનવીની, ૬૫
સંબન્ધમાઝા આન્તરરાષ્ટ્ર કેરી,
લોપાઈ જાતી પરિરક્ષવાને,
ને વિશ્વને શાન્તિ સમર્પવાને
આજે મહાભારત યજ્ઞ આદર્યો,
એ યજ્ઞમાં બલિ બની કૃતકૃત્ય થા ને!’ ૭૦
આવાં ઉડન્તાં જગની હવામાં
ઉદંડ ઉચ્ચારણુ ગર્વગાન્ધ્યાં.

યુદ્ધયાક્રયા, યુદ્ધત્રાસ્યા, લોહીભીંજ્યા જગત્તટે
શાન્તિની પ્રાપ્તિને માટે મૃત્યુ એક જ માર્ગ છે?
મૃત્યુમેઘ સમાં બ્યોમે વિમાનો ઘરઘરી રહ્યાં, ૭૫
મિન્ધુમાં ય જગાડે છે ટોર્પેડો મૃત્યુગર્જના;
પિસાતી અવની જાણે કરાલી કાલચક્રીમાં!
જલમાં સ્થલમાં બ્યોમે બ્યાખ્યાં શાં ઝેર મૃત્યુનાં!

પિશાચલીલા અવિવેક મૃત્યુની
ખંડેરાયાં કૈંક શહેર દાખવે; ૮૦

વીંધાઈને મૃત્યુદાઢે ચવાયાં,
 ઘવાઈ જીવે અધિકાં મર્યાં એ
 સ્ત્રીબાલવૃદ્ધ કદિ ના રણમાં ચઢયાં જે !

વિજ્ઞાન મદિરા મત્ત મર્કટી મૂઢ માનવે
 સ્વકદપી ઇન્દ્રજલોમાં માંડયો શું આત્મઘાત છે ? ૮૫
 વિનાશવીજવીંઝતો પૃથ્વીનો પટ વિસ્તરે,
 કારમી માનવી ચીસો વાતાવરણને ભરે;
 માનવી કવિતા એને શબ્દમાં શું જ ચીતરે ?

વીંધી શુહા શિખર તુંગ હિમાદ્રિ કેરાં,
 ને સિન્ધુમોજ ચઢી ચોદિશમાંથી આવે ૯૦
 ગર્જન્ત હ્યાં હૃદયભેદક માત્ર એક
 મહાભારતનો શબ્દ - તદ્ દૂરે તદ્દાન્તિકે

સ્વાતન્ત્ર્યના— ના,
 સામ્રાજ્યના આશક રાષ્ટ્રપંજે
 સ્વાતન્ત્ર્ય કાળે તલસંત તર્ફડે ૯૫
 બીજું મહારાષ્ટ્ર; અશસ્ત્ર જંગો
 ખેડયા છતાં સ્વત્વ હજી ન સાંપડે.
 અમિત્રનું યે શુભ નિત્ય વાંછતો,
 અશાન્તિમાં યે વર શાન્તિ ઝંખતો
 ફરી ધનુજ્યાં શુચિ યુદ્ધધર્મની ૧૦૦
 સત્યાગ્રહી વીર દિસે છ સાંધતો.

નિઃશસ્ત્રતાની ઋતદર્શી એ ઋગ્ના
ઉચ્ચારીને રાષ્ટ્ર યુનઃ પ્રજોધતો.
એ રાષ્ટ્રનો શાયર અદ્ય અક્ષરે
ઘેરું નિશાદર્શન આહિં વીતરે
અભોધિ-આરે વલણંત સુકિતને.

૧૦૫

અવનીને શિરે વીતે રજની પ્રલયંકર,
પ્રભાત તો દિસે હર સર્વભદ્ર શિવંકર.

૧૪ : ૨ : ૪૦

। આત્મનિ સ્થિરો ભવ ।

હે તરંગચંચલ !

આત્મનિ સ્થિરો ભવ ।

જીવનનો સિન્ધુ આ ચડન્ત તાંડવે મહા,
આમતેમ ને નિગૂઢ કુંક ગ્રાહ ધૂમતા;
ઓ પ્રવાસી બાલને અકાલ એ ગણી જતા,
પીઠ વા બતાવી રમ્ય મુગ્ધને છળી જતા. ૫

વાદ ને વિવાદના પ્રચંડ વાયુ દોરતા,
કું પ્રવાહ ધૂલિમૂલ આમતેમ શોરતા,
કાર્ય ને અકાર્યની મચી જતી અભેદતા,
લિપ્ત લિપ્ત માર્ગભેદ ભોમ મારી ભેદતા, ૧૦
લિપ્ત લિપ્ત માર્ગભેદ વિશ્વને વિભેદતા,
ભોજનના ભેસને અનેકધાર છેદતા.

ઊડી ગઈ પ્રસન્નતા,

ધસી રહી વિરૂપતા;

તે છતાં ચ તું બનાવ દૃષ્ટિને મુનિર્મલા;
ખડારમાંથી શોધ જ્યોતિ નિત્ય સર્વમંગલા,
જે પ્રવર્તતી બધે અને સદા ચ મુસ્થિરા, ૧૫

આત્મનિ સ્થિરો ભવ ।

૧૬

તુકાનને ઉવેખતી,

એકદષ્ટ દેખતી,

એ જ એક ને અનન્ય જીવતાધિદેવતા ! ૨૦

ઓ તરંગચંચલ !

ત્યજાત્માનિ સ્થિરો ભવ !

૨૬ : ૧૨ : ૪૪

ઓ સમુદ્રદેવતા !

ઘોર આ નિનાદગાન કેમ આજ ગર્જતા ?

સૌમ્ય રૂપ શેં તજી ધરી અરે વિરુદ્ધતા ?

પ્રવાસમાં કરી ખડી શી આવડી વિરુદ્ધતા !

તરંગના હુંકાર છાતી લોકની વિદારતા,

નાવિકો પ્રવાસીઓના

૫

હોસકોસ ઊડતા,

ઓ સમુદ્રદેવતા !

ત્યાગવી ઘટે શું આમ નિત્યની ગભીરતા ?

આત્મવૃત્તિ શેં ગ્રહી તજી દર્ધ પ્રસન્નતા

આમ આજ ઓ પિતા ?

૧૦

ઓ સમુદ્રદેવતા !

આ અમે પ્રકંપતા,

ના ક્ષણે ય જંપતા;

ઉર્ધ્વગાહુ વિનતશીર્ષ સભરહૃદય પ્રાર્થતા :

“ જનો તમે પુનઃ પિતા ! ”

૧૫

ઓ સમુદ્રદેવતા !

ઓ સમુદ્રદેવતા !

૨૧

પ્રવાસમાર્ગ મોકળા તમારી છાતીએ છતા

પુનઃ કરો; બનેા ફરી બંધી તરી સુરક્ષિતા !

શિવંકરા ! સુખંકરા !

ઓ સમુદ્રદેવતા ! ૨૦

વડી યે સાંભળે શાનું ?

છળેલું ને છકેલું કૈં રંગીલું કંખીલું ચ ને
હૈડું મારું અરે કેવા ચાકડે ચડિયું ભમે !

કૈં રાગોથી હૈયું મારું રસાયું,
ને દ્રેષોથી યે કલંકાયું કાળું.
રાખી રાગો દ્રેષને ત્યાગવાની
રે ના લાધન્તી કલાચાતુરી કે.

૫

કાં ના લાધે ? જોડિયા રાગદ્રેષ
છાયા પેઠે જોડ શું સંકળાયા ?
જાગે જો ક્યાં રાગની રક્તિમા તો
પૂઠે ઊભી દ્રેષ જવાલા જલાવે ?
રોપાયાં ઉલ્લાસમાં અગ્નિ-ખીજે ?
શું ના એનો અન્ય હોયે નતીજે ?

૧૦

હિંસા વચ્ચે સાધી જેણે અહિંસા,
બુદ્ધિ વચ્ચે સેવી જેણે તિતિક્ષા,
અંધારામાં એકલાં ઊભી જેણે
દીડી ઓતપ્રોત કે સ્વર્ણરેખા :
એ સૌએ તો ઉચ્ચરી સ્પષ્ટ વાણ
જાંચે હાથે અવગણી લાભહાણ :

૧૫

“ઓ દુઃખાર્તો! છે ખરાં તો સુખાર્તઃ

ઝીણી આંખે જો જુઓ વસ્તુહાર્દ.

૨૦

ખડેલો મીઠો લાગતો રાગડંબ,

જન્મે એમાંથી જ ઊડો અજંપ,

દીધું જેને નામ છે દ્વેષ દેરું,

ને જે હૈયાને કરે ધૂમધેરું :

ઊઠે એમાંથી જ એ ઉચ્ચ જવાલ

૨૫

જે વર્તાવન્તી વિનાશો કરાલ.

ખન્ધુ! ભૂંડો રાગ કેરો જ રાગ

ત્યાગો, થાશે દ્વેષ દેરો ય ત્યાગ.”

પ્રેયોના પમરાટોમાં મત્તોન્મત્ત બની રહ્યું,

હઠીલું મનદ્રું મારું,

૩૦

ઘડી યે સાંભળે શાનું વીતરાગો તણું કહ્યું?

કરે આ હૈયું તો પ્રભુ, તવ કૃપા એક કરજોઃ
 તું મારા હૈયાને અહય બનીને વળઝટકે
 વિદારીને એની કરચ પણ નિઃશેષ કરજો. ૨૦

૧

પૂછવું યે અનન્ત

આ જો દીધી જન્મની જગતી તો
ઢાળી તેમાં કેમ રે મૃત્યુછાયા ?

જીવ્યાજેવી જિંદગાની દર્દને
કીધી તેને કેમ રે દુઃખઠોક ?

આંખે મૂકી શક્તિ જોવા અનન્ત
તો કાં એને મૂંઝવી આડળંધ ?

૫

આંખે જેવું ચિત્તહું શાન્તિ શાન્તિ
ક્યાંથી ઊઠે ત્યાં જ ઊઠો અજંપ ?

ઓઠે આણ્યા પ્રેમછલકંત ખ્યાલે
દેતું ઘોળી દોણ ને કેમ ઝેર ?

૧૦

પૂછી પૂછી થાકું માથું અક્ષાળી
તો યે પાછું પૂછવું એનું એ જ.

રે ઓ તારું મૌન હોયે અલંગ
તો આ મારું પૂછવું યે અનન્ત.

ટ....ટ્ ટટ્

સૂતી સખી બાલ લઈ લપેટમાં
હું કાળવી નીંદરસ્વપ્નસોડમાં.
પડોશમાં ચે નવ કાંઈ જાગતું.
શેરી ઉબળે સુધરાઈ-દીવડો
આંખી આંખો નીંદરતો જ જાગતો.

૫

ઊઠી ભયંકાર જતો વિરામી
કો શ્વાનનો આંગપુકાર શાન્તિમાં.
સંભાળથી ટેબલમધ્ય ગોઠવી
જાગંત હ્યાં એકલ શાન્તિવાસમાં
ઘડિયાલ મારી નિજ ટ....કૂટકેથી,
ને અંતરે ટ....ટક કેં જગાડતી.

૧૦

ચતો પડ્યો સ્વસ્થ પથારીમાં હું.
ડોકાઈ દષ્ટિ નભ મેઘઘેરિયું
જોઈ રહે ઉત્તર-બારિયેથી.
ના ચંદ્રિકા માલક મંદ શીતળી,
ના સૌમ્ય કો તારકનો પ્રકાશ વા.
ના અ....રૂમરો આપટ, ના કશું છતાં
જોઈ રહે શૂન્ય જ શૂન્ય આંખ.

૧૫

ધસે ત્યહીં દક્ષિણુખારીમાંથી
સંસ્પર્શતી શીત સમીરદહેરળી.

૨૦

શમી હતી સર્વ પ્રવૃત્તિ ચિત્તની
નિવૃત્તિ તો યે ઉરને ન સાંપડી.
કોને જગાડું? કંઈ વાત માંડું?
શાને પથારી અથ મારી છાંડું?
ના છાંડું તો યે નહિ આજ નિદ્રા,
ને જાગું તો યે નહિ જાગતી આ.
નથી જ આનન્દતણા ઉછાળા,
નથી છતાં લેદક કો વિષાદ.
ના અંતરે એકલ કોઈ નાદ,
ના દૂરનો કો શ્રુતિગમ્ય સાદ વા.
વહે નહીં જીવનનો પ્રવાહ
છતાં નહીં છેવટનો વિરામ આ.

૨૫

૩૦

જાંચે હતું અદ્વર વ્યોમ સ્તબ્ધ
નીચે ય તેણું ઉર મારું એકલું.

૨ : ૧૦ : ૩૯

હૈયું વધું

અંધારથી ચોપટ આલ વીંટયું,
 ક્યાં થે ન તારાદ્યુતિની ચમત્કૃતિ;
 હસી રમી મોહક ને છટાલયું
 ન વિદ્રવે વિદ્યુત મેઘની ધૃતિ.
 અશબ્દ અંધારમયી સમષ્ટિમાં
 અંકારતું કેવળ મારું હૈયું.

૫

અંકાર શો? પાગલ કેમ હૈયું?
 અંધારમાં એકલ શી જ વિદ્યુતિ?
 પ્રગાઠ આ નિદ્રિત વિશ્વ વચ્ચે
 હેયે અરે કેમ અને શી જાગૃતિ?
 સર્વત્ર ને સર્વ ગયું જ થીજી
 તો એકલી આહિં જ કેમ વિદ્યુતિ?

૧૦

હૈયું વધું :

“મૂરખ છાંડ પૃચ્છા,
 અને મળ્યું માણુ ઘડી ચદચ્છા,
 જા તું બની પાગલ મારી સંગ
 અંકારમાં, વિદ્યુતિમાં અલંગ.
 ને ક્યાં નધી નીંદરવું હમેશનું?

૧૫

હૈયું પહું

૩૫

તે આ ઘડી જાગૃતિની ઝંકાર.

સર્વત્ર તે સર્વની છાંડ ચિન્તા,

૨૦

તે આ સમે વિશ્રુતિનું સુભાગ્ય.”

૨૨ : ૧૦ : ૫૧

હૈયું વધું

અંધારથી ચોપટ આલ વીંટયું,
 ક્યાં એ ન તારાદ્યુતિની અમત્કૃતિ;
 હસી રમી મોહક ને છટાલયું
 ન વિદ્રવે વિદ્યુત મેઘની ધૃતિ.
 અશબ્દ અંધારમયી સમષ્ટિમાં
 અંકારતું કેવળ મારું હૈયું.

૫

અંકાર શો? પાગલ કેમ હૈયું?
 અંધારમાં એકલ શી જ વિદ્યુતિ?
 પ્રગાઠ આ નિદ્રિત વિશ્વ વચ્ચે
 હૈયે અરે કેમ અને શી જાગૃતિ?
 સર્વત્ર ને સર્વ ગયું જ થીજી
 તો એકલી આહિં જ કેમ વિદ્યુતિ?

૧૦

હૈયું વધું :

“મૂરખ છાંડ પૃથ્થા,
 અને મળ્યું માણુ ઘડી ચદચ્છા,
 જા તું જાની પાગલ મારી સંગ
 અંકારમાં, વિદ્યુતિમાં અલંગ.
 ને ક્યાં નથી નીંદરવું હમેશનું?

૧૫

તે આ ઘડી જાગૃતિની અંદોર.

સર્વત્ર તે સર્વની છાંડ ચિન્તા,

૨૦

તે આ સમે વિશ્રુતિનું સુભાગ્ય.”

શ્રાવણી ઝરમર

વસન્ત ને જીવનની વસન્તે
કેા ના પ્રકુલ્લે ? નવ કેા પરાગે ?
કેાના અહો આમ્રતણી ઘટામાં
ભર્યા ભર્યા ના ટુહુકાર જાગે ?

ને ગ્રીષ્મ કેરી મધરાત કેરા
આકાશ નીચે પળવાર જંપતાં
કેાને નહીં શીતળ મંદ લહેરિયાં
કેા શાન્તિસંચાર વિશે રમાડે ?

૫

વર્ષાતણા મેઘ ભર્યા ભર્યા નક્ષે
કેાને ન પ્રેમસ્મૃતિમેઘ ઢાળે ?
તડિહવિલાસે ક્યમ ચિત્તવ્યોમ
જાગે નહીં પૂર્વ અપૂર્વ વિદ્યુતે ?
ને વ્યોમનાં વર્ષાણુ મુક્તધાર
ના કેમ જાગ્યા કવિ-આત્મ-મેઘને
અહસધારે નવલું વહાવે ?

૧૦

૧૫

વર્ષાતણી રેલમછેલ માણી
કેવાં અહીં લીલમલાં સુશ્લેષો

દહેરંત લીલાગતિ વાયુદહેરે
ધરિત્રીના દહેરખડા કલાપે !

વસન્તની વૈભવરંગરેલ ૨૦

આળે ન નિર્મુક્ત સ્ફુરન્ત ક્યાંહીં;

ના ગ્રીષ્મ ફેરી મધરાતશાન્તિ;

વર્ષા ન વર્ષાતણી રેલછેલ.

આવ્યાં જતાં વાદળ ઝરમરી જતાં;

હસી જતાં ને હસવી ય કેં જતાં, ૨૫

અશ્રુષ્કંતાને ભીંજવી ફેરી જતાં;

ને અન્તરે જે વિલસે વનસ્પતિ

દહેરી રહી નૌતમ રૂપરંગથી

તેને ય આ ઝરમર શ્રાવણી નવા

આહવાદસંચાર વિશે જગાડતી. ૩૦

વસન્ત, ગ્રીષ્મ ને વર્ષા, ને વર્ષા ઋતુ અન્ય જે,

સૌનું માણ્યું છે સૌભાગ્ય;—શ્રાવણી ઝરમરે છતાં

ઝવેરા આત્મના આળે રસાતા નવ ઉલ્લસે.

ખીલે બાંધ્યાં

ખાલું પીલું ખેલવું એનું એ જ,
એ ચકાવા નિત્ય ને એ ધમાલ;
ઊગે જેવો અસ્ત તેવો જ થાતો,
ના પલટાતી જિંદગીની મિશાલ.

ખીલે બાંધ્યાં ઢોર શી જિંદગાની,
ડંખે ચિત્તે નિત્ય ચિન્તા-બગાચો,
ના જે ઊડે જ્ઞાનપુરુષે અપાટી,
ભાવે એને માનવી-ચિત્તમાટી;
એનાં ભૂંડાં એ જ વાગોળવાનાં,
ઊભા ફહોવાવું અરે અન્ય હાથે !

૫.

૧૦.

ખીલે બાંધી શાન્તિના ગોષ્ઠી તો
છોને નિત્યે હો લખ્યાં ઢૂંઢવાનાં
ચારો લીલો જો નવો રોજરોજ
ફહોળાં પીવાં વારિ વા નીતર્યાં વા;
છોને ડંખો યે નવા નિત્ય નિત્ય
જો કેં આવે માણવાની ખુલાશ.

૧૫.

કો દી ઊભા રહેવું કો શુંગ માથે,
કો દી ઊડી ખીણ કો ખૂંદી ખાવી,

કે દી મહેવા વાચરા લૂખળંતા,
 કે દી દહેરાવું વસન્તાનિલે ચે, ૨૦
 કે દી ધીખી ગ્રીષ્મ દેરી બપોરે
 છો પીડાવું કંઠના ઉચ્ચ શોષે,
 સહરા દેરી ચંડ આંધી ભલે ચે
 ને ભીંજવું કોઈ દી વર્ષણોમાં
 કે ઉઘાને વા વને વા જને વા. ૨૫

ના બંધાવું જાડયખીલે સહીશ,
 હું તો મારે નવ નવ પ્રદેશે સદા ચે ભમીશ,
 ને પલટાતાં પ્રતિ સ્થિતિબલે હોંસથી પાલટીશ.

કો દી મહેવા વાયરા લૂખળંતા,

કો દી દહેરાવું વસન્તાનિલે ચે,

૨૦

કો દી ધીખી ગ્રીખમ દેરી બપોરે

કો પીડાવું કંઠના ઉગ્ર શોષે,

સહરા દેરી ચંડ આંધી ભલે ચે

જો ભીંજવું કોક દી વર્ષણોમાં

કો ઉઘાને વા વને વા જને વા.

૨૫

ના બાંધાવું જાડચખીલે સહીશ,

હું તો મારે નવ નવ પ્રદેશે સદા ચે ભમીશ,

ને પલટાતાં પ્રતિ સ્થિતિબલે હોંસથી પાલટીશ.

ચરણુરજ તો ધારવી કાં ન શીર્ષે?

સોનાથાળી આ વડી જિંદગીની,
તેમાં મારી મૃત્યુની લોહમેખ:
એ ચિન્તામાં હાથ મૂકી કપાળે
સોનાથાળી એ કરે લોહ જેવી:
રે એની તો કમનશીળી જ કેવી!

૫

સોનાથાળી શી રૂડી જિંદગાની,
છો ને એમાં મૃત્યુની મેખ મારી;
માણી લેવા દો ભલા જિંદગીને
સહેશું છેલ્લે વેદના મેખની એ:
ચિન્તી આલું જિંદગી ભોગવે જે,
શું ના એની આજને ધન્ય કહેવી?

૧૦

સોનાથાળી શી? વળી મેખ શી ને?
શાને કીધા ભેદ આ ધાતુ કેરા?
રે ભોનારાં! વિશ્વમાં એક ધાતુ,
જાએ નીચે દૂર હો વા સમીપે:

૧૫

જેની દષ્ટિ સમરસ ણની આમ વિશ્વે પ્રવર્તે,
એ જીવોની ચરણુરજ તો ધારવી કાં ન શીર્ષે?

શાન્તિતીર્થ

જે ગૂઢ ચિત્રક વિશાળ નભપ્રદેશે
 અધાર-લોચ પર તારકચિત્ર આંકે,
 ને ભૂમિની સકલ મોહન ચિત્રલીલા
 અધારનાં વિપુલ વારિ વિશે ડુબાડે;
 હા, તે જ ચિત્રક મહાન પ્રતિપ્રભાતે
 રેલાવતો પ્રલય તેજની રમ્ય રેલે
 વ્યોમાર્કુણે સકલ ચિત્ર વિલોપી દેતો,
 ઉદ્ધારતો અવનિચિત્ર અપૂર્વ રંગે.

૫

ઊઠે વનસ્પતિ ધરી નવલા સુવર્ણ,
 ને નિર્ઝરે ઉજમનું નવગીત ગાતાં,
 ને પર્વતો ગગનગૌરવરૂપ ચિત્તે
 ફેલાવતા વિપુલ કાય દિશાદિશામાં.
 પંખીકુલો ઊડણનો ક્રમ આદરન્ત,
 ને મંજુ ઘંટનિનદે ધણુ સંચરન્ત,
 નિદ્રાપ્રિયો ચ તણ તન્દ્રિલ આઢણો સૌ
 જાગે નવા ઉજમથી નિજ કર્મધર્મે.

૧૦

૧૫

એ કાર્તિકી સુદની પાંચમના પ્રભાતે
 ટેલન્ત હું કઠણ ડુંગરના પ્રદેશે,

ચરણુરજ તો ધારવી કાં ન શીર્ષે?

સોનાથાળી આ વડી જિંદગીની,
તેમાં મારી મૃત્યુની લોહમેખઃ
એ ચિન્તામાં હાથ મૂકી કપાળે
સોનાથાળી યે કરે લોહ જેવીઃ
રે એની તો કમનશીળી જ કેવી !

૫

સોનાથાળી શી રૂડી જિંદગાની,
છો ને એમાં મૃત્યુની મેખ મારી;
માણી લેવા દો ભલા જિંદગીને
રહેશું છેલ્લે વેદના મેખની યેઃ
ચિન્તી આવું જિંદગી ભોગવે જે,
શું ના એની આજને ધન્ય કહેવી ?

૧૦

સોનાથાળી શી ? વળી મેખ શી ને ?
શાને કીધા લેલ આ ધાતુ કેરા ?
રે ભોનારાં ! વિશ્વમાં એક ધાતુ,
ભાંચે નીચે દૂર હો વા સમીપેઃ

૧૫

જેની દૃષ્ટિ સમરસ યની આમ વિશ્વે પ્રવર્તે,
એ જીવોની ચરણુરજ તો ધારવી કાં ન શીર્ષે ?

શાન્તિતીર્થ

જે ગૂઢ ચિત્રક વિશાળ નભપ્રદેશે
 અધાર-લોચ પર તારકચિત્ર આંકે,
 ને ભૂમિની સકલ મોહન ચિત્રલીલા
 અધારનાં વિપુલ વારિ વિશે ડુબાડે;
 હા, તે જ ચિત્રક મહાન પ્રતિપ્રભાતે
 રેલાવતો પ્રલય તેજની રમ્ય રેલે
 બ્યોમાઝુંણે સકલ ચિત્ર વિલોપી દેતો,
 ઉદ્ધારતો અવનિચિત્ર અપૂર્વ રંગે.

૫

ઊઠે વનસ્પતિ ધરી નવલા સુવર્ણ,
 ને નિર્ઝરે ઉજમનું નવગીત ગાતાં,
 ને પર્વતો ગગનગૌરવરૂપ ચિત્તે
 ફેલાવતા વિપુલ કાય દિશાદિશામાં.
 પંખીકુલો ઊડણુનો કેમ આદરન્ત,
 ને મંજુ ઘંટનિનદે ધણુ સંચરન્ત,
 નિદ્રાપ્રિયો ચ તણ તન્દ્રિલ આઢણો સૌ
 જાગે નવા ઉજમથી નિજ કર્મધર્મે.

૧૦

૧૫

એ કાર્તિકી સુદની પાંચમના પ્રભાતે
 ટેલન્ત હું કંઠણુ ડુંગરના પ્રદેશે,

કેં કોતર્યા કુટિલ માર્ગ વટાવતો, ને
 આડે જ ઊતરી કદી તૃણ ખૂંદતો હું. ૨૦
 વિસ્તાર પર્વતતણે નવ જાય માખ્યો,
 ખીણો તણાં ચ નવ અલ્પ હતાં ઊંડાણો;
 ના એ પ્રવાસ વસમો ઉરને થયો 'તો;
 ખડાડી હવા સ્ફુરતી પ્રેરતી વેગ પાથે
 ને ચિત્ત સંસ્કુરતું કેં વધુ વાધતું 'તું. ૨૫

નહોતો ત્યહીં પગરવો ચ કશો જણાતો;
 કાસાર શાન્તિતણું શું ત્યહિં પાથયું 'તું !
 હા, દૂર દૂરતર ખીણમહીં ખચેલાં
 દ્વેષોમહીં કદિક શ્વાન પુકારતા 'તા.
 એ શબ્દ શાન્ત પડતાં ફરી પૂર્વશાન્તિ ૩૦
 જાણે અપૂર્વ જની સર્વ વિદોપતી 'તી !

ઊંચે ઘડી નિરખતી મુજ મુગ્ધ દષ્ટિ
 તો ખીણમાંહિં ઊતરી ઘડી ખૂંચી જતી;
 ને માપવા મથતી દોર દિશાતણાં કેં
 ઉલ્લાસતી વિલસતી પ્રિય સર્વ પીતી. ૩૫
 એ દષ્ટિમાં ઘડિક કૌતુકવેગ બહેતો
 તો શાન્તિની વિરતિની વળી સૌમ્ય છાયા;
 એકાકિની વિહરતી અણથાક તોયે
 ને પૂર્વથાક નિજ ફેંકી દઈ વહે એ.

તત્કાળ એ અટકી દેં અણધાર્યું જોતાં; ૪૦
આ નિર્જને ય નથી ભૂમિ કંઈ કુમારી.
આહીં ઈમારત ખડી મતુહસ્ત કેરી,
ના કિન્તુ કોઈ જનના સુખવાસ અર્થે.
કોઈ વિદેહ જનના સ્વજને રચ્યું છે
પુણ્યાર્થ સ્મારક ગરે અહિં શાન્તિતીર્થ. ૪૫

જે જે જતાં જીવનનાં જલ વીંઝી વીંઝી
તે સર્વને ઘટિત નિશ્ચય શુદ્ધ શાન્તિ.
એ શાન્તિ હો ક્ષણિક કે ચિરકાલની હો !
યાત્રી ! હું પૂર્ણ હૃદયે ગહું શાન્તિ શાન્તિ !

રે પ્રેતનું જન વિસર્જન જ્યાં કરે છે ૫૦
શું શોધવું ત્યહિં જ આગિર શાન્તિતીર્થ ?

બ્રહ્માંડના નિખિલ મંગલને ઉવેળી,
ને કાલગંગ વહતી શતધા ન-લેળી,
રહેવું પડી શું મતુને ળસ મૃત્યુઘાટે ?
ત્યાંથી કદી ય વધવું નહિ નવ્ય વાટે ? ૫૫
આ શાન્તિતીર્થ ખરું મૃત્યુતાણું પ્રતીક.
એ શાન્તિતીર્થ ખરું કો દી ન કોઈ રીત !

શેા જન્મનો કુતુકવૈલવ ચિત્તહારી !
ને શેા પ્રતાપ જગજીવનનો અદમ્ય !

શું શાન્તિનિર્ઝરણ મૃત્યુની સન્ધિકાતું ! ૬૦

ને શું વળી વિલસવું નવજન્મમોદે !

ઉત્સાહથી જીવનનાં જલ વીંઝવા દે

લેશું પ્રગાઢતમ નીંદર મૃત્યુની ચે.

ને જાગશું ફરી વળી નવજન્મ લેશું

ચૈતન્યથી છલકતા નવકોડ હૈયે. ૬૫

બ્રહ્માંડમાં સતત જંગમ કર્મતીર્થઃ

તેને જ મેં મનથી છે ગણ્યું શાન્તિતીર્થ !

આ સર્વનું અતુલવી લઘુ માનવીનું

હૈયું કયું—સુલગ સર્જન એ અનન્ય !

હૈયું છે ધબકતું મુજ દેહમાંહે, ૭૦

જન્માન્તરે ય મુજમાં ધબકી રહેશે.

એ એકથી હું મુજને બડલાગી માનું

જેમાં સદા ય સમલાગી જનો બધાં ચે.

આ લહાણ અદ્ભુત મળી ગઈ છે હવે જો

તો મુક્તિ કાજ પણ એ નહિ સાટવું હું. ૭૫

પુણ્યાત્મ ! પૂર્વ તુજ હું ન કશું ય જાણું,

ને વર્તમાન મુજ તું કદિ જાણશે શેં ?

ત્રિજયા મળી, હું વરતું ત્યહિં પૂર્ણભાવે;

ત્રિજયા તને ય નવલી વળી કર્મચક્રે.

જ્યાં હો સખા ! ત્યહિં જ પૂર્ણ વિલાસને તું ૮૦

ત્રિજયા જ તારી ગણીને તુજ પુણ્યતીર્થ !

પુણ્ય એ જ પરા શાન્તિ, પાપ એ જ પરક્ષય,
- શાન્તિનું તીર્થ તો સાચું પુણ્યજીવનનો જય!

૨૬ : ૧૦ : ૪૧

એક બપોરનું રમરણ

બપોર સળગી રહ્યા, પવન ઉબળુ લાવા સમો,
 અને અસુખ ચિત્તમાંહિં અતિ ધામ ઉકળાટનું.
 ટકે કયમ જ ચિત્ત વાંચનવિચારકેરા ક્રમે ?
 ગમે ગણિતના અરે ખટપટી કયમે દાખલા ?
 રમે જ નહિ ચિત્ત જ્યાં સરસ કાવ્યના મોહમાં પ
 સૂઝે ત્યહિં ઉકેલ ભૂમિતિતણી ગલીકૂંચીના ?
 સમીકરણબેલ બીજગણિતે જ રહેવા દઈ,
 બધી અટપટી ધમાલ દઈ છાંડી સંસ્કૃતતણી,
 ઉશેટી લટપટ અપેટી દઈ પોથી વિજ્ઞાનની,
 સમીકરણ શોધવા મનનું ઊપડયો ખહાર હું. ૧૦

હતો નહિ જ મિત્રસાથ દિલ મારું બહલાવવા
 ગપાટ બકવાદ મશ્કરી મળક કે ગમ્મતે;
 ધપું, ધસું, બળર ઉજ્જડ વટાવું હું એકલો.

હુકાનમહિં લોટતા વગરકામ વેપારીઓ,
 મથે પવન હાથમાં ધરી જપાનના વીંઝણા. ૧૫
 અને કયહિંક ગઈલો ઉકરડે ચ આળોટતા,
 ફૂદી નિરખી શ્વાનબન્ધુ નિકટે ઊઠે ભૂંકતા,
 કોઠાર નિજ પાદ ઉચ્ચ અપેટેથી ફટકારતા.

અને ક્યહિંક છાયઓથમહિં કામ ધંધાવના
ગલીચ કરી મશ્કરી રસ ગલીચ કે માણતા ૨૦
હસે નકટ અટ્ટહાસ; ઉપહાસમૂર્ખાઈથી
ભરી સુખખજોલ, પાનપિચકારીએ રાચતા.

અરે ભરણપોર ત્યાં,
મચી જ ઘનઘોર ત્યાં રજની 'રામ' કંદોઈની
હુકાનમહિં; ઘસઘસાટ નસકોરતો શોરતો,
લપેટી નિજ તેલમેલમસથી ભર્યું પંચિયું, રપ
મસોતું હડકાની પેટી પર મૂકીને ઓશિકું.

જલેખી પર મણમણે કટક માખિયોનું ચઢ્યું,
અરે સકલ હાટડી જ રવ મન્દ્રથી શોરતી,
અને નવલ સ્વપ્નમહેલમહિં 'રામ'ને રંજતી.
તૂલ્યો સ્વપ્ન મહેલ શું? ૩૦

કયમ સદ્ગાળ આ 'રામજી'

બળ્યું અરધ લાકડું લઈ પ્રચંડ અગ્ન્યસ્ત્રશું
ખુખાર રઘવાટમાં ઉછળતા ધુરકતા જ કાં?
ધસે શું અહિં તાટકા જગનલોભ અલડાવવા?
અરે નહિ-જલેખીત્રાંસમહિં બ્રહ્મ મહેાં નાખવા ઉપ
ત્રિતાંગ પગચોર કે સરકતી હતી કૂતરી.

અનેઈ કંઈ જોઈ આણું હસતો, ઉવેખી જતો;
ધપું, ધસું, બળાર ઉજ્જડ વટાવતો એકલો.

ગયું બધું બબર. હાર અટકી ઘરોની, અને
પસાર સઘળી થઈ ગઈ ગલીફૂંચી શેરિયો. ૪૦
અને પથ પ્રલંબ વિસ્તૃત પરે હું આવી ઊભો,
રહ્યો ફરકી શીતળો પવન ગામની ખહારનો.

હતું નહિ નિશાનનેમ કશું; કણું ત્યાં આથડ્યો
ઘુઘૂરવ મહાબ્ધનો; ચરણમાર્ગ સ્વેં સાંપડ્યો;
ઘડીક મહિં ત્યાં અફાટ દરિયો જ ઉલટી પડ્યો. ૪૫
ગભીર નલનીલ એ સલિલનાથ તાંડવ ચઢ્યો,
પ્રચંડ નિજ મોજહસ્ત અગણ્યા ઉછાળી રહ્યો,
અગમ્ય કંઈ મોહમસ્ત મુજને રમાડી રહ્યો.

તપેલ અતિ આતપે ચક્રમકન્ત એ રેતીનો
વટાવી પટ વિસ્તર્યો, તટ સુધી હું ખેંચી ગયો. ૫૦
વિશાળ ત્યહિં શી સુંવાળી બની ભીની રેતીતણી
પથારી; અહિં કે અભાગી વિરમે નહિ બે ઘડી ?

વિસામી ત્યહિં શીળી રેતતણી રમ્ય શય્યાપરે,
સમીરણ-તુફાનમાં ચ ઉરશાન્તિ જે સાંપડી,
ધમાલભર જીવને ચ નવ શું રહે સંસ્કુરી ! ૫૫
વિસામી ત્યહિં શીળી રેતતણી રમ્ય શય્યા પરે,
છલંત ઉછલંત ચંડ નવનર્તને સિન્ધુની
અપૂર્વ નિરખી મનોમય વિભૂતિ સામર્થ્યની;
બને જીવનખેડમાં નહિ શું પ્રેરણાદાયિની ?

વિસામી ત્યહિં શીળી રેતતણી રમ્ય શય્યા . પરે, ૬૦
 ભયંકર પ્રવૃત્તિમાં ય નિરખી કંઈ સ્વસ્થતા;
 અશાન્તિમય જીવને કદી કદી કસોટીસમે
 મને ય મળતી રહે વિરલ સ્વસ્થતા, તો ગણું
 સુભાગી પણ એહની સકલ સાંપડી ધન્યતા.

ગયાં દિવસ, માસ, વર્ષ; અધિકાં હજી વીતશે; ૬૫
 અને પણ અચૂક અંતિમ કદીકે તો આવશે,
 મનોમય વિભૂતિ તાંડવ પ્રચંડ સામર્થ્યની
 સુનીલ નવલામ્બરૂપ ધરી અંતરે રાજશે,
 સદા હૃદય આશ એ જ અભિલાષ શ્રદ્ધા મને.

ખાલાપુરનું ખારું

જેડી તુફાનો દરિયા તણાં ઘણાં,
 પરદેશના કૌતુકના ખબના
 ભરી ભરી, આરબ ઘોડલા સમા
 લહેકંત મહોરે વિજયંત ચાલે,
 ફરકાવતા કૈં સફરી ફતેહના
 અનેકરંગી અણુસંખ્ય વાવટા,
 હ્યાં આવતા, નાંગરતા નિરાંતે
 રૂડા અરબી બગલા સમુદ્રનાઃ
 પંખાળ એ અશ્વ ખરા સમીરના.

૫

ઊંચા અને ગર્વછટા ભરેલા,
 ને ખોલતા ખોલ કઠોર ભાસતા,
 વિચિત્ર વેશે વિચરન્ત ઊજળા
 અરબી ખલાસી અમ ખાલ આંખને
 ચોછા નહોતા કંઈ કૌતુકેભર્યા.

૧૦

હ્યાં આવતા સૂરતના બતેલાં,
 બેઘાટ તો થે કુતુકે જગાડતા;
 મલખાર ને કચ્છ તણાં વહાણો
 ભર્યાંભર્યાં હ્યાં નિરખ્યાં ચ નાંગર્યાં.

૧૫

હિન્દુ-મુસલ્માન-અલેદ સાધતી
અનોખી નૌકાનગરી જ આ હતી.

૨૦

માયાવિ એ દેવળ ચિત્ર શું હતું ?
આજે દિસે ઉજ્જડ બારું ચામડું.
બેપાંચ હોડી પણ રેતદાટી,
બેચાર બહાણો પણ તેજહીણાં.
રડયું'ખડયું' કે કદિ દષ્ટિ આદતું,
પરંતુ એ પૂર્વતણી ધમાલ ક્યાં ?
રેતાળ કાંઠો ભરચક્ર હતો ત્યાં
એકાંત ઊભું ગતકાલ શોચતું.

૨૫

અમે વળી કે' રખડેલ ગોઠિયા
વૃદ્ધે ગણેલા ડિખડેલ આખલા
ગિલ્લીદંડે વેળ હતા રમાડતા;
કુસ્તીદાવે કુંજરગાળ જેવા
ભીની રેતે અંગભૂત ચોળતા.
કદી કદી કે તકડાપી હોડણું
અંપાવતા છાછર નીરમાંહે;
ખલાસીઓને દબડાવતા કદી,
અને કદી, જોઈ જ સુકીખંધા
પોખારતા, પાછું ન જોઈ થંલતા.
ને ગાળનાં તીર ખલાસીઓનાં

૩૦

૩૫

વાગ્યાં જ જાણે નવ હોય તેવા ૪૦
ખાંખેરીને સર્વ જ રેતી ભેળાં,
નવાં તુફાનો મનમાં ઘટાવતા.

પરંતુ આજે શિશુશૂન્ય ગા ખંધું,
હવે અહીં કે વઢવા થ ના રહ્યું.
છતાં થ હું ચિત્તપટે સરન્તી ૪૫
જીવન્ત જોતો સહુ ભૂતસૃષ્ટિ;
ક્ષણેક આનન્દજલે લસન્ત
હું કે અહીંનું નિરખું જહાજ,
ને સાંભળું ગૂઢ સુકાનીસાદ.

નીરકાવ્ય

દિશા દિશાને મૃદુ ઇગિતેથી
નવાજતી પૂરવરંગલીલા;
જોઈ ન જોઈ પણ આજ મેં એ,
બીજે જ મારું ઉર તો ઢળ્યું હતું.

એ જ્યાં ઢળ્યું ત્યાં નહિ ધમ્ધમાટ,
ખુશ્મો તણા વા નહિ મધ્મધાટ;
સંગીતનું ઇન્દ્રિયમોહનાશ
ધરી ન ઊભો ત્યહિં પુખ્તધન્વા.

૫

પૃથ્વી તણી એ પૃથ્વી અંજલીશી
એકાંત દીકી, સખિ, મેં તલાવડી;
અનન્ત આકાશ ઉરે ધરી રહી,
તટદ્રુમો અંતર સંઘરી રહી,
પ્રકૃત્વ એ નિર્માણ પદ્મનેત્રે
શાં કૌતુકે અંતર ઉન્મથી રહી !

૧૦

ઊડી જતા સારસ-દન્દ કેરી
ઘણેક છાયા પડી ને સરી ગઈ;

૧૫

ભુલાયા ભેદ બેયના

૧

જે ચાલતાં નિથર પદે હજી માંડ શીખી,
 ચારુત્વ અરુકુટ હસન્ત વદન્ત રેલે,
 તેને સનળી ચલિયો નવરંજ રૂઠો,
 ચોળી ગુલાબદૂલથી જ ભરેલી બણે,
 ને ચોટણી દસરતી તલનીવિમાની ૫
 વિદ્યુત સની વિદ્યુતી જનિયાન ટોરે :
 ચાંચલ્ય રૂઢી નિથર વિદ્યુત આહિં ઊભી
 ભિલાહી ભાઈજેને પુરણી ઉપર કેં દર્પણે મૂક બેલી,
 માતા ભિલેટ આવી મનહર નિરખે ઓઠ બે બાલમૂર્તિ.

૨

આંખો થયાં શિથિલ, કેડ નરા વગી છે, ૧૦
 આંખો થી જરમરતી આંખું જ આંખું લાગે,
 હાંમે પ્રનાસ અદરેતર કેં કરીને
 ઘાટેલ નિર્બલ સુકાયલ પાડયલ,
 ટેકંત પાન કર ક્રેડુલાહીએ
 ભિલી સદન્ત પદબોધ શું મલ્ય રેખે ? ૧૫

संस्कृत-विश्वकोश

ભુલાયા ભેદ બેયના

૧

જે ચાલતાં સ્થિર પદે હજી માંડ શીખી,
 ચારુત્વ અસ્ફુટ હસન્ત વદન્ત રેલે,
 તેને સજવી ચણિયો નવરંગ રૂડો,
 ચોળી ગુલાબફૂલથી જ, ભરેલી જાણે,
 ને ઓઢણી લસરતી નલનીલિમાની ૫
 વિદ્યુત સમી વિલસતી જરિયાન કોરે :
 ચાંચલ્ય ચૂકી સ્થિર વિદ્યુત આહિં ઊભી
 ઊભાડી ભાઈજેને ખુરશી ઉપર કે' દર્પણે મૂક બેતી,
 માતા ઊભેલ આધી મનભર નિરખે ગ્રૌઠ બે બાલમૂર્તિ.

૨

આંગો થયાં શિથિલ, કેડ જરા વળી છે, ૧૦
 આંખો ય ઝરમરતી આંખું જ આંખું લાળે,
 લાંબે પ્રવાસ ચઢઊતર કે' કરીને
 થાકેલ નિર્બલ સુકાયલ પાદથંભ,
 ટેકંત વામ કર ટેકણલાકડીએ
 ઊભી સુણન્ત પદઘોષ શું મૃત્યુ કેરો? ૧૫

ના, ના; આહીં જીવનખેલ જીલો મચેલો.
 પૌત્રી રિમતે છલકતી કલખોલનૃત્યે,
 ખે હાથ ખે મધુર ખર્સણી લઈને,
 દાદીનું ખાલવય સુમ જગાડતી ત્યાં
 ચાટન્ત એક સળી ખર્સણી હુલાસે, ૨૦
 ખીજી સકોતુક દિયે નિજ દાદીમાને.
 ને દાદીમા નિરખતાં નવલો તમાશે
 કેં કેં દિવાળીનિરખી નિજ જૂની આંખે;
 ને જોખલે મુખ સુકાયલ હોઃ ચાંપી
 ચૂસે નવા રસથી ખર્સણી ગુલાખી. ૨૫

૩

જનનીની પ્રતિજ્ઞાયા પુત્રીના પ્રાઢવેષમાં,
 પૌત્રીના ખાલ્યની લીલા દાદીના વૃધ્ધ ખાલ્યમાં
 અંકાઈ નિરખી હોંસે-ભુલાયા લેલ બેયના.

: ૨ :

લાથે થોડું યે અમી જીવતે તો
હોંસે હોંસે હૃદયજનમાં સંવિભાગી જ દેણું.

થવું ના જોઈએ !

ઓ જવાની !

રંગ તું આસ્માન ફેરા હો ભલે !

જો આજ મારે અંતરે એ સર્વ રંગો શા ખીલે !

જાલે ભલે જાવું જ જ્યારે હોય !

પણ આજ મારે અંતરે મસ્તાન સૌ તુજ તાન હો !   પ

ક્ષણ એકનું ઘેલું ભલે પણ સાચું તારું ગાન હો !

છલકાવ તુજ દરિયાવ જે ભરિયા અમીના !

જો રાખતી તલભાર પણ આજે કમીના !

પગવાર ફૂળી જાઉં તો તેની ગમી ના;

થવું ના જોઈએ તુજને અગર મુજને ખરી કે તું રમી ના ! ૧૦

ઓ ગુલબદન !

ઓ ગુલબદન !

વેરાન મારી ભાગ્યભોમે લહેકતી ખીલેલ ઓ !
સો સો ગુલોની મહેકને વિસરાવતી ઓ ગુલનયન !
જ્યાં ભડતી'તી ધૂળ તેં ત્યાં ખીલવ્યા કેવા ચમન !

ઓ ગુલચમન !

૫

તારી ગુલાલીના કુવારા ફેરમે ફેલન્ટ આ
કેસર તણા કાશ્મીરસોહાગો તણું બણે વહન !
ચલતું ચ જ્યાં ફરકન્ટ ના ત્યાં કિલ્કિલાટો ઉલ્લસન !

ઓ ગુલવદન !

બેઆબ તેં મચવ્યા અજબ અરણાતણા અંકાર હ્યાં, ૧૦
જ્યાં વિસ્તર્યું 'તું ઘેર ઘેરી શૂન્યતા કેરું ગહન;
ને નાચવું શીખ્યાં નવેસર અંતરે મારાં નયન,
ઓ ગુલવતન !

ઓ ગુલવતન !

સોહાગની બેમૂલ આ લહરી રહી છે જ્યાં ઋતુ ૧૫
ત્યાં ભૂતના ભડકા કશા ? ભાવી તણા ભયના સુખન

ઓ ગુલબદ્દન !

૧૩

શા બોલવા ? શા ગ્રિન્તવા ? હો યા ન હો નિત આ સ્વપ્ન !

આજે રટણ ખસ ગાજતું ને આજની સુલતાનીનું !

ઓ ગુલબદ્દન !   ઓ ગુલચમત !   ઓ ગુલબદ્દન !

ઓ ગુલબતત ! '૨૦

૧ : ૧૦ : ૪૮

વિદાય

અયિ પંખિણી !

આસ્માનની ઓ રંગિણી !

હૈયાં તણી ધરતી પરે ધરતી અનેરાં રૂપ,

હૈયાં જ પલટી નાખતી દઈને કરી ત્વદ્રૂપ,

ઓ રસરૂપિણી ! ૫

મારી ચ હૈયાલોભ તેં કીધી સુલાગી, લામિની !

તેં ચામિની-ઉલ્લાસ દિવસે પ્રેરિયા,

ને દિવસનાં સૌભાગ્ય પ્રગટયાં ચામિની,

ઓ સ્વામિની !

મહોળત મધુર નિજ પાઈ તેં

૧૦

મહિરા છલકતા કંઠની છલકાવીને ઉન્માદિની,

ઓ રાગિણી ! ઓ રાગિણી !

તુજ યેશરાખ શરાખી સર આસ્માનમાં ધુમરાવતી,

ને આ જમીનમાં હુસ્તના શુલઝાર કૈં મહોરાવતી !

તુજને પરી કહું ચા અજળ કહું પંખિણી ?

૧૫

ખંધાઈ હૈયાપાંજરે

તેને જ તારા દોરથી

ગેળે બલૂન સમું કરી
ભાંચે અને અદ્ધર કંઈ હુલસાવતી.

તારો અવલ આસ્વાદ ! ૨૦

કેવાં એ નવલ ઝરણાં ઉરે ઝણકારતાં !
ઝેહિસ્તનાં કેવાં સુનેરી ગીત એ રણકારતાં !

આજે હવે આગિર ઘડી ?
લેતી બિદા તું લાગતી, ઓ બેગમા !
આજે બની શું બેતમા ? ૨૫

સુજ ઝિન્દગાનીના નિગર બેમૂલ ઓ !
મારા નિગરની ઝિન્દગી !
મારી ચિરાગ અમૂલ હો !
આજે કરી અંધેર ને ખંડેર શું બાતી જ તું ?

તારી કદમબોસી કરી, ૩૦

તેને કદમ ફટકારતી ધાતી જ શું ?
તારે શરાબ નવાજતી,
તેને જ રસ્તાધૂળમાં આળોટતો મૂકી કરી
હટકારતી ધૂટકારતી આ તું જતી ?
મેં તો ગણેલ હતી તને સુજ માનિની, સહચારિણી ! ૩૫
શું તું ખરેખર તો હતી માયાનટ્ટી ?

બાલું જ તારે હોય તો તું બા ભલે !
મારું નિગર અંધારમાં એકલ જલે—

તેની ફિકર મારે નહીં;

તારે ચ તે હોયે કશી ? ૪૦

મારે જિગર તું એકલા સનભર વસી,

લાખો ગુલાબોના સિમતે દિલભર હસી:

અહેશાન એ તારા મહીં

મુજ ઝિન્દગાની જે હશે જિરવીશ તે—

ને તું ? ૪૫

ને તું કરોડોના દિલે

વવવાસ કરતી હાસજે ઉલ્લાસજે;

ને કેક દી આ ધન્ય કીધેલું હૃદય

તારી ગુલાબી મહેફિલે સંભાર તો સંભારજે.

જાવું જ તો તું જ ભલે !

૫૦

આંસુછલકતી આંખ ના રોકે, હલે !

તારી વિદાય પર—

તારી વિદાય પર જ્યાં મુજ નેવ મીઠ્યાં,
 ને ચિત્તનાં પણ ચપોચપ દ્વાર દીધાં,
 ‘તું તો ગઈ જ, ન ફરી કદિ આવવાની’:
 માન્યું અને પૃથુલ નીંદર—અંક ઝૂક્યો;
 ત્યાં તો લગીર પલટી તુજ કાયકાન્તિ ૫
 તુંને જ સ્વપ્નમહિં મેં પળમાં નિહાળી.
 મેં બંધ આંખ મુજ બંધ કરી ફરીથી
 તો એ તું તો નવ ચચી મુજ દષ્ટિમાંથી.

મારી અમૂંઝણ વધી તુજને નિહાળી,
 તારે અમૂંઝણ પરંતુ કશી જ નહોતી. ૧૦
 જે ઘૃષ્ટતાથી તુજને ત્યજતી નિહાળી,
 તે ઘૃષ્ટતાથી તુજને વદતી સુણી મેં :

“રે મૂઢ! ઘૃષ્ટ મુજને તું ગણે ભલે ને,
 ના હૃદ્ય કિન્તુ મુજને ગણતો તું એવી.
 દીધી વિદાય બસ નહ્દંદ ને નમેરી ૧૫
 આભાસનાં છગ રચી જ સ્વયં મને તેં.
 માયાનટી ગણી મને તુજ મોહમાં તેં?
 સૂધો વિચાર તુજને પણ શેં ન સૂઝ્યો?

“હું જન્મની સહચરી તુજ જન્મપૂર્વે
 ગંઠાઈ તુંથી ક્યમ એ તુજને ન સૂઝે? ૨૦
 તું રીંખતો હસી રહી ઘર-આંગણમાં
 ત્યાં હું હતી જ તુજ પ્રેરક વીજળીશી;
 ને નાયકૂદ કપરી કમનીય તો એ
 મારા વડે જ તુજ શક્ય બની બધી એ;
 હું નેત્ર-જ્યોતિ તુજ પેટવતી સદૈવ ૨૫
 કેં થનગનાટ તુજ ચિત્ત વિશે જગાડી;
 તારા બધા હૃદયખુદ્ધિતણા વિલાસો-
 માં હું હતી સહજ સૈયર સંચરન્તી.

“હું બાલ્યની તુજ સખી જ બની કિશોરી
 પ્રેરી રહી વિમલ મુગ્ધ કિશોરભાવો; ૩૦
 તે હું જ જે નવલ યૌવનરૂપ મહોરી
 કેં કેં અકથ્ય ઉરભાવ જગાડનારી;
 ને સ્વપ્નનાં અજબ દર્શન દાખવીને
 શૌર્યે અનેક રણુમાંહિં રમાડનારી.

“તેં કિન્તુ યૌવન વિશે જ મને નિહાળી. ૩૫
 હું તો પરંતુ તુજ પ્રૌઢ વયે ચ તારી
 ધાત્રી વિધાત્રી બનીને તુજ પીઠ ભાવો-
 માં એ રમીશ દૃઢ સુંદર તન્તુરૂપ;
 ને મૃત્યુમાં ચ તુજશું રહી ઓત-પ્રોત
 જન્માન્તરે ચ જનમીશ હું તારી સંગ. ૪૦

“વિદ્યુદ્ધતા હૃદયમેધ ’ રમાડનારી,
 મનઘ્યા ઉધા વિરલ વૈભવની વિધાત્રી,
 વૈવિધ્યથી વિલસતી તમ-જ્યોતિ-રૂપા
 —જો હું કરાલ, કમનીય વિશેષ તો થે—
 દે’ દે’ રહસ્ય સ્ફુરતી સુગભીર રાત્રી : ૪૫
 આ હું—હવે તું મુજને દર્શ જો વિદાય!
 જો પુષ્પ તું, સ્ફુરત ગંધ હું સૂક્ષ્મકાય.

“આ હું—

પળું છું એમ ગણી તેં જડેલી જીવસંગને
 દીધી વિદાય, ના દીડી પરિવર્તિતને મને. ૫૦
 તારી હું માત્ર ના, કિન્તુ હું જ તે તું ગણી હવે
 દેવા જાકાર જો ઇચ્છે, ખુશીથી તો ભલે તું દે.”

*

*

*

આંખ મીંચી હતો જાણ્યો સ્વલ્પ જે સ્વપ્ન-આસવ,
 ઊઘડી આંખ તો દીઠું હતું એ નિત્ય વાસ્તવ.

એક બિન્દુ

હોયે હોયે દમક્રમ્પતિ કેા રાજતું એક બિન્દુ,
એ બિન્દુમાં અકલ વિધિએ આરબ્યો વિશ્વસિન્ધુ;
ને એના અંતરથી વિલસે દિવ્ય કેા રંગલીલા,
જેની આગે સુરધનુતણા ભાસતા વર્ણુ વહીલા.

જ્યારે કેાઈ હૃદય ક્રયનાં બિન્દુઓ સામસામાં , ૫
આવે, ત્યાં એમહિં પ્રગટિયા વર્ણુજ્યોતિર્વિલાસો
પ્રોવાઈને પરસપર કેા સૃષ્ટિ બેઠે અનન્ય :
એનાથી શું અધિકતર હોયે કશું રમ્ય ધન્ય ?

જેતી એને કરુણસભરા દષ્ટિ કેા ભાવભૂતિ,
ને કેા વ્યંજે સભરકુતુકે ડાલીદાસી વિભૂતિ; ૧૦
એનાં ચિત્રો સુદમય ભરન્તાં સદા ચિત્તસૃષ્ટિ,
નિત્યે નિત્યે નવી અનુભવે આનવી દિવ્ય વૃષ્ટિ.

બિન્દુમાં સિન્ધુતા સંચી, સિન્ધુમાં બિન્દુની છટા;
જોઈ તે ચિત્તમાં જામે મંગલા મેઘની ઘટા.

એ તનખ

સુવણે ના મઠી છાયા છટાની ઓર ધમકે,
સખી ! કાયા અનેરી ના રચી તુજ દોઈ અમકે;
ન નયનોમાં ગગનની વીજળી કે તારકોની
રચી તલચાર તેજલ કલ કરતી આશકોની.

પ્રિયે ! તુજ આલમાં અમકાર ના ના હંસકેરો, ૫
ન કોચલ રાગનો રણકો ય તારે કંઠ પેસો,
નહીં અંખાર આંજી નાખનારો યુદ્ધિ કેરો,
નહીં તોખાર તેજી અન્ગનંતો કલ્પનાનો.

છતાં તુજમાં તનખ મેં એકલાએ એક મીઠી
દીઠી; દીઠા પછી કદિ એ થઈ જે ના અદીઠી ૧૦
સખી ! જગમાંહિં ડોનામાં ય કદિ મેં એ ન દીઠી
અગર જોવા કદી એ ક્યાંય મનમાં એ ન ઇચ્છી.

એક આલમ્બ્યતન્તુ

માંડીને સૌ વાત તે શું કહેવી ?
 ના શું હૈયે આપમેળે ઊગે એ ?
 હૈયું દીધું સર્વભાવે ધરી મેં;
 તેં એ રાખી ના મણા અર્પવામાં.

વાણીના માહાત્મ્યથી ના અબાણ,
 આઝાં જાણ્યાં મૌનનાં કિન્તુ મૂલ્ય.
 કહેવા જતાં એ બધું ક્યાં કથાતું ?
 કેં વેળા તો ઊલટું ગૂંછજાતું.

૫

તેં મેં એના ક્યાં નથી દહાવ લીધા ?
 ના-ઇચ્છાએ ક્યાં નથી ઘાવ દીધા ?
 ઘા દેઈને છે ખમ્યા સૌ સ્વયં મેં.
 દેઈ તેં એ ઘા સહ્યા છે સ્વયં ને ?

૧૦

પંખાજાંતાં પીડ દીધી મને તેં.
 ને મેં એ શું કાંઈ રાખી કમીના ?
 કોણે કોનો કાઢવો વાંક તો હ્યાં ?
 કહે આ કહેહ્યાં કોણ કોને ખમાવે ?

૧૫

ને તો ચે હૈયા તણો એક બન્ધ.
છેડા એના કુંકુમેથી રસેલા.
રાખ્યો છેડા એક તો જન્મપૂર્વ,
ને ખીજે લહેરન્ત શો મૃત્યુપાર!

૨૦

જો લાઘ્યે એ એક આલમ્બતનું—
જેનાથી આ સર્વ સૌભાગ્યવન્તું,
ભેઠે જેમાં દિવ્ય મંગીતમૌન,
જેના મૌને સકલરસલેલીન રહે તું હું સર્વ—
જ્ઞાની તો રે અવલ્લભ, કશી ભીતિ કે બ્રાન્તિ ગર્વ? રપ
માણી લેવું મનભર ન કાં સાંપડ્યું પ્રીતિપર્વ?

પરંતુ જે અંતર વલ્લિ ઊઠ્યો
તેની અરે લાધી નહીં જ શાન્તિ.

દિહમૂઢતા અરે કેવી વ્યાપેલી સર્વના દિલે !
જડ નેત્ર ગયાં ભૂલી ગડેવાનું અશ્રુનાં જલે. ૪૦
જ્યોત્સ્નાશીલ સખી ! તારું હૈયું આ કેમ રે સહે ?
કેમ ના સળગી ઊઠે ઉલ્કાની ઉત્ર વૃષ્ટિએ ?

(૪)

ઉલ્લાસતો ખાલ, સખી, વહાવ્યો
રે આપણે ગર્જનશૂન્ય સિન્ધુમાં;
સૌદામિનીશી હસતી સુતાને ૪૫
શું ના વહાવી વણનીર સાગરે ?

અ દ ષ્ટ કે તુ, અ નિ વા ર વે ગ,
અદીઠ કોઈ રથમાં પ્રતિષ્ઠ,
અસારથિ ને વળી જે અશસ્ત્ર,
અધાર ને તેજ વિશે અધૃષ્ય, ૫૦
પ્રવર્તતું શાશ્વત ને પ્રચંડ,
પ્રહ્લાંડમાં એકલ એકચક્ર :

અશબ્દ શક્તિનો એની પરચો ખેલ આ નહીં
મારે તારે સખી, તો યે અનુભૂતિ દિસે નવી.
વીંખાઈ ને પીંખાઈ આ ચિત્તની પાંખ તાહરી. ૫૫

મેં સંયમે અંતરજિન્દુ સાચબ્યાં,
એકાંતમાં ચે નવ છે વિખેરિયાં,
કે અગ્નિથી પામી વરાળરૂપ એ
દહે લલે મર્મ વિશે રહ્યાં રહ્યાં.

(૫)

જનનીએ વછોડેકો બ્રાત તેં ચત્નસાચબ્યો, ૬૦
કેમળા તુજ હૈયામાં પુત્રધી અધિકો વસ્યો;
વિચ્છેદાર્થ જતાં આજે ઘાત જેવડ છે થયો.

આશ્વાસના શબ્દ શકું વહી શેં ?
આજે યાન્યું છે મુજ જ્ઞાન રંક.
વહું કદી તો ય શું શાન્તિ આર્પશે ? ૬૫
દાઝેદ હૈયું ક્યમ દાહ ટાળશે ?
સંતસ તારા ઉરધાતુપાત્રમાં
આશ્વાસ શબ્દોની વરાળ ઊઠશે.
હું વિજયળું આજ અનશ્રુશોકે,
તું છો વહાવે ઉરને અનર્ગળ; ૭૦
મને ન શાન્તિ જુહુ કેરી આશ્વસે,
તને ધશે ગોમતી કેમ શાન્તિદા ?

(૬)

અનુશેવ્ય છતાં તારો અશોન્ય વિષયે સખી !
હિજરાર્થ જતાં ચે ના ઉપાયે લવ આવશે.

પરંતુ જે અંતર રક્તિ ઊઠ્યો
તેની અરે લાધી નહીં જ શાન્તિ.

દિડમૂઠતા અરે કેવી વ્યાપેલી સર્વના દિલે
જડ નેત્ર ગયાં ભૂલી ગહેવાનું અશ્રુનાં જડે
જ્યોત્સ્નાશીલ સખી ! તારું હૈયું આ કેમ રે સહે
કેમ ના સખી ઊઠે ઉલ્કાની ઉગ્ર વૃષ્ટિ

(૪)

ઉલ્લાસતો બાલ, સખી, વહાવ્યો
રે આપણે ગર્જનશૂન્ય સિન્ધુમાં;
સૌદામિનીશી હસતી સુતાને
શું ના વહાવી વણનીર સાગરે ?

અ દ ષ્ટ કે તુ, અ નિ વા ર વે ગ
અદીઠ કોઈ રથમાં પ્રતિષ્ઠ
અસારથિ ને વળી જે અશર
અંધાર ને તેજ વિશે અધૂર
પ્રવર્તતું શાશ્વત ને પ્રચ
બ્રહ્માંડમાં એકલ એકલ

અશબ્દ શક્તિનો એની પરચો પહેલ
મારે તારે સખી, તો ચે અનુભૂતિ
વીંખાઈ ને પીંખાઈ આ ચિત્તની પાં

વાંછુ' શું વિશેષ ?

ક્યાંથી અચિન્ત્ય અહિં ગ્રીષ્મતણી બપોરે
લહેરી ગઈ મૃદુલ શીતળું વાયુલહેરે ?
કેવી પ્રતપ્ત મુજ આમ્રતણી ઘટામાં
ફૂલ ગઈ ભગિનિ, કોયલપ્રશ્નટોકે !

આ ગ્રીષ્મશા પ્રતપતા મુજ જીવને રે ૫
રેતાળતામહિં ય શીતળ કુંજશોભા
ક્યાં એ દિસે હૃદયઠારક જો તને તો
ના જહેન, પૂર્ણ ચશભાગ ગણીશ મારો.

છાનાં વહેણ જનની-ઉરથી સવેલાં,
માતામહીહૃદયનાં શુચિ નીતરેલાં, ૧૦
કેં ખાલમિત્રદિલથી ઊછળી વહેલાં,
ને પ્રેયસીપ્રણયપૂરલયાં જલેલાં,
સંસ્કારનીર ગુરુઓની પરંપરાનાં
રેલી રસૈક ભવદર્શન નીતરેલાં,
શિષ્યો વિશે જલકછોળ જ સંકેમેલાં, ૧૫
અજ્ઞાત કૈંક સ્મૃતિયાત્ર ભરી સરેલાં
મંગલ ચિરંતન માનવીનાં :

છતાં ય નિત્યત્વ જગે પ્રતિષ્ઠિત ૧૧૫
અમૃત્યુ શ્રેયસ્કર ને ઋતંભર.

વિમૃત્યુ છે એક જ એક તત્ત્વ,
જેને સદા યે ગણિયે ભયંકર
અંધારની ચંડ પ્રચંડ મૂર્તિશુ :
એ મૃત્યુ તો છે જગમાં સનાતન. ૧૨૦

અભેદ એ દુર્ગ તમિસ્રનો દિસે,
સુશુપ્ત એમાં પણ મંગલા દ્યુતિ;
એનું થતાં દર્શન ધન્ય કે પળે
જરૂર અંધાર સમસ્ત ઊજળે.

અળંડ શ્રદ્ધા સળિ ! ધન્ય દર્શને ૧૨૫
રૂઢેવી ખરે દુષ્કર હીન ચિત્તને;
ઘડી કરે શોકવિમુક્ત દષ્ટિ તું !
ઘડી રમે મંગલ મૃત્યુદર્શને !

રાત્રિ ને દિનના જેવાં મૃત્યુ ને જન્મ વિશ્વમાં;
જન્મમાં મૃત્યુની છાયા, મૃત્યુમાં તેજ જન્મનાં. ૧૩૦
રે આલું છે જ ભે વિશ્વે તો ડાળું જમાણું કચડાં ?

જે સત્યદર્શને પૂર્વે કર્યું 'તું સ્થિર ચિત્તને
આજે યે દષ્ટિ એ સાધી નિઃશોચ બનવું ન કાં ?
એ એક દષ્ટિ છે જ્યોત્સ્ના મૃત્યુરાત્રિ ઉજાળવા.

વાંછવું શું વિશેષ ?

ક્યાંથી અચિન્ત્ય અહિં ગ્રીષ્મતણી બપોરે
લહેરી ગઈ મૃદુલ શીતળું વાયુલહેરે ?
કેવી પ્રતપ્ત મુજ આમ્રતણી ઘટામાં
ફૂલ ગઈ ભગિનિ, કોચલપ્રશ્નટોકે !

આ ગ્રીષ્મશા પ્રતપતા મુજ જીવને રે ૫
રેતાળતામહિં ય શીતળ કુંજશોભા
ક્યાં યે દિસે હૃદયઠારક બે તને તો
ના બહેન, પૂર્ણ ચશભાગ ગણીશ મારો.

છાનાં વહેણ જનની-ઉરથી સ્વેલાં,
માતામહીહૃદયનાં શુચિ નીતરેલાં, ૧૦
કેં બાલમિત્રદિલથી ઊછળી વહેલાં,
ને પ્રેયસીપ્રણયપૂરભર્યાં છેલેલાં,
સંસ્કારનીર ગુરુઓની પરંપરાનાં
રેલી રસૈક ભવદર્શન નીતરેલાં,
શિષ્યો વિશે છલકોળ જ સંકેતેલાં, ૧૫
અજ્ઞાત કેંક સ્મૃતિપાત્ર ભરી સરેલાં
સુવ્યાસ મંગલ ચિરંતન માનવીનાં :

શી શી ગણું ગણવું જે સરવાણી છાની
જેણે અરણ્યસમી કુંજવી જિંદગાની ?

ને જે નિગૂઢતમ સા સરવાણીઓની ૨૦

અજ્ઞાત આદિમ શિવંકર જન્મદાત્રી,
જેણે કયું જીવન આ સહરાયલાને
એ કું સુમંગલ પ્રવાહપ્રસાદપાત્ર :

એને અરે કયમ કરી શકું ચિન્તવી હું ?

એનાં અને શકું જ દર્શન જીરવી શે ? ૨૫

એના સદા હૃદયને રસતા અનન્ય

આહ્વાદપૂરમહિં મજ્જા બનું ક્ષણેક,

ને એટલું ચ નવ જે નિરમેલ મારે

તો જે મળે કદિક છાલક એક માત્ર,

રે એટલો જ યદિ થાઉં પ્રસાદપાત્ર, ૩૦

તો આ ભવે ભગિનિ, વાંછવું શું વિશેષ ?

અન્ય તે શું અધન્ય?

એ તો જાણે ઠીક કે છાતી-ખાંધ્યાં
છોડી ખંધો મોઢળાં જાય ચાલ્યાં,
ને લે શોધી અન્ય કો છાતી નવ્ય,
પામે શાતા રેડી હૈયાનું દ્રવ્ય.

ને એવું ચે ક્યાં નથી જોયું જાણ્યું? ૫
ભૂલી ભેદો પંડ ને પારકાંના,
જેને હોયે છાતીમાંહે સમાવ્યાં,
અંતર્દ્રવ્યે હોય જેને નવાજ્યાં,
તે ચે તોડી ફેડી હૈયા-કપાટ,
ખીજે શોધે વાસ કે હા....શઘાટ. ૧૦

રે એ જિગ્યાં અંતરે વા ઉગાડ્યાં,
ખાજ્યાં જેનાં મૂળ ઉઠે અમેય,
પી પોષાયાં નિત્ય પાતાળપાણી
તે ચે કોઈ ગૂઢ ઉત્કંપ કેરા
ના-ધારેલા આંચકા ગાટકા દે: ૧૫
હૈયા-વાડીનાં બને ત્યાં સ્મશાન.
એથી હોયે અન્ય તે શું અધન્ય?

જાણું બંધુ!—

જાણું બંધુ! કોમળું હૈયું તારું
મારા પ્રત્યે નિત્ય કેવું દ્રવે છે!
ને તું જાણે ભાવ-સ્રોતે ય મારો
બહેતો કેવો નિત્ય તારા ભણી તે.

ને હું જાણું જિંદગીમાં બધાંને ૫
પીવાના છે એરઘૂંટે અનેક;
જે તારે એ ના લખ્યા અલ્પ છેક.
તો હું શાને મર્મના ઘા ઉઘાડું?
દે સહેવા તું મુજ કરમનું એકલાને મને જ.

હું તો ઇચ્છું એકલો નિત્ય મારે ૧૦
નિર્મલા જે ઘૂંટ તે પી જવાનું,
ઠોઠે પાણી સર્વ એ શાન્તિમૌજે
ઢાંધ્રી હૈયું હૃદયતવદને કેંક જીવી જવાનું.

જાણું કેવો યોગ છે આ અંકારો,
જાણું કેવો આકરો આ સમાધિ, ૧૫
તો એ ઇચ્છું કેમ, આ બંધુ મારા,
અન્તઢાંહે તું-સ્વજન-તણું હૈયું એ બાળવાનું?

આણું બંધુ!—

૮૫

મારી તો યે એક તો છે મહેનજી,
ને તેનો તો હું સદા આગ્રહી છું:
લાઘે થોડું યે અમી જીવને તો ૨૦
હોંસે હોંસે હૃદયજનમાં સંવિભાગી જ દેવું.

: ૩ :

અંગાઓની રંગભૂમિમાં શાન્તિમન્ત્ર-ઉદ્ઘાતક હો !

જીવનમંગલ પરમવિદ્યાયક આત્મતન્ત્ર અધિનાયક હો !

સત્યવ્રત હો !

લોકવ્રત હો ! સત્યવ્રત હો !

દલિત અને દળનાર ઉભયના પુણ્ય-પ્રખર ઉદ્ધારક હો !

પતિતતાણા પયગંબર અદ્ભુત સ્પર્શ સુખદ સંજીવક હો !

ભીતિભયાં અમ અંતરમાંહે અભયતણા પ્રોત્સાહક હો !

હિંસાની વિષમય વિધ્વંસક જ્વાલાના પરિશ્રામક હો ! પ

અંઝાઓની રંગભૂમિમાં શાન્તિમન્ત્ર-ઉદ્ગાયક હો !

જીવનમંગલ પરમવિધાયક આત્મતન્ત્ર અધિનાયક હો !

લોકવ્રત હો ! સત્યવ્રત હો !

સત્યવ્રત હો !

લોકવ્રત હો ! સત્યવ્રત હો !

દલિત અને દળનાર ઉભયના પુણ્ય-પ્રખર ઉદ્ધારક હો !

પતિતતણા પયગંબર અદ્ભુત સ્પર્શ સુખદ સંજીવક હો !

‘ભીતિભયાં’ અમ અંતરમાંહે અભયતણા પ્રેતસાહક હો !

હિંસાની વિષમય વિધ્વંસક જ્વાલાના પરિશ્રામક હો ! પ

અંઆઓની રંગભૂમિમાં શાન્તિમન્ત્ર-ઉદ્ગાયક હો !

જીવનમંગલ પરમવિધાયક આત્મતન્ત્ર અધિનાયક હો !

લોકવ્રત હો ! સત્યવ્રત હો !

વસુંધરાનું ગુંજન

અસતો મા સદ્ગમય ।

તમસો મા જ્યોતિર્ગમય ।

મૃત્યોર્મા અમૃતં ગમય ॥

માયા અસત તણી નિહાળી ભવાટવીમાં

ને જાગી અંતર વિશે સત કેરી અંખા, ૫

ઘેરી પ્રચંડ તમ જીવનને નજ્યાંતાં

ને વાંછના પ્રબલ જ્યોતિ તણી જ જાગી,

ભેંકાર કે નિરખતાં જગ મૃત્યુલીલા

આહ્વાદ-કલ્પન સ્ફુર્યું અમૃતત્વ કેરું :

એવા અમૃતપુત્રોથી પનોતી હું વસુંધરા, ૧૦

એમનાં જ તપોથી હું ક્ષમાશીલ ઋતંભરા.

ખાદ્યાન્તર વિસ્તરેલી જગ મદ-અસતી રાવણી ચંડ માયા,

નિદ્રાની ડુંભકણી સત-અવગણતી વ્યાપી'તી જાડ્યછાયા,

ત્યારે એ માનવીના હૃદયહૃદયમાં જીવતી જ્યોત જેવી

ઊઠી ઉદીપ્ત મારે હૃદયગહન શી રામની મૂર્તિ ભદ્રા. ૧૫

કરું ગૌરવ તે કેનું ? વાલ્મીકિ-પ્રતિભા તણું

કે હયાસત્વશા મારા પનોતા રામભદ્રનું ?

ધૃત્યા હિંસા તણી જ્યાં વિકૃતિ કુટિલતા શૌર્યને ભક્ષતી'તી,

કેથી ને છટેલી મનુકુલહિતના ધર્મને લોપતી'તી,

જ્યારે હું ક્ષુબ્ધ હૈયે વલવંલતી હતી દીન' એ દેવકીશી, ૨૦
ત્યારે મારે પનોતો ઉદર પ્રગટિયો એ અનાસક્ત યોગી.

હૈયાધારણ દેનારો ઉતારી પાપભારને
અંધ્યાત્મદષ્ટિથી વ્યાપે આજે યે મુજ ચિત્તને.

સંભારું ગૌરવે એના સ્થિરધી પુરુષાર્થને,
ને નમું ગુરુભાવે હું કવિ એ ચરિતાર્થને. ૨૫

લાગે જે કે' જનોનાં શિથિલ નયનને ફરનો ભૂતકાલ
મારે તો તે બધો યે હૃદયવિલસતો વર્તતો હોય હાલ;
મારી યાત્રા અનન્તે સુખદ સુભગ, કૌટિલ્યથી ને કરાલ,
પીધાં મેં શાન્તિવારિ, અધિક અધિક બેઠે બળી અગ્નિબ્રાણ.

વીંટાયું જગને દીહું તૃણાની વિષવેલથી, ૩૦

માનવીની કલા દીઠી હિંસાના અનલે ઘસી.

ક્ષણિકં ક્ષણિકં સર્વં દુઃખં દુઃખં નિહાળીને.

સિદ્ધાર્થ નીકળ્યો ચાલી-પામવા સર્વ જોધિને:

પુદ્ગ પ્રપુદ્ગ એ વીર અંધારા ઇતિહાસના

ઉજળે પંથને પ્રેમ-અહિંસાના પ્રદીપથી. ૩૫

એની દેષે દયાનાં સરવર છલક્યાં, સાગરો ઊલટ્યા યે,
અંગે મારા પડેલા શતશત ત્રણ સંજીવનેથી રુબ્યા એ,
મારો એ બાલ મોંઘો મનુકુલમણિ એ સૌમ્ય એ ભવ્ય ને એ,
આજે યે છાતી એના સ્મરણ સુખદથી પ્રસન્નવે હેતધારે.

માનવીજીવને વ્યાપ્યો ગણીર કરુણો રસ; ૪૦

તે બાંધ્યો ઉરમાં એના સારિવંદો વાંચનાં વ્રંચં.

પિતૃત્વ પ્રભુજનું, ને ભ્રાતૃત્વ મનુષ્યાલનું,
 જગ ઉપર અંખાન્તો શુદ્ધ સામ્રાજ્ય સ્વર્ગનું,
 કંટકી તાજ ખેરલો, ધારેલો ફૂલ અંતરે,
 ખીલા ઠોકેલ અંગાંગે, પનોતો પ્રભુપુત્ર એઃ ૪૫

સંભારન્તા વહન્તું શતશત અરણે હૈયું આ રક્તધારે.
 જંગાલિયતનાં ઘેરાં અધારાં જગઘેરતાં
 તેમાં સાત્ત્વિક ને શીળી એની વિસ્તરતી પ્રભા.
 આજે યે એ સ્ફુરે કેવો ફૂટસ્થ અચલ ધ્રુવ,
 ને સ્ત્રવે શુભ એ કેવાં એનાં હૃદય-અમૃત! ૫૦

હૈયું રામે રસેલું, જીવનવહનમાંહે અનાસક્ત યોગી,
 ધારેલો ને અહિંસા પ્રબલ પ્રગટ હસ્તે મહા બુદ્ધદંડ,
 ને સત્યે મીટ માંડી, સતત પ્રભવતી જાગૃતીનો પિતા એઃ
 એની તો કર્મગંગા સકલ જગતની પાવની માતૃરૂપ.
 જગની સાધુતા કેરો ગાંધી એ વર વારસ, ૫૫
 શુદ્ધ બુદ્ધ સદા એનો વર્તતો વિમળો ચશ.
 નવા જીવનના યજ્ઞો નિયમ્યા નવમન્ત્રથી,
 મહારણ અહિંસાનાં ખેલન્તો એ મહારથી.

પ્રતાપ ભાનુના જેવો, સૌમ્યતા સોમના સમી,
 સર્વનાં વિષને શોષી વર્ષ્યાં એણે સદા અમી. ૬૦
 આહો શી ધ્યેયસન્નિષ્ઠા, અને સાધનજાગૃતી!
 ધૂમતી ઘોર અંબાઓ વચ્ચે યે ન ડગી ધૃતિ.

સર્વેઽજ સુખિનઃ સન્તુ સર્વે સન્તુ નિરામયાઃ ।
 સર્વે મદ્રાણિ પશ્યન્તુ ન કશ્ચિદ્ દુઃખમાપ્નુયાત્ ॥
 એ ભદ્ર આર્ષ દક્ષિણે દ્રષ્ટા શો વર્તમાન એ ૬૫
 ઊર્ધ્વ-અંગુલિ ઉદ્દ્યોધે સદા ય સ્થિર ચિત્તથી !
 સર્વોદય સદા ઝંખ્યો, સર્વોદય સદા ચર્ચો,
 સર્વોદયની સિદ્ધિમાં એ મહાત્મ સદા રમ્યો.
 ભારતી-જનનો ભવ્ય નવ્ય દ્રષ્ટા જગદ્ગુરુ,
 મારા હૃદયનો દેહો વિસામો, નહિ હું રહું. ૭૦

મહાજીવો તણી આ હું જનેતા ક્યમ રાંકડી ?
 કહે જન મને પૃથ્વી, તો જનું ક્યમ સાંકડી ?
 ઊર્ધ્વહસ્ત જની સૌએ ઉચ્ચાર્યો પ્રશ્ન એક જો,
 પાછો જગતના હૈયે ટંકારું આજ હું ચ તેઃ
 ધર્માર્થશ્ચ કામશ્ચ સ ધર્મઃ કિં ન સેવ્યતે? ૭૫

જાગૃતિ-ગંગા

ઊગવું પૂર્વમાં ને કૈં તપીને પશ્ચિમે જવું:
 જ્યોતિઓનો સદા જાણ્યો ક્રમ નિશ્ચિત વિશ્વનો;
 પરંતુ ભાંગતી રાત્રી જેવો અધાર વ્યાપિયો
 હંતો ભારતમાં જ્યારે, પશ્ચિમે જ્યોતિ ઉદ્ગમ્યો;
 પ્રતાપ ભાનુના જેવો, સૌમ્યતા સોમના સમી, ૫
 સર્વનાં વિષને શોષી વર્ષ્યાં જેણે સદા અમી.
 પાન પીપળનાં જેવાં કંપતાં મન ભીતિએ
 ભારતીય જનો કેરાં રસ્યાં લોખંડ-શક્તિએ.
 દુઃખહારિદ્ર્યને દેખી, પરખી જાડ્યમાન્દ્યને,
 સંજીવની તણા મન્ત્રે જગાડ્યાં નવજીવને. ૧૦
 ઠંઢોળ્યાં કૈં સુષુપ્તોને, જગાડ્યાં અર્ધજગતાં,
 જાગેલાંને ચલાવ્યાં, ને દોડાવ્યાં ચાલતાં જ જે.

નવજાગૃતિની ગંગા કુરતી સર્વ પાવન
 વહી ચોદિશમાં વેગે બની એ સર્વભાવન.
 જાગ્યું પૌરુષ, ને મહોર્થુ સ્ત્રીત્વ દીર્ઘપ્રસુસ જે, ૧૫
 નવોદય તણા હર્ષે નવા જોમે નવોદયમે.
 નવો યજ્ઞ, નવા મન્ત્રો, નવા યાજ્ઞક દીક્ષિત,
 નવાં ધ્યેય, નવાં ગ્રેય, નવાં ગ્રેય સમીક્ષિત.

એક પક્ષે હતી સત્તા તણી અહિંસા વ્યવસ્થિત,
અન્ય પક્ષે અહિંસા ને સત્યનું નવગૌરવઃ ૨૦
હતો રણે ચડ્યો એ તો રાષ્ટ્રને પ્રાણ બળગત.

આદર્યા યજ્ઞમાં ભંગ પડ્યા અંદરબહારથી,
ન લક્ષ્ય ચૂકિયો તો એ સ્થિરદૃષ્ટિ મહારથી.
જગદ્ગુરુ! મહાપ્રાણ! ભારતીના ભગીરથ!
અમે અનેક વેળાએ ઉદ્ધવ્યા દાખવ્યો પથ, ૨૫
તમે ફરી ફરી લીધો માર્ગે રાષ્ટ્રતણો રથ.
અધૂરપ અમારીને સહી મધુરપે તમે
પડ્યા ત્યાંથી ઉઠાડીને પ્રવર્તાવ્યા સદુદ્યમે.
અહો શી ધ્યેય-સન્નિષ્ઠા અને સાધનબળગતિ!
ધૂમતી ઘોર અંઝાઓ વચ્ચે એ ન ડગી ધૃતિ! ૩૦

પરમ સનાતન ધન્ય વર્તમાને
સુચરિત સંતત મૂક ભવ્ય ગાને
કુતુહલરી અનુભૂત ધૃદ આંખે
વિરલ ગણી ધૃતિ ભૂતકાલ આંખે.

કૂલવિસર્જન

રાષ્ટ્રધ્વજો ફરકતી જુહુનીર નૌકા
 સંચી સમૃદ્ધિ કઈ અંતર ઊપડન્તી ?
 હેયે કશી છલક ? શા વળી મૌનભાર ?
 આંખો અસંખ્ય બનતી ત્યહિં બદ્ધતાર.
 ખૂંચી જતી જ અમ અંતરસત્ત્વ બાણે ! ૫
 એ ભસ્મપાત્રમહિં ભારતસર્વસાર.

ઓ તીર્થરૂપ ! તમ ભસ્મ ? વિચારતાં ચે
 ઉત્કંપ અંતર વિશે અણકલ્પ્ય વ્યાપે.
 દેહાન્તવાત બહુવાર વિચારી વાંચી,
 ને અંતદર્શનછખી ભરઆંખ સાંચી, ૧૦
 હેયે ન તો ય 'ન તમે'ની પ્રતીતિ થાતી.

આજે પ્રયાગ શુચિ સંગમના સુનીરે,
 બીજાં અનેક વળી ભારતભોમતીર્થે,
 ને આ અમે અહિં ચ સાગર સર્વતીર્થે,
 હો તીર્થરાજ ! તમ કૂલ વિસર્જવાના; ૧૫
 મોંઘી પરંતુ તમ સૌરભ સંચવાના.

તીર્યોદકં કલ્પું સદા ય સ્વયં પવિત્ર
 ને અગ્નિ યે સકલશોધન આપશુદ્ધ.

ગંગા તમારી પણ જીવનની અનેરી
બાતે વિશુદ્ધ જ, પ્રખુદ્ધ પિતા વહેલી ! ૨૦

પિતા ઓ રાષ્ટ્રના સભ્ય ! નવ્ય દ્રષ્ટા જગદ્ગુરુ !
વિસર્જી કૃષ્ણને તીથે જીવને નવસર્જિયે.

૧૨ : ૨ : ૪૮

ધૂલિ તુજ ધન્ય !

વન્દું ભારતી ! ધૂલિ તુજ ધન્ય !
સ્થાવર જંગમ સકલ તીર્થમાં જનનિસર્મું નહિ અન્ય,
વન્દું ભારતી ! તીર્થ ઓ ધન્ય !

ગજબ અંધારભર્યાં એ જંગ
ખેલી, ભારતી, ખડું મનતંગ, ૫
સહ્યા ઓ અસહ્ય કેં મનભંગ :
કહ્યા શેં જાય કીટયા રે રંગ ?
પ્રથમ ઉદયનાં કિરણો દેરા આજે અભિનવ રંગ
ત્યાપે હૈયે અજબ પનોતા જાગે અંગે અંગ.
વન્દું ભારતી ! તીર્થ ઓ ધન્ય ! ૧૦

પ્રથમ પુષ્પોદ્ગમશા ઉદલાસ,
પરિમલગૂઢ અનેરા હાસ,
ખમ્બા પછી જખમ, જખમના હાસ,
જખમના હાસ, હાસના ત્રાસ.
આજ વિલાસે અભિનવ ભારતી ! પ્રગટિત પ્રથમ પ્રકાર. ૧૫
અવલનવલ અવતારસમો શો છલછલ થતો ઉભાસ !
વન્દું ભારતી ! ધૂલિ તુજ ધન્ય !

ધૂલિ તુજ ધન્ય !

૨૬

ચઢ્યા'તા પ્રલયભેદના ભાર,
કાલની તેગસમા ચમકાર,
પડ્યા'તા અણચિન્ત્યા અંગાર
માત ! તુજ અંતરને આગાર
અગ્નિસ્તાન પછી ખડેલેરો આજ અમીવરસાદ;
પૂર્વભયે ઓછાયેલો તો ય ભઠે હર્ષનિનાદ.

૨૦

વન્હું ભારતી ! ધૂલિ તુજ ધન્ય !

તીર્થમાં તીર્થ અહો તું અનન્ય !

૨૫

મૂર્છાની અપયશકથા

અમે હ્યાં આળોટ્યાં, જનનિ, તુજ ઔદાર્ય-ઉદરે;
પનોતાં તેં પાયાં અમૃતમય સૌભ્રાત્ર અમને.
અમારાં દુર્ભાગ્યે વિષમય બન્યાં એ સહુ, અને
હુલાવ્યાં ઉન્માદે તુજ ઉદર હા ખંજર અમે!
અમારી મૂર્છાની અપયશકથા એટલી જ ને પ
હતે તો ટેકે ચે શકત જગચોકે રહી ખડા,
અને ભૂલી જાતે જગત પણ એ સૌ ભુલકણું.

અમે તો પીધેલી અમૃત ગાળી ઉન્મત્ત મદિરા!
બન્યા આત્મોચ્છેદે અધિકઅધિકા શૂરખધિરા!
પછી શું જોવાનું?

૧૦

કશી શરમમાગા ય અમને
નહે, જ્યાં માતેલા રચીપચી ગયા ઝેરવમને?

કથા અંબાવાતો!

કથા વિદ્યુત્પાતો!

અરે શા ઉદ્ધવાતો! વિપથ-ભ્રમ ઉદ્દમતિના! ૧૫
બધા શું એ ખેલો ક્ષણ-અવગચંડી નિયતિના?

જનનીધાતનું ઘોર કપાળે ચોટયું પાતકઃ
અરે એ દેમ ધોવાશે બન્યા જ્યાં આત્મધાતક!

‘આત્માજ આત્મનો બન્ધુ, આત્માજ રિપુ આત્મનો’
 પૂર્વાર્ધ વિસ્મયા, વ્યાખ્યો મોહ શો ઉત્તરાર્ધનો ! ૨૦
 જગાડ્યા ધારણોમાંથી, નિવાર્યા પરચક્રથી,
 અહિંસા સત્યની, આપુ, ઘૂંટાવી દ્વાદશાક્ષરી,
 અધૂરાં સૌ અમે પાત્રો, અપાત્રો વા કુપાત્ર વા;
 સંભવની તમે દીધી, અમે ના ભરવી શક્યાં.
 અમે આનન્દની વેળા કીધી વિષમથી અરે ! ૨૫
 અપૂર્વ ધન્યતાને એ રજોટી ધૂળમાં ખરે !

૨૬ : ૯ : ૪૭

૧૬૬૧૦

મૂર્છાની અપયશકથા

અમે હ્યાં આજોઠ્યાં, જનનિ, તુજ ઔદાર્ય-ઉદરે;
પનોતાં તેં પાયાં અમૃતમય સૌભ્રાત્ર અમને.
અમારાં દુર્ભાગ્યે વિષમય બન્યાં એ સહુ, અને
હુલાવ્યાં ઉન્માદે તુજ ઉદર હા ખંજર અમે!
અમારી મૂર્છાની અપયશકથા એટલી જ ને પ
હતે તો કૈકે યે શકત જગચોકે રહી ખડા,
અને ભૂલી જાતે જગત પણ એ સૌ ભુલકણું.

અમે તો પીધેલી અમૃત ગણી ઉન્મત્ત મદિરા!
બન્યા આત્મોચ્છેદે અધિકઅધિકા શૂરખધિરા!
યછી શું જોવાનું?

૧૦

કશી શરમમાઝા ય અમને
નડે, જ્યાં માતેલા રચીપચી ગયા ઝેરવમને?

કશા ઝંઝાવાતો!

કશા વિદ્યુત્પાતો!

અરે શા ઉદ્ધાતો! વિપથ-ભ્રમ ઉદ્દંડમતિના! ૧૫
બધા શું એ ખેલો ક્ષણ-અવળચંડી નિયતિના?

જનનીઘાતનું ઘોર કપાળે ચોટયું પાતકઃ
અરે એ કેમ ધોવાશે બન્યા જ્યાં આત્મઘાતક!

‘આત્માજ આત્મનો જન્ધુ, આત્માજ રિપુ આત્મનો’
 પૂર્વાર્ધ વિદ્યમયા, વ્યાખ્યો મોહ શો ઉત્તરાર્ધનો ! ૨૦
 જગાડ્યા ધારણોમાંથી, નિવાર્યા પરચક્રથી,
 અહિંસા સત્યની, ખાપુ, ઘૂંટાવી દાદશાક્ષરી,
 અધૂરાં સૌ અમે પાત્રો, અપાત્રો વા કુપાત્ર વા;
 સંજીવની તમે દીધી, અમે ના જીરવી શક્યાં.
 અમે આનન્દની વેળા કીધી વિષમયી અરે ! ૨૫
 અપૂર્વ ધન્યતાને ચે રજોટી ધૂળમાં ખરે !

૨૬ : ૯ : ૪૭

૧૬૬૧૦

✽ ચીમનસલા મળાવડાસ અંધાસય ✽
 શુજ્ઞતા સહિત્ય પરિષદ

: ૪ :

આને મારી છાતીમાં ઇલકાય

રૂપેરી રાત્રું, સોનેરી સોણવાં !

લહેકંતા લીમડા હેઠે

સાંભરે લહેકંતા લીમડા હેઠે કે આંખિયું ખેલેરી સંભરી;
સાંભરે આ રે આંખલિયે ખેલેરી હેયાની ફેરી'તી મંજરી.

રૂપેરી રંગમાં,

રજની ઓછંગમાં,

સાંભરે ખેલેરી કોઈ નવે પાણી અબાણી આ છલકી'તી છાતડી;
કાંક રે બોલી ને ઝાઝી અબોલી અમોલી એ વરતી'તી વાતડી.

ચૂતી'તી ચૂંદડી

લીલી રતુંબડી,

સાંભરે લહેરાતી કોક નવી લહેરે,

ને રંગ નવે ઘેરે આ ઉઘડી'તી આંખડી;

અંતરે અદખીડી નવલા પરાગે,

અનેરા કો રાગે એ ખીલી'તી પાંખડી.

સાંભરે લહેકંતા લીમડા હેઠે કે આંખિયું ખેલેરી સંભરી;
સાંભરે આ રે આંખલિયે ખેલેરી હેયાની ફેરી'તી મંજરી,

એ 'લ્યા !

એ 'લ્યા, આઘો આઘો ને પેલો ચાંદલો, ને એનાં
હૈયું હીલોળે કેવાં તેજ રે !
અંજેરી વાતું કહેવી તે શી રે મોઢે નાનડે ?

એ 'લ્યા, છોડે છખીલાં ફૂલછોગલાં, ને એની
મહેક મહેકાતી કેવી ધાય રે ! ૫
અંજેરી વાતું, વાલમ, કહેતાં મુને ના'વડે.

એ 'લ્યા, મેહુલો ઘેરો ઝૂકે આલમાં, ને એની
ધારાએ ધરણી આ ન્હાય રે !
અંજેરી વાતું ચોચરવી શે' મુખ આવડે ?

એ 'લ્યા, હૈયું ડોકાતું આંખળારીએ તે' કહી ૧૦
લાળ્યું લમ્મરીએ શું ન્હાય રે ?
અંજેરી વાતું જલડિયે શી આઝી ચૂંથવી ?

રૂપેરી રાત્યું, સોનેરી સોણલાં !

આને મારી છાતીમાં છલકાય
રૂપેરી રાત્યું, સોનેરી સોણલાં !

જોખનિયું એ જાણે આંખાવાડિયું
મહેકી ઊઠ્યું નવે મહેર,
કાળી રે કોયલડીએ ગાજતું ! ૫
ચેત્યું ચિત્તડું ચક્રેર ?
રૂપેરી રાત્યું, સોનેરી સોણલાં !

ધરતી નવલ લહેરે લહેકતી
જાણે ઊઠી નવે મોલ,
ગીતડાં ગોરીનાં ઘેલાં ઝીલતી ! ૧૦
ઊઠ્યા બગી સૂતા ખોલ !
રૂપેરી રાત્યું, સોનેરી સોણલાં !

મદે રે છલક છલકી જતી
જાણે નદી નવે પૂર !
નવી રે વીણામાં જાણે જાગિયા ૧૫
ઘેરા અમૂલખ સૂર !
રૂપેરી રાત્યું, સોનેરી સોણલાં !

આજે મારી છાતીમાં હૃદય
 રૂપેરી રાત્રું, મોતેરી મોણલાં ।

કો કમી નથી જ

હાં રે મને ંહાલાં વાદળ, ંહાલી વીજ;
રે હાં મને ંહાલી પૂનમ, ંહાલી ખીજ.

વાદળ વરસીને મારું હૈયું પલાળે,
વીજ તણી રીત તો બુદી જ.

હાં રે મને... ૫

ઊરના અંધાર પૂર્ણ પલટન્તી પૂર્ણિમા,
ખીજ તણી આંખ તો નવી જ.

હાં રે મને....

ધરણી લખલૂટ એનાં હૈયાધન પાથરે,
આલ ભર્યાં; ના મળ્યા કશી જ.

૧૦

હાં રે મને....

ધરતી ધરણી હૈયે આલ આખું ન્યાળતાં
હૈયે મુજ નવલી પતીજ.

હાં રે મને....

ધારતી વસન્તઁહેકે શારદી પ્રસન્નતા
હૈયે, ત્યાં કો કમી નથી જ.

૧૫

હાં રે મને....

હાં રે મતે જહાણાં વાદળ, જહાણી વીજ;
 રે હાં મતે જહાણી પૂનમ, જહાણી બીજ.

ચાંપો મહોરિયો

મેઘતણી વાડીમાં વીજલ-વેલ;
 મારી રે વાડીમાં ચાંપો મહોરિયો !
 છલકાતી છંટાતી આલસ-હેલ,
 છાંટે રે છંટાતો ચાંપો મહોરિયો !

આલે રે અંકાઈ સોનલ સેર;
 મારી રે વાડીમાં ચાંપો મહોરિયો !
 છો આલે સોનેરી અકઝમેર;
 મારી તો વાડીમાં ચાંપો મહોરિયો !

આલતણા આઘેરા સોનલ મેર,
 મારે તો મન્દિરિયે ચાંપો મહોરિયો !
 એ આઘાં સોનાંમાં ગન્ધ ન સેર,
 મારો તો સોનેરી ચાંપો મહોરિયો !

૨૪ : ૫ : ૪૯

ફૂલે ફૂલે 'લી વીજળી !

ફૂલે ફૂલે 'લી વીજળી ! ફૂલે ફૂલે 'લી વીજળી !

અમકારે મહાલતી,

ધમકારે ચાલતી,

આલની અટારી અખકારતી,

ફૂલે ફૂલે 'લી વીજળી ! ૫

જેને વીંટાતી તારી દેહ કેરી વેલડી,

જેની ગોરંભ છટા ગગને સાહેલડી,

એવા ધન શ્યામ કેરે હૈયે શું લાડતી ?

ફૂલે ફૂલે 'લી વીજળી !

અખકે ને સખકે એ જાગી જગાડતી !

૧૦

મેઘકેડું હૈયું ફૂલે તેજે ઉજળતી

કે એને કાતિલ કે ગાળે દગાડતી ?

ફૂલે ફૂલે 'લી વીજળી !

ફૂલે ફૂલે 'લી વીજળી ! ફૂલે ફૂલે 'લી વીજળી !

ના રે ગલગોટા ગુલાબ !

ના રે ગલગોટા ગુલાબ !
 શાં રે ગલગોટા ગુલાબ ?
 ગોરી મોરી,
 ના રે ગલગોટા ગુલાબ !

જાઈ ને જૂઈ અમેલી ને અંપો : ૫
 જોરસલી ડોલરનો ઉર ના અજંપો;
 ના એની અંખા કે જાપ,
 એણે શમે ના સંતાપ;
 ગોરી મોરી, ના રે ગલગોટા ગુલાબ !

ફૂલની સુવાળય ને મધમધતી ગંધમાં, ૧૦
 લાતલાતના છબીલ છલકંતા રંગમાં,
 ના તું-હૈયાનો પરાગ,
 તારા હૈયાનો ન રાગ;
 ગોરી મોરી, ના રે ગલગોટા ગુલાબ !

ના રે ગલગોટા ગુલાબ ! ૧૫
 શાં રે ગલગોટા ગુલાબ ?
 ગોરી મોરી,
 ના રે ગલગોટા ગુલાબ !

સણિ, ચાર ચાર આંખા મહોરિયા !

સણિ, ચાર ચાર આંખા મહોરિયા,
કેવા લચી લચી પથરાય રે !
હાં રે મારે અંતરભરી સુરભાય રે !
જો રે સણિ, ચાર ચાર આંખા મહોરિયા !

પણે ચાર ચાર આંખા મહોરિયા, ૫
મહીં કોયલ શી મલકાય રે,
હાં રે મહીં કોયલ શી ટહુકાય રે !
જો રે સણિ, ચાર ચાર આંખા મહોરિયા !

ઓદ્યા ચાર ચાર આંખા મહોરિયા,
એની શીળી ઘટા ઘેરાય રે, ૧૦
હાં રે મારે અંતર શી છવરાય રે !
જો રે સણિ, ચાર ચાર આંખા મહોરિયા !

પેલા ચાર ચાર આંખા મહોરિયા,
ઘેલો મોરલિયો ઢળકાય રે,
હાં રે એની કલગીનાં કામણુ થાય રે; ૧૫
જો રે સણિ, ચાર ચાર આંખા મહોરિયા !

લલે ચાર ચાર આંખા મહોરિયા,
 એમાં ચોરીનાં મંગલ થાય રે,
 હાં રે એમાં હંચાંની ચોરિયું રચાય રે;
 જો રે સળિ, ચાર ચાર આંખા મહોરિયા! ૨૦

ઘેલા ચાર ચાર આંખા મહોરિયા,
 ઘેલી ગ્રીષ્મના થ શીતળ વાય રે,
 હાં રે એમાં ગ્રીષ્મતણા માદક વાય રે,
 જો રે સળિ, ચાર ચાર આંખા મહોરિયા!

અલી, ચાર ચાર આંખા મહોરિયા, ૨૫
 મારું હૈયું શું મહેકમહેકાં થાય રે,
 હાં રે મારી મંજરિયું મહેકમહેકાં થાય રે;
 જો રે સળિ, ચાર ચાર આંખા મહોરિયા!

ઓ પનિહારી પાતળી !

શાપી અહિયા શું અહિંયા પડી ઢળી,
રોષે સતી શું દક્ષયજ્ઞમાંથી પ્રજ્વળી,
શિવની નિર્માલ્ય વા શું વિખરી અંધાકળી !
પનિહારી પાતળી !

આપાઠી મેહુલાને ઘોર ગાન ગાજતી, ૫
શર રે ભાદરવે ઉર-છલકાતી રાજતી,
સાગ્રવના સમણે તું અહિયર શું સાગ્રતી,
ઐતર વૈશાખે ચૂસેલી,
આજે મેલીઘેલી,
ઓ પનિહારી પાતળી ! ૧૦

ઝૂકી લયેલ, સખી, આંખાની છાયમાં,
બગતા બપોર તણી સૂસવતી લાયમાં,
નેણું નમાવી તારી કરમાયલ કાયમાં
ઉડેરું આજ કવિ જોતો;
ઉથેરું જરી જો તો, ૧૫
ઓ પનિહારી પાતળી !

કેયલના રાગ કેરો જાગે અનુરાગ ના,
ખેતરની ગોરીના કુંઠનો પ્રસાદ ના;
કવિને શો રસ કેરો આવડો પ્રમાદ આ ?

તારા અવસાદમૌનગાને

૨૦

ઝૂંક્યો રસપાને,

ઓ પનિહારી પાતળી !

આજ ભલે તારી ના છલકાતી છાતડી,
છોને કુંઠાય તારી રમ્ય ગતિ વાંકડી,
તારો પથ છો આજે શેરી કે સાંકડી;

૨૫

તારાં મૌને શમેલ રાગે

સાતે સ્વરે થ જાગે

આ હૈયું ઓ રાંકડી !

ગાળે અનેરા અવાળે,

ઓ પનિહારી પાતળી !

૩૦

ઓ પનિહારી પાતળી !

શાખી અહલ્યા શું અહિંયા પડી ઢળી,
રોષે સતી શું દક્ષયજ્ઞમાંછ પ્રજ્વળી,
શિવની નિર્માલ્ય વા શું વિખરી અંધાકળી !
પનિહારી પાતળી !

આપાઠી મેહુલાને ઘોર ગાન ગાજતી,   ૫
સાર રે ભાદરવે ઉર-છલકાતી રાજતી,
સાજનના સમણે તું સહિયર શું સાજતી,
ચૈતર વૈશાખે ચૂસેલી,
આને મેલીઘેલી,
ઓ પનિહારી પાતળી !   ૧૦

ઝૂકી લયેલ, સખી, આંખાની છાયમાં,
બગતા બપોર તણી સૂસવતી લાયમાં,
મેણું નમાવી તારી કરમાયલ કાયમાં
ઉડેરું આજ કવિ જોતો;
ઉચેરું જરી જો તો,   ૧૫
ઓ પનિહારી પાતળી !

કેયલના રાગ કેરો જાગે અનુરાગ ના,
ખેતરની ગોરીના કંઠનો પ્રસાદ ના;
કવિને શો રસ કેરો આવડો પ્રમાદ આ ?

તારા અવસાદમૌનગાને

૨૦

ઝૂંક્યો રસપાને,

ઓ પનિહારી પાતળી !

આજ ભલે તારી ના છલકાતી છાતડી,
છોને કુંઠાય તારી રમ્ય ગતિ વાંકડી,
તારો પથ છો આજે શેરી કે સાંકડી;

૨૫

તારાં મૌને શમેલ રાગે

સાતે સ્વરે થ જાગે

આ હૈયું ઓ રાંકડી !

ગાજે અનેરા અવાજે,

ઓ પનિહારી પાતળી !

૩૦

૧ : ૫ :

મધદરિયો મસ્તીમાં છોને ચડ્યૂર છે,

બંદર છો દૂર છે !

હિલ હરામી

કોણ પુકારે રે,
 ખૂણેખૂણે કોણ પુકારે રે ?
 માંડ જાંચો મારો પ્રાણ
 અજાણે કોણ ઉઠાડે રે ?
 કટાણે કોણ ઉઠાડે રે ?

૫

આજની રાત અમીર-આરામી;
 બળજબળ ! રહોને વિરામી !
 કાલની કુંપળ ! આજ અટાણે
 ફૂટે નકામી રે;
 દઉં તને ઊગતી કામી રે.

૧૦

મોહન આ શુભઝાર અંધારા,
 સોહન સ્વપ્નના રમ્ય સિતારા
 નીંદરને નભ રાજતા : ગાજતાં
 વાદળ કાળાં રે,
 અચિન્ત્યાં વાદળ કાળાં રે.

૧૫

કાપતું કો આ વીજની ધારે,
 બગતું કો અંતર-અંધારે,

નાચતું તાંડવ રુદ્રના સારે ।

શું ચ વિદારે રે ?

અહીં આમ શું ચ વિદારે રે ? ૨૦

ખીકણું તો ચ આ દિલ હરામી,

જાગતાં ચે અતિ નીંદરકામી,

સોડ સંકોડતું, ઓઢણ ખેંચતું

હાથ હરામી રે,

ઘેરાતું જાય હરામી રે ! ૨૫

ઓ રજની !

ઝંખા મને હતી ભારી,
 ઓ રજની, ઝંખા હતી મને તારી.
 તું ભલે આજ પધારી,
 ઓ સજની, તું ભલે આજ પધારી.

કેંક પ્રતાપ-પ્રભાવે અંજયો, ૫
 ઘોમધખારે હું કેંક ગંજયો,
 વંટોળવાયરે થે ચકરાયો,
 તો ય ન ક્યાં ય ધરાયો;
 ઓ રજની, ઝંખા મને હતી તારી.

તું ભલે..... ૧૦

સન્ધ્યાની રાગરસેલ અટારી,
 તું ચડી શોભન અંગ સમારી,
 મારી ફટોફટ ઊઘડી ખારી,
 ને રહ્યો સર્વ ઓવારી,
 ઓ સજની, તું ભલે આજ પધારી. ૧૫
 ઝંખા મને.....

અગણિત આંખનાં અમૃત વરસી,
 ચંદાની ધારે અમીમય પરસી,

મંદાકિનીનાં અતલ તલ દરસી,

તરસી છાતી દે તું ઠારી; ૨૦

ઓ રજની, ઝંખા હતી મને તારી.

તું ભલે આજ પધારી,

ઓ સજની, તું ભલે આજ પધારી.

કેમ સૂની પડી ?

સૂની પડી રે, રચણી, સૂની પડી,
રે કેમ સૂની પડી ?

હૈયાનાં હજાર ગીત ગાતી સાંભળતી,
રેડતી અમૃતધારા હોળિયું જ્યાં જળતી,
મંદમંદ ધ્વનિ-ધારે અંતરે ઊછળતી   ૫
સૂની પડી રે, રચણી....

તારે ને મારે કેવી પુરાતન પ્રીત્યું !
જોઈ જોગવી, રચણી, અંતર-રીત્યું.
આજ ન જાણું તારે ઉર તે શું વીત્યું !
સૂની પડી રે, રચણી.... ૧૦

જાગ એ જોગણ જૂની ! જોગી સામું જો રે !
ઊભો એ ગ્રોવાવા એને લાખ નેણે ગ્રો રે !
ખાંધ એ ! ખંધાણું એને તારી એક દોરે !
સૂની પડી રે, રચણી....

ઓઢણ બાદળિયાં દે પળમાં ઉછાળી !   ૧૫
મૌન ગૂઢાં દે મંબુદ વેણમાં ઓગાળી !

ચાંદની રેતાવ જ્યાં આ જડતા છે ઢાળી !

સૂની પડી રે, રચણી....

સૂની પડી રે, રચણી, સૂની પડી,

રે કેમ સૂની પડી ? ૨૦

નાચ ઓ! નાચ તું!

નાચ ઓ, નાચ તું, મોરલા મારા!

નાચણના અધિકાર,
તારા નાચણના અધિકાર!

જોલને જોલ, કલાયિ ઓ, તારા

રંગરસેલ લંડાર, પ
તારા રંગરસેલ લંડાર!

વાદળ ઠાલાં દેખતાં ગૂંઠેકતો ટૂંકેકતો તું કેં વાર;
લયો લયો આ મેઘ નિહાળી કેકાને ઉઠ્ઠગાર,
તારી કેકાને ઉઠ્ઠગાર!

જોલને જોલ હીધેલ ચપોચપ અંતરનાં તુજ દાર; ૧૦
છેડને છેડ છખીલા, છલોછલ નૂતન રાગ મલાર,
તારા નૂતન રાગ મલાર!

નાચ ઓ, નાચ તું, મોરલા મારા!

નાચણના અધિકાર,
તારા નાચણના અધિકાર! ૧૫

ખોલને ખોલ, કલ્યાણિ ચો, તારા

રંગરમેલ ભંડાર,

તારા રંગરમેલ ભંડાર !

આ રે આરે

આ રે આરે મારે રડવું ચોધારે,
 એકલું આંધારે,
 હૈયે અંધાલું મારે અસહ્ય આંધારે.

ભાંડાં પાણીના ઓઘ ભચેરા ભીજળે;
 વળી વળી કાયા ને આવી રે ચૂંછળે; ૫
 મનડું અમૂંઝાતું અદહેરું મૂરછે
 સૂત પડ્યા સંસારે.

સામા કાંઠાના સાદ સુણતાં રે દૂંકડે
 દીધા અવાજ સામા હૈડે અધૂકડે;
 અદકી છળાવી ત્યાં તો દીધ કોઈ ભૂતડે ૧૦
 આજ ગાળ અંધકારે.

આ રે આરે મારે રડવું ચોધારે,
 એકલું આંધારે,
 હૈયે અંધાલું મારે અસહ્ય આંધારે.

૧૩૦

વિશેષાંતરિ

ખોલને ખોલ, કલાપિ ઓ, તારા

રંગરમેલ ભંડાર,

તારા રંગરમેલ ભંડાર !

૬ : ૮ : ૪૭

આ રે આરે

આ રે આરે મારે રડવું ચોધારે,
 એકલું અધારે,
 હૈયે અંપાવું મારે અસહ ચોધારે.

જિ'હાં પાણીના એધ જિ'એરા જિછળે;
 વળી વળી કાયા ને આવી રે ગૂંછળે; ૫
 મનડું અમૂંઝાતું અદકેરું મૂરછે
 સૂન પડ્યા સંસારે.

સામા કાંઠાના સાદ સુણતાં રે દૂંકડે
 દીધા અવાજ સામા હેડે અધૂંકડે;
 અદકી છળાવી ત્યાં તો દીધ કોક સૂતડે ૧૦
 આજ ગાજ અધકારે.

આ રે આરે મારે રડવું ચોધારે,
 એકલું અધારે,
 હૈયે અંપાવું મારે અસહ ચોધારે.

ભલે રાત ચડી રે!

રાત ચડી રે કેવી રાત ચડી રે!
 મુને બીચમારંગ કેવી રાત નડી રે!
 ગોળ ગગનના દેવાણા બધા ય, ને
 ચોમેર વરસે અંધાર-ઝડી રે,
 મુને ચોમેર વરસે અંધાર-ઝડી રે! ૫

જડ રે વાદળ સૂનશોર ઢળ્યાં ને
 ક્યાં ચે ઝખૂંકે ન વીજલડી રે,
 ઝીણી ક્યાં ચે ઝખૂંકે ન વીજલડી રે;
 ભર્યાં વનોમાં એકે ગૂંઢે ન મોરલો,
 ધીમું ડરાકે નહિ દાદુરડી રે, ૧૦
 ક્યાં ચે ધીમું ડરાકે નહિ દાદુરડી રે!

એકલ ભપડી અહીં પ્રવાસ હું,
 હોશે હું સમ કો અભાગણી રે?
 આને હોશે હું સમ કો અભાગણી રે?
 ધીરું ધીમું ત્યાં હેયે હળવું કો ખાલતું:
 હોશે તું સમ કો અભાગણી રે?
 આને હોશે તું સમ કો અભાગણી રે?

ભલે રાત ચડી રે !

૧૩૩

ગોખ ગગનના દેવાણા બધા ય ને

ચોમેર વરસે અધાર-અડી રે

તો યે બીચમારગ હું અલંગ બડી રે ! ૨૦

રાત ચડી રે ભલે રાત ચડી રે,

તુને બીચમારગ ભલે રાત નડી રે !

૮ : ૧૧ : ૪૫

યદિ આરો બનાવે

સાગરતલનાં મોતીએ ભંડાર ભરાવે,
કાંઠે પડ્યાં લાખ શંખલાં વા મારી પાસ વિણાવે;
વ્યોમે અકલાકલ વીથીએ સંચાર કરાવે,
ભૂંડીભૂખ બજારમાં વા તું ટેલ નંખાવે;
તારી અગોચર બંસીએ સુખસૂર બનાવે, ય
વા શતદઃખવરાળના ગોટે ગોટે ઉડાડે :
મારા મનોરથ કેટિને કણકણે ચુરાવે
તારા મનોરથચક્રનો યદિ આરો બનાવે.

સાગર નવીન જલસંગ્રામ !

સાગર જાગે તરંગતાન,
મારો પ્રાણ બને મસ્તાન !

મેઘમયી રજનીમાં મેં તો દીકાં રે જોધાણુ,
અળકંતી વીજલનાં બ્યોમે ચમક્યાં જ્યારે બાણુ;
મારાં જાગ્યાં રે જોસાણુ, ૫
પોઢ્યાં જાગ્યાં રે જોસાણુ !

મેંધેરાં અધવચ છાંડેલાં માંડ્યાં મેં પરિધાણુ;
સાતશઢાણું સર્જી નિહાણું 'બારે ઊણું બહાણુ;
સાગર જાગે તરંગતાન,
મારો પ્રાણ બને મસ્તાન ! ૧૦

જમીં તણી મીઠી મહોળતને દિલભર ગાજ સલામ;
સાગરપારે સાદ પુકારે, અણુટળ એહ કલામ :
અંતર કશા હવે આરામ,
સાગર નવીન જલસંગ્રામ !

જીવે બળન્તી મારી આશ

ઘેરી અંતર ભરીને શી રાત !
એની કરવી અઝેરી શી વાત ?
પેલા વીજળિયા ચમકાર—
અખૂટી કાં રે આજ ન બિઠે ?

બરયા મેઘ અપાઢિલા ચોપાસ,   ૫
સૂતી કોથલડી આંબલિયે આવાસ,
મારો મોરલિયો નાખતો નિસાસ :
કેમે રે એની ખ્યાસ ન ખૂઝે.

લોખ્યા તારલિયા કેરા રે બિલસ,
રોધ્યા દેવગંગાના ચે પ્રવાસ,   ૧૦
તોડી રંજરચેલી નભપાજ :
ફોરાં ચે કાં ના ફરફ્યાં રે ?

આ તો જીવે બળન્તી મારી આશ
અંધારમાંહે અગન વિના રે !

એ કુલડા !

પાડીનાં અમરતના એ ઉછેર !

હસી હસી લહેર, એ કુલડા !
ધરતીની માણ અંતર કેરી એર
સદા મનભેર, એ કુલડા !

પાડીના વેહણ વાયરા વાય, ૫
આઠા આઠા ધાય, એ કુલડા !
કંપતી તારી કુણેરી આ કાય,
ઊંચી નીચી થાય, એ કુલડા !

વેહણ વાયરા આવે ને જાય,
તું શેં અમૂંઝાય, એ કુલડા ? ૧૦
પાડી તો છવતી કુંજર કાય .
એની એ સદાય, એ કુલડા !

એનાં છાનાં અમી છલકાય,
આંખે ન કળાય, એ કુલડા !
એ તો અંતરમાં વરતાય, ૧૫
ઊંડેનું જોવાય જો, કુલડા !

હેયાના અમરતાના ઓ વહેર !

હસી હસી દહેર, ઓ ફુલડા !

માણી માણી અંતર ફેરી સેર,

સદા મનભેર, ઓ ફુલડા ! ૨૦

ચિર વિરહને અંતે

દિવસો પળિયા, કંઈ રાત વહી,
મનોમાળ ઘસાઈ તને ચિંતવી.

તારા સૂના આસનની પાસ મારી આંસુમાળ ગરી,
રે સો દીર્ઘ ઉપાસના મૂઠ વેના વરદાન રહી.

શ્રમભારથી પાંપણ ઢીલી ઘઈ ૫
કરમાયલ પુષ્પના કેસરશી;
ચિરકાલ ઉવેળેલ નીંદરના
દલદોમલ અંડ વિશે વિરમી:

શણ વાર તે અંતરબહાર વિચેતના કોઈ અદીઠેલ જામી ગઈ.

આણુચિંતવી ત્યાં મધરાત સમે ૧૦
મારા સ્વપ્નસાયર કેરા સંચલને

મારા પ્રાણની પૂરણકામ સોહાગણ લક્ષ્મી તું ઊઠી મહાસન્નિભતે.

તારાં ઝાંઝરના ઝણકાર ઝણે,

તારાં કંકણના રણકાર રણે,

ચિરશૂન્ય મન્દિર કેરા ખૂણે ખૂણે ૧૧

તારો નૂતન દૃષ્ટિસંચાર અલિનવ પ્રાણ સુકુરે.

ગિરકાલવિરહ કેરી વાત ભૂલી

ભેઠે આત્મ ખીલી શતપાંખલડી

પથરાવવા નિત્યસોહાગણુ ઓ !

ધન્ય સર્વસમર્પણની આ ઘડી !

૨૦

સાંખી લાંખી પ્રતીક્ષાનાં નીર સિલનકેરાં અશ્રુ ખની

વહી રહેતાં ખને વધુ ધન્ય સારી આજ આંખલડી.

૨૬ : ૧૨ : ૪૪

ભક્ત અભાગી

ખેલાં, રાણી, મધરાતનાં લાખે દીપ ચેતાવ્યા;
મારાં અંતરબહારનાં તમ શાં વીજલાવ્યાં !

હર નજીકનાં હોરતાં ઘેરતાં ગીત સુણાવ્યાં;
સૂતેલ મારા મૌનતારે કેવા રણુઅણુવ્યા !

એ રે નવી નિત્યરમ્ય કૃપા કેરી ધાર અજસ્ર પ
દીધી કેરી હવે બાંધ ? સુકોમળાં, શું બન્યાં વળ ?

કઈ રે અગોચર લોભમાં ગૂઢ વાસ છે કીધા ?
આવાં, રાણી, રીસામણાં ? મેં તો માન્યાંતાં સીધાં.

આજ પૂનમ શી રાજતી વ્યોમલોભની રાણી !
આપણા મંગલ પર્વની ખેડેલી એ જ એંધાણી. ૧૦

આલ પાતાળ દશે દિશે થાકું નજરું તાણી;
કેમે કળાતાં એ નથી, મારાં મૌનની વાણી !

હવનવીથી જગાડતાં જાતાં વીજની પેરે;
અંતરમાં વળી ઊગતાં આશાળીજને રહેરે.

દીપ મારા ચેતાવતાં જ્યોતરૂપ જ થાતાં; ૧૫
આજ સામું ન શેં ન્યાળતાં રે એ દીપ અંખાતાં ?

ચિરકાલવિરહ ડેરી વાત ભૂલી

ઊઠે આત્મ ખીલી શતપાંખલડી

પથરાવવા નિત્યસોહાગણુ .ઓ !

ધન્ય સર્વસમર્પણની આ ઘડી !

૨૦

લાંબી લાંબી પ્રતીક્ષાનાં નીર સિલનઢેરાં અશ્રુ ખની

વહી રહેતાં ખને વધુ ધન્ય સારી આજ આંખલડી.

૨૬ : ૧૨ : ૪૪

સહ અમાગી

ખેલાં, રાણી, અતતા લાખ દીપ ચેતાવ્યા;
મારાં અંતરમાં તમ શાં વીજલાવ્યાં !

હર નજીકનાં દેરતાં ઘેરતાં ગીત સુણાવ્યાં;
સૂતેલ મારા મૌનતારો કેવા રણઝણાવ્યા !

એ કે નહીં નિત્યરમ્ય કૃપા કેરી ધાર અજસ્ર પ
દીધી કેરી કવે બંધ ? સુકોમળાં, શું બન્યાં વળ ?

કઈ કે જગોથર લોભમાં ગૂઢ વાસ છે કીધા ?
આવો રાણી, રીસામણાં ? મેં તો માન્યાં તાં સીધાં.

આવ પૂનમ શી રાજતી વ્યોમલોભની રાણી !
આપણા મંગલ પર્વની ખેલી એ જ એધાણી. ૧૦

આલ પાતાળ દશે દિશે થાકું નજરું તાણી;
કેમે કળાતાં એ નથી, મારાં મૌનની વાણી !

લવનવીથી જગાડતાં બતાં વીજની પેરે;
અંતરમાં વળી લિગતાં આશાખીજને રહેરે.

દીપ મારા ચેતાવતાં જ્યોતરૂપ જ થાતાં; ૧૫
જાજ સામું ન થોં ન્યાળતાં કે એ દીપ અખાતાં ?

‘રાણી ! રાણી !’ અંખતો ચૌદ લોક વિલોકું;
રાજા હું તમ ના ભલે; તમે રાણી નહીં શું ?

આપ-પતાકા પ્રતાપની લોક લોકમાં દહેરે;

આપ-દુકાળ શું એકલા રંકે ભક્તના ઘેરે ? ૨૦

એક અખંડ સંજીવની ગહેતાં ગૂપ્ત સેરે;

એનાં માદક સોણલાં મારો આતમ ઘેરે.

આજ આહ્વાદસંજીવની ! જાગો અંતરબહારે !

ભક્ત અભાગી આ આપનો ખૂરે મૌન-આગારે.

ફળે તો યે તારી !

સખિયું સંગાયે ફહાડો રમહસ કીધી,
હોડિયું છીપોલિયું જોળો ભરી લીધી,
મેં ભરી વાતું કરી આડીસીધી,
હેયાઆવી કોયે કો'ને ન દીધી.

સાંજ પડી, ને સપનાં રાતનાં દાવી;
સખિયું વેરાણી; મારી છાતિયું ભરાણી
છોળે ઊડન્તાં કે અવનવે પાણી;
આવી જોકાંતું ખેડી નહોતી બાણી.

૫

સાંજ પડી ને હોડિયું ઝપઝપ છૂટી;
આ રે કાંઠે હું જોકલડી વિખૂટી;
સામે કાંઠે મારી અંતરખુટી;
વચ્ચે બહેતી નદી વેણીએ છુટી.

૧૦

જો રે નદી, તારાં વસમાં શાં વારિ !
કાયા મારી આ ઘડી સુકુમારી;
સામા કાંઠાની મુને વ્યડતી ખુમારી,
ને આ આલી બધી હોડિયું હંકારી !

૧૫

” - વિગેષાનુસાર.

હોરિયું હંકારી તો યે કાચા-નાવ મારી,
ગોતે આ મેં વસમી નહીં માં ઉતારી !
સામે કાંઠે, રે સાચબા, ધીર રહેજે ધારી :
હેમળેમ તારી, ફૂળે તો યે તારી !

૨૪

સાદની સતાવણી

દૂર સાગર દેરા સાદ સતાવે રે,
મારી નિંદરાના સુખમ્હેલ ડગાવે રે,
સીંચી શાન્તિની ફૂલવેલ વિલાવે રે,
આખા માંડવડાને ઊભો જલાવે રે.

સોનામોલી મેં બાંધી લાખ લાખ પ્રીત્યું રે, ૫
રૂપામોલી મેં રચી જીવનરીત્યું રે,
આ રે પડોશ, પેલી પડતી પછીતું રે:
રાખ કાળ જેવું બધું માહરું આ શું રે?

સાદ ઘન થાતા પેલા સપનાને ભાવે રે,
લાખ લાખ હાવે મુને જાણે સમજાવે રે: ૧૦
“પ્રીત્યું, રીત્યું ને તારી પડોશપછીતું રે
ભૂંડા, એ તો જાતબાંધી જાણ નરી ભીંત્યું રે.

“તું રે સાગર કેરું પાણીનું ગિન્દુ રે,
કોટિ કોટિ ગિન્દુડાંનો આહું બન્યો સિન્ધુ રે;
એ રે સિન્ધુમાં ગિન્દુ ગિન્દુ આગ ઊઠી રે, ૧૫
તો ચ તું દઢાવે ગણી લાખ તારી મૂઠી રે.”

તો ય ના ડોકાતું ભીની આંખિયુંનું મુખડું;
 સૂનો ભાસંત તારો ભરતેજ તાજ,
 બહાલા, સૂનો ભાસંત તારો ભરતેજ તાજ. ૨૦.

લાળુંના લખેશરી! ઓ દાતાના દાનેશરી!
 રાજ-અધિરાજ કેરા વડા ઓ મહારાજ!
 મારા રાજ-અધિરાજ કેરા વડા ઓ મહારાજ!
 દેવું ના દેવું તારે, ઝૂંટવી ન લેવું મારે,
 બારીએ આવીને તારી નજરે નવાજ, રપ
 મુને બારીએ આવીને તારી નજરે નવાજ!

અદકી મહોલાત, કેવી અદકી મહોલાત!
 આંખે રે ઝૂરન્તી મારી નાનેરી જાત!

મારી નાવડી

આ રે મારી નાવડી અરળી તોખાર રે,
રે જી એને વાસાવિસામા પળવાર રે,
હો રે અજા સામેરાં પૂર કેરા માર રે,
રે હો એને રાતદિવસ સમકાળિયા હો જી !

તારક લાખ સમાવતી છાતી ૫
નદી અમાસને વીંધતી ધાતી,
કૌતુકમૌનના કાંઠડા સ્ફાતી,
અંતરપાત્ર છલાવતી જાતી;
ને આ મારી નાવડી અરળી તોખાર રે,
દીઠા એણે દીવડા ડુંગરધાર રે, ૧૦
રે હો એણે રાતદિવસ સમલાવિયા હો જી !

ઝાંખતી ફરના આરા એવારા,
ઓ આવે! ઓ આવે! શારેઉધારા!
આલ મલકતી નવલખ તારા
અંતર રેલતી તેજની ધારા; ૧૫
ને આ મારી નાવડી આવે નવે વેગ રે,
એ તો જાણે વીંઝાતી તેજલ તેગ રે,
રે હો એણે સોરાં ને સામાં સમસ્વાદિયાં હો જી !

એકલ મહેલ

ભરી રે દુનિયામાં દીઠો એકલ મહેલ,
એકલ મહેલ !

જુદી રે નજરુંએ દીઠો એકલ મહેલ !

ઘટ ને ચૂનાનો ંહાલાં, નથી રે રચેલ,
ખારી ખારણાંના એમાં નથી ખોટા ખેલ, ૫
આડી ને અવળી એમાં નથી ઘાલમેલ :
એકલ મહેલ,
ંહાલાં, એકલ મહેલ !

પાયાને તપાસનારાં પાયો ના પામેલ,
શિખરે જોનારી આંખે ચકરી ખાયેલ; ૧૦-
લીતર ભાળંતાં મચી ચોર રેલછેલ,
ચોર રેલછેલ !
ંહાલાં, એકલ મહેલ !

ભરી રે દુનિયામાં દીઠો એકલ મહેલ,
એકલ મહેલ ! ૧૫
જુદી રે નજરુંએ દીઠો એકલ મહેલ !

અજળ અગનરસ

અજળ અગનરસ પીધ
મેં હો અજળ અગનરસ પીધ.

કરમખોઈ વિધવેલની વાડી,
કંટક આંખરજૂટની આડી,
એકસામટી દીધ પ્રજાળી : ૫
અજળ અગનરસ પીધ....

અગનઆળ અમૃતનિર્ઝરતી,
અજળ રસેન્તી અંતરધરતી,
અંતરતમથી પ્રખલ ઊછળતી :
પરમ પ્રસાદી લીધ.... ૧૦

અજળ અગનરસ પીધ
મેં હો અજળ અગનરસ પીધ.

ઝરમરિયા મેહ

ઝરમરિયા મેહ મીઠા ઝરમરિયા મેહ,
સીંચે શ્રાવણ ધીરા ઝરમરિયા મેહ.

ધરણીનું હૈયું લસે હરિયાળી પુલકે,
કુલડાં ધરતીની ગૂઢ સૌરભથી છલકે,
અલવે રમન્ત લહર વાયુતણી મલકે. ૫

હૈડે મારે ચ, નાથ, ઝરમર તું એકદા,
સૂતી સુગંધને સ્ફુરાવ ઓ અનેકધા,
કુલડાંના ભાવે એને દેને તું મહેકવા.

કુલડાંના ભાવે, નાથ, દેને તું મહેકવા,
તારી કૃપાની લહર દેને કેં ટેકવા, ૧૦
ને સૌ મહેક સાથ ચરણે તુજ લેટવા.

ઝરમરિયા મેહ મીઠા ઝરમરિયા મેહ,
સીંચે શ્રાવણ ધીરા ઝરમરિયા મેહ.

મનડાની ચમક સવારી

એ જ મારા મનડાની ચમક સવારી રે,
એ જ મારા ચિતડાની ધમક સવારી.

ઊડી ખીણું એણે ખૂંદી વળોટી,
ઝરણાંની ધાર એણે પીધી પલોટી:
ક્ષણ ક્ષણ વાધી એની અદકી ખુમારી રે. ૫

સાગરઘોડીલા એણે ઝાઝા રે પલાણ્યા,
આલનાં અંતર એણે લેખાંમાં ન આણ્યાં:
માની નિજ ઝાઝી એણે જાળી ને વિજાળી રે.

પાતાળપાણી જાણે પગમાં ઊલેચે;
ધરતી ઢેકલ એની ગિનતી શી લેખે? ૧૦
સ્વરગ હાકલભેર આણે શું ઉતારી રે?

આંખું ઉઘાડી એણે પાંખું પલાણી,
વલોળ્યું વલોળ્યું એણે નકરું રે પાણી:
જાણ્યું નહિ કે આંધી રોધક રચાણી રે.

ઠામ ઠામ વિજયજનગરા રોખ્યા, ૧૫
કીર્તિકળશ ઠેરઠેર વળી ઓખ્યા:
અમરપણાની એણે જાણે મહાર મારી રે.

૧૫૪

વિશેષાંક

એ જ મારા મનહારી યમક સવારી ર,
એ જ મારા ચિતહારી ધમક સવારી.

૨૩ : ૧૦ : ૫૧

ઓ દહેરખડી !

આ દરિયાલાલની દહેરમાં, ઓ દહેરખડી !
તું હલકી મલકી ટેંક રે ઓ આંખલડી !

તેં મેઘધનુષના રંગને ઓ દહેરખડી !
ભિડી આલ્યા વણપાંખ રે ઓ આંખલડી !

તેં ગ્રોઈ વીજલ વેલને, ઓ દહેરખડી ! ૫
તું ઝીલી મેઘલ હેલ રે ઓ આંખલડી !

તું રોપી ધરતીમાંદ્ર તોયે દહેરખડી !
વળી ધૂમી આલપાતાળ રે ઓ આંખલડી !

તેં આંધારાં આલોચિયાં, ઓ દહેરખડી !
માણ્યા તેજલયાં રંગમોલ રે ઓ આંખલડી ! ૧૦

તેં જઈ ગમોળી જાત, રે ઓ દહેરખડી !
રંગસરવર સાંજસવાર રે ઓ આંખલડી !

તુંને લાધ્યા અજબ હુલાસ રે ઓ દહેરખડી !
કદિ દાધી અગનની આળ રે ઓ આંખલડી !

જોયું આવડું તો ચ તું રાંક કાં ઓ દહેરખડી ? ૧૫
તુંને ઢેમ વળન્તી આંખ રે ઓ આંખલડી !

કરી ગજબ નાચ ને ફૂદ તેં ઓ દહરખડી !
તો ચ સાંગી નહિ શેં બ્રાંત રે ઓ આંખલડી ?

હવે સાંભળ જો બે વેણુ મારાં, દહરખડી !
વાળ માંડી ભ્રમણ દિનરેણુ તારાં, આંખલડી ! ૨૦

કર દીઠને હવે અદીઠડાં, ઓ દહરખડી !
ભર વણુદીઠલને મીટ રે ઓ આંખલડી !

કર બંધ પોપચાં-દ્વાર રે ઓ દહરખડી !
જરા અંતરમાંહ્ય ઉઘાડ જાત ઓ આંખલડી !

કયે રે નામે ?

કયે રે નામે તે તમને કડવાં આ વેણુ
ખેડાંચાડું ? તમારું બહુરૂપિયું રે સેન.
તમે તો વિતાડી મારે હેયે કાળી રેણુ !

ફૂલડાં ગણીને તમને હંડાશું ચાંખ્યાં,
રૂડલાં જાણીને તમને કોટે રે થાખ્યાં; ૫
ચંપાઈ થપાઈ તમે ફેરવ્યાં રે નેણુ !

બન્ધુ રે બનીને તમે ઘર મારાં ચૂંથ્યાં,
હોતુ રે થઈને તમે ધન મારાં લૂટ્યાં,
મૂળગી દોલતને ચે દેવા ઇચ્છયું દેન !

હજી ચે હસું હસું કરતાં રે દેખું. ૧૦
મનહું તમારું શું આવડું અદેખું ?
પ્રીત્યુંનાં અવળાં બધાં વાળી દીધાં બેઠણુ !

પોતીકાં ગણીને તમને જમાજમા કીધાં,
માગતાં તમે ઓ કદિ ચે લગરી ન બીધાં,
પાતાળ તમારાં પૂર્યાં જાય કોણે કેમ ? ૧૫

વિના રે ઇન્ધન આગ અદકી જલાવી,
 દીધું રે કુંદન મારું મોંઘેરું તાવી;
 હવેથી તમારું દીધું આકરું મેં નેમ!

કયે રે નામે તે તમને કડવાં આ વેણુ
 ખેંચાડું? તમારું બહુરૂપિયું રે સેન. ૨૦
 તમે તો વિતાડી મારે હેયે કાળી રેણુ!

કોક સમે

કોક સમે તો આવળે રે,
હો કોક સમે તો આવળે રે!

મેઘલ પાંખે, વીજલ આંખે આલ મારાં ચમકાવળે રે,
ઠાલા ઠાલા મારા અંતરમેઘને ભરી ભરી છલકાવળે રે,
હો અમૃતથી ગહલાવળે રે! ૫

ફર વિહર વિહાર ને તારા—ફર થકી જ ચેતાવળે રે
મુજ દીવડો કિરણ તાહરે રે;
અંધ જગતખળરમાં મુને હાટહાટે ન સિખાવળે રે,
હો વાટવાટે ન બિહલાવળે રે!

ચીર હૈયા કેરાં હિમને ગાળી ગંગ-પ્રવાહ વહાવળે રે, ૧૦
સો સો ધારે રેલતો છેલતો કોક સમે તો ઊછાળળે રે!
હો કોક સમે તો ઊછાળળે રે!

આલની પાર મુકામ ને તારા તો ચ લલા તું આવળે રે,
મેઘધનુતા રંગીન પુલે નાળુક ચાલે ચાલળે રે,
હો નાળુક ચાલે આવળે રે! ૧૫

ડગલે ડગલે દોજળ ઝીઘાં તે મનમાં નવ લાવળે રે,
તું તો તારા નિમ્મત-ગાને એક સમે તો જગાડળે રે,
મુને એક સમે તો જગાડળે રે!

આભ પાતાળ દિશાઓને આંખતો તું મારી નજરે ના'વળે રે,

ભલે તું મારી નજરે ના'વળે રે; ૨૦

મીટ મેં માંડી તારા ઉપર તે ઘડિયે ન ચુકાવળે રે,

હો તે ઘડિયે ન ચુકાવળે રે।

કોઈ સમે તો આવળે રે,

હો કોઈ સમે તો આવળે રે।

આ તીર ક્યાંથી ?

આવ્યું આવ્યું ક્યાંથી કોનું તીર ?
વેધાયું ચિતનું રે મારું માછલું.

તાતું તાતું નહિ રે આ તો તીર,
રુધિરે ના રંગાયું મારું માછલું.

તીખું તીખું નહિ રે આ તો તીર,
વેધ્યું તો ચ ન મરિયું મારું માછલું.

૫

આવ્યું રે ક્યાંથી અણધાયું તીર ?
ચકરાતું ચેત્યું રે મારું માછલું.

આલું કેલું કોનું રે આ તીર ?
સૂતેલું સળવળિયું મારું માછલું.

૧૦

લાંબી લાંબી નીંદરડીનાં નીરઃ
તેમાંથી ઉતપતિયું રે આ માછલું.

વ્યાખ્યાં એને બામ્યાં રે ઘન શીતઃ
તે રે છૂલ્યાં એક જ કોના તીરથી ?

ઊતર્યાં ઊતર્યાં ઝેર અરે એ તીર !
સંજીવન છલકનું શું આ માછલું !

૧૫

૧૬૨

છોને આવ્યું છૂપલડું એ તીર
નવ-અવતારે જો આ જગ્યું માછલું!

તરવાં એને વસમાં ના જગનીર,
જાગેલાને ભરભરં હાવાં માણસું. ૨૦

છેલ રે હો છેલ !

ખ્યારા છેલ રે હો છેલ !

બહાલા, ગેલ રે હો ગેલ !

કાગજની કિસ્તીના માંડ્યા ગેલ,

રે હો છેલ !

સીની રે રેતીના ઘાંધ્યા શા રે આ તે મહેલ ? ૫

માટીનાં માન્યાં રે સાચાં મોર ને આ દેલ ?

છેલા, ખેલ તે શા ખેલ !

વીણી વીણી છીપલાં તેં જોખલે સંચેલ,

ઘેલા, અંતરે રાખેલ;

ખેલની ખુમારીમાં તું આવડો ભૂલેલ, ૧૦

છેલા, આવડો ભૂલેલ ?

તેં રે આ શું જોયાં વીરા, મુવાંને ભવેલ,

ઘેલા, મુવાંને ભવેલ ?

શું રે તેં ગણ્યાં છે બધાં જિન્દાંને મુવેલ,

વીરા, જિન્દાં શું મુવેલ ? ૧૫

આવી રે કિતાબ લાધી ક્યાં રે તું ભણેલ,

છેલા, ક્યાં રે તું ભણેલ ?

શું વો તું ભણેલી બધી ક્રિતાઓ ભૂલેલ,
 ઘેલા, ક્રિતાઓ ભૂલેલ?

હું તો આ ક્રિતાબી બહો જોઈં તારા ખેલ, ૨૦
 આજા જોઈં તારા ખેલ;
 મસ્ત તું તો, તારી મોંઘી અંતરની રેલ,
 બહાલા, અંતરની રેલ!

છોને હું ભલેલ!
 છેલા! તું તો તારે રેલ! ૨૫
 તારું જગ સાચું, મારું ખોટું છે ખચેલ,
 સાચે ખોટું છે ખચેલ!

રે કેા વત્સલ સ્પર્શ રમાડે ?

મોઘો અવનીના અંતરમાં પોત્થો પ્રાણુ

૦ રે કેા કુલડાંમાં ફેરાવે ?

સૂતું સાગરના હૈયામાંહે અલિરામ

ચેતન લહર લહર લહરાવે,

રે કેા લહર લહર લહરાવે ? ૫

દિનભર છાયેલો આકાશતણેા સોહાગ

રજની ઉડુમુકુલે વિકસાવે,

રે કેા રજનિહૃદય વિકસાવે ?

ભર ભર ઘર ઘર હૃદય હૃદય અંધાર :

એ કેા આંદનીમાં પલટાવે ? ૧૦

રે કેા આંદનીએ ઉલટાવે ?

ભાર્યો ભાર્યો જીવનમાં પરિતાપ :

એ કેા અમરત વરસી ઠારે

રે હો અલિનવ રસભર ધારે ?

રે હો મારાં અંતરનાં વેરાન : ૧૫

તે કેા કુન્નસમાં મુકુલાવે ?

રે હો સૌરભભર છલકાવે ?

ઓ આગિયા !

ચમકો ઓ આગિયા !

ચમકી ખૂંડો તોયે ચમકો, ઓ આગિયા !

ઘેરા અધાર ભલે જાયે ન તાગિયા,
જાયે ન તાગિયા;

નાનેરા તોય તમે તેજે સોહાગિયા, ૫
ચમકો ઓ આગિયા !

જગ આ ગણે છોને તમને અભાગિયા,
તમને અભાગિયા;

કણ કણ છૂટા છૂટા તોય તેજરાગિયા,
ચમકો ઓ આગિયા ! ૧૦

ચમકો ઓ આગિયા !

ચમકી ખૂંડો તોયે ચમકો, ઓ આગિયા !

અંદર છો દૂર છે !

અહા બેલી, અહા બેલી,
બાલું જરૂર છે,
અંદર છો દૂર છે !

બેલી તારો, બેલી તારો,
બેલી તારો તું જ છે,
અંદર છો દૂર છે !

૫

ફંગોળે તોફાની તીખાતા વાયરા,
મૂંઝાયે અંતરના હોયે જે કાયરા;
તારા હૈયામાં જો સાચી સખૂર છે,
છોને એ દૂર છે !

૧૦

આકાશી નોકાને વીજ દેતી કાટકા,
તારી નોકાને યે દેતી એ આટકા;
મધદરિયો મસ્તીમાં છોને ચકચૂર છે;
અંદર છો દૂર છે !

આંખોના દીવા ખુઝાવે આ રાતડી,
ધડકે ને થડકે જે છોટેરી છાતડી;
તારી છાતીમાં જુદેરું કે શૂર છે,
છોને એ દૂર છે !

૧૫

આસ્વાદ

[શ્રી. બેટાઈની કવિતા બહુધા વિશદાર્થ અને તેથી એકંદરે સુગ્રાહ્ય છે. એને ટિપ્પણની જરૂર ન હોય. હોય તો કવિની ભાવ-સંપત્તિ અને કાવ્યકલાનો પરિચય કરાવવા પૂરતી જ. આ સંગ્રહની કવિતાના આસ્વાદને સહાયક બનવા કવિની મૈત્રીભરી માગણીથી લખાયેલા નીચેના વિવરણને આ દષ્ટિથી રહસ્યદર્શી, રસલક્ષી અને મિતાક્ષરી જ બનાવવાની નેમ રાખી છે.]

વિશેષાંજલિ : શ્રી. બેટાઈનો આ ત્રીજો કાવ્યસંગ્રહ સાદું પણ અન્વર્થ નામ લઈને આવે છે. ‘જ્યોતિરેખા’ અને ‘ધન્વનુ’ પછી આ ત્રીજો એટલે વિશેષ અંજલિ પોતે કાવ્યદેવીને સમર્પે છે એમ કવિને અભિપ્રેત છે એમ ગણવું. એમાં પોતાનો શક્તિવિશેષ ચમકાવી પોતે કોઈ વિશિષ્ટ સારસ્વત પ્રદાન કરી રહ્યા છે એવો પ્રગટ કે પ્રચ્છન્ન દાવો આ કવિની નમ્ર પ્રકૃતિ એને કરવા દે એમ નથી. સહૃદયોને એમાં ગુણવિશેષ દેખાય એ જુદી વાત.

: ૧ :

આ પહેલાં વિભાગનાં કાવ્યો કવિની ભાવવિચારસૃષ્ટિનો ખ્યાલ આપી તેમની સંવેદનશીલતા અને જીવનવિમર્શન દ્વારા તેમના અંતરંગની ઠીક પિછાણ કરાવે એવાં છે. પ્રકૃતિ એમના ચિંતન માટે પ્રેરણા કે અવલંબન કેવી બને છે એ પણ અંદર જોવા મળે છે.

૧. જાને હોંસે ! કવિને કાચવતા અનુભવનું કારણ રહેલું છે જલ-ધિજલ ને પથ્થરો-સિંધુ અને જમીન-વચ્ચેના વિરોધમાં. એમાં વ્યંગ્ય શો હશે ? ‘ભાવના’ અને વાસ્તવ વચ્ચેનો વિરોધ’ એવો જવાબ તરત હોઠે આવવા સંભવ છે, પણ છેલ્લા વિભાગનાં કાવ્યોના

પ્રકાશમાં આ વાંચતાં 'સિંધુ'માં પરમ તત્ત્વનું અને 'જમીના પ્રવાસ' માં એ તત્ત્વના અભીપ્સુ જીવની એને થકવતી વ્યવહારમુખી જીવન-યાત્રાનું સૂચન કળારો. ૩-૮ પંક્તિઓમાં 'ત્યારે'નું અને ૧-૨ તથા ૯-૧૨ પંક્તિઓમાં 'આજે'નું થતું વર્ણન સ્થિતિભેદનું કારણ્ય કેવું પ્રગટ કરે છે ! છેલ્લી બે પંક્તિમાં ચિત્તને એના અવસાદમાંથી ઊગરવાના માર્ગનું સૂચન છે. ખુશ્કી અને તરીના એટલે જમીન ને જળના પ્રવાસના માર્ગ તો જુદા છે જ, બેમાંથી એક પસંદ કરી પછી 'હોંસે' તેમાં આગળ વધવું એ જ સમાધાનનો માર્ગ છે એવું વક્તવ્ય છે. આ તે કાંઈ ઉકેલ છે ?—એવો પ્રશ્ન ફેટલાકને થશે, પણ આથી બીજો કયો ઉકેલ કવિ બતાવી શકે એમે હતું ?

'સિંધુ'નો પ્રતીક તરીકે ઉપયોગ સંગ્રહના છેલ્લા (અને બીજા પણ) કાવ્યમાં છે. એટાઈ-દ્વિપાયન એટલે એટમાં સમુદ્રને બે બે જન્મેલા—ઊછરેલા માટે તે અસ્વાભાવિક ન ગણાય.

પંક્તિઓ ૨, ૩, ૪, ૬, ૭, ૧૦માં 'આં' ૬ ને ૧૧માં 'અં', ૧૧માં 'ઉં', ૧૨માં 'ઈ' અને ૧૧, ૧૨, ૧૪માં 'એ'ની નાદલીલા તેમ જ ફેટલેક સ્થળે આવી ગયેલી વર્ણાનુપ્રાસની અનાયાસ ચારુતા કાવ્યરસિકોનું ધ્યાન ખેંચશે.

૨. જન્મની ફેરશિક્ષા : પં. ૧-૩. જીવનયાત્રાના વસમાપણાનું રૂપકાત્મક નિરૂપણ. ૪. કલાથી. ભગવાન—નીલકંઠની અને મીરાંની કલાથી. ૬. જગતગુરુ—ઈશ્વરનું એક સુંદર સાથ વિશેષણ. સરખાવો, કૃષ્ણ વંદે જગદ્ગુરુમ્ (ગીતા). અહીં દીક્ષા આપવાની વાત છે તે આ વિશેષણ સાથે અરાપર ભજે છે. ૭-૯. 'કુટિલ વ્યવહાર' ને 'વૈષમ્ય' વાળી 'પથ્થરાળી ધરા' જગતવ્યવહારનો ખ્યાલ આપે છે. એ જ પેલો આગલા કાવ્યવાળો 'જમીનો પ્રવાસ'. એ જો 'હોંસે'ને સફળતાથી ખેડવાનો હોય તો આ સોનેટનાં અને પદ્યકોમાં વ્યક્ત થતી

અભિલાષા મુજબ ખેડવો કામનો; નહિતર તો જીવતર બનવાનું એક કારમી વેડ કે જન્મની શિક્ષાજ. ૧૨. જીવનનો—જળ ને જિંદગી ખેડ અર્થમાં. પથરાણી ધરામાં ઉપર કે ભીતરમાં વહેવા ને કંઈક ઉગાડી શકવાની અભિલાષા, અને એવી પોતાની સેવાની બહેરાત કે સોકપિછાણની ને તેના ફક્ત્ય લોકકદરની સ્પૃહાના અભાવનું સૂચન.

વાસ્તવ જગદ્વ્યવહારના બાણતણ કવિ નિરાશાવાદી નથી. છે તેવા જગતનો સ્વીકાર કરી તેને મીઠું બનાવી જવાનો જીવનકલા-કામિયો તે બતાવે છે.

૩. કેડીની શોધમાં ફરી : ‘ભમતાં ભમતાં અમને કેડી રે લાધી’ એ કાવ્યના ગાયકનું જ આ કાવ્ય છે. ડુંગરો—‘પથરાણી ધન’, આગસ કાવ્યની. વિસામવા—થાક (વિસામો) ખાવા. હીરવી—લીલી-હમ. ૧૨. ગદાળની પંક્તિ. અવગણીશ—જંદની જરૂર પ્રમાણે ‘અવગણીશ’ એમ ઉચ્ચારણ થશે. ૨૫-૫૫. એ પંક્તિઓમાં આલેખા-ગેલું સાંધ્ય વ્યોમની પ્રસન્ન શ્રીનું ચિત્ર એ શબ્દોને આધારે કલ્પના વડે પુનઃસર્જતા જર્થને નિરૂપિતે આસ્વાદવા જેવું છે. મનોહર—મુંદર. પ્રતીચી—પશ્ચિમ દિશા. ૪૦. શુદ્ધને પ્રતીચીના મંગલસૂત્રનો હીરો કહેવામાં રહેલી કવિના જુઓ. આતૃપ્તિ—ધરવ થાય ત્યાં સુધી. મંગલદ્રીપ—મંગળના ગ્રહ રૂપી દીવો. છડી—એકલી : ‘ધડી’ સાથે પ્રાપ્ત મેળવવા આ શબ્દ લાવવો પડ્યો છે. પ્રતીચી-હિર-વ્યંજતી—પ્રતીચીના અંતરની શુભતાનું સૂચન કરતી. શ્રાન્તિ—થાક. કલિકા—પેલી ૪૯-૫૩ માં ઉલ્લેખાયેલી તારકા—તારાકણી. ૪૭-૪૮ સંતી રમ્ય કલ્પના આકર્ષક છે.

પથરાણી ડુંગરોમાં કેડીની શોધમાં ભમતા પાન્થને એ ચાક્યો ત્યારે વ્યોમના તારકત્રયે નવોત્સાહ પ્રેર્યો. જીવનની વાસ્તવિકતાની કેજાનિતને પ્રકૃતિમૈયાના સૌંદર્યનું શરણુસેવન નિવારે છે એમ કવિને

સૂચવવું છે? કે, આ તારકત્રયમાં સુંદર પ્રેરણાદાયી ભાવનાઓનું અથવા તો પ્રેરક નીવડે એવી ઉદાત્ત માનવવિભૂતિઓનું કવિ સૂચન કરવા માગે છે? સહૃદયો વિચારે.

એટાઈનો પ્રકૃતિસૌંદર્યનો રસ અને એ સૌંદર્યના નિરૂપણનું કૌશલ પોતાનો પરિચય આ કાવ્યમાં આપી દે છે.

૪. આ તે મૃત્યુ? આશા, ઉદ્ધાસ ઇતે ભસ્મ કરી નાખતી જગતની વર્તમાન (કાવ્ય લખાયું ઈ.સ. ૧૯૪૧માં, ત્યારની) પરિસ્થિતિથી સંવેદનશીલ કવિને થતી વેદનાને સાકાર કરતું સોનેટ. એહ - ચિતા, યુદ્ધની - હિંસાની. ઇન્ધનો - બળતણનાં લાકડાં. ઉન્મથાટ - વલોવાટ, મંથન. નિયતિ - વિધિ. માનવી-આત્મઘાત - સાચી વાત, નિયતિકૃત એટલે કુદરતી નહિ પણ માણસની ભસ્માસુરી પ્રવૃત્તિનું જ આ પરિણામ છે. પરિસ્થિતિની કરુણતા છેલ્લી બે પંક્તિમાં ઘનીભૂત થાય છે.

૫. જીવતા મોતનો જય! કાવ્યનો સૂર ને વક્તવ્ય આગલા કાવ્ય જેવાં જ, જુઓ છેલ્લી પંક્તિ. આગલામાં ચિતાનું રૂપક યોજ્યું હતું, આમાં અમાવાસ્યા ને અરણ્યનું, એટલો ફેર. આ કાવ્ય કવિએ પોતાના કવિમિત્ર શ્રી. મનસુખલાલ ઝવેરીના દિવાળીની શુભેચ્છાના નીચેના કાવ્યના ઉત્તરરૂપે લખ્યું છે :—

અંધારે અટવાતી આ મુગ્ધ માનવતાતણી
અમાવાસ્યામહીં દીપો દ્યુતિ દિવ્ય પ્રદીપની.
સાંપડો દષ્ટિને એની, કેડી કલ્યાણદાયિની,
જગન્મંગલ પામે એ ભૂમિ પુણ્ય પ્રકાશની.
જ્યાં નિરબ્ર નિશામાંહી શરદિન્દુ તણી સુધા
ખિલવે જીવને એના સુહાગી સ્નેહપોયણાં.
ને કુરુક્ષેત્રના કાળા કોલાહલ શમી બધા,
શુન્ધે માનવહૃદયે જ્યાં સન્મંત્રો શાન્તિપર્વાના.

શ્રી. ઝવેરીને ઉત્તર પહેલી દશ પંક્તિમાં આપ્યો છે અને પછી એનો બાળ્યવિસ્તાર કર્યો છે. બંને કવિઓ વિશ્વયુદ્ધે સરજેલી પરિસ્થિતિને જગતની અમાવારયા કહે છે એ તોંધપાત્ર છે. ૯. યુદ્ધ વિશ્વયુદ્ધ બન્યું હતું તેનો ઉલ્લેખ. ૧૨. મહાત્માઓ—Resist not evil કહેનારા ઈસુ ખ્રિસ્ત, અક્રોધથી ક્રોધને છતવાનું કહેનારા બુદ્ધ જેવા, ૧૧-૨૬, સરખાવો, કવિ ન્હાનાલાલકૃત ‘વિશ્વગીતા’માંની પૃથ્વીની ફરિયાદ—‘આટઆટલા સૂરજ ઊગ્યા માનવલોકે, તો ય કેમ ન પ્રગટયાં અનસ્ત બ્રહ્મઅનવાળાં?’ ૧૭. વક્ર પ્રવાસ—એમાં તો વેરથી જન્મતા વેરના દુશ્વરમાં ઘાંચીના બળદની માફક ફર્યા જ કરવાનું રહે ને? ૧૭-૧૯. અસત્યને જોરશોરથી ફરી ફરી વણુથાકચે પોદાર્યા કરવાથી તે સત્ય તરીકે ખપે છે એવી તો ‘કૌટિલ્યના કલાપ્રજ્ઞો’ના પ્રતિનિધિ જેવા હિટલરે ફિલસૂફી જ ન્હોતી પ્રતિપાદી, ‘માઇન કામ્ફ’માં? અંબારીને—ઢગલા કરીને, ખડકીને. વિશ્વયુદ્ધની સરજત બનેલી જગતની પરિસ્થિતિ તો ખરી જ, પણ ભારતની રાજકીય પરિસ્થિતિ પણ કવિના મનમાં આ લખતી વેળા હોવાનો પૂરો સંભવ છે.

૬. મૃત્યુમ્હોયુ’ પ્રભાત : આ અને પછીનું કાવ્ય પણ કવિ પાસે લખાવ્યું છે વિશ્વયુદ્ધે જ, પણ એ બંને લખાયાં છે યુદ્ધના આરંભ-કાળમાં. સંકુચિત રાષ્ટ્રવાદ, સામ્રાજ્યવાદ, વર્ગવિગ્રહ, દલિતશોષણ વગેરેએ માનવીની ને જગતની શી દુર્દશા કરી છે અને સુકિતની આશા (સ્વપ્રસૃષ્ટિ)ને કેવી પીસી નાખી છે એનું ક્ષુબ્ધ કવિહૃદયે જે વેદનાપૂર્ણ વર્ણન કર્યું છે તે જુઓ. ‘ભીતિભાયુ’’, ‘અંધનાશો’ અને ‘મૃત્યુમ્હોયુ’ એ ત્રણ શબ્દોનું ઔચિત્ય ને સાર્થકતા ધ્યાન ખેંચશે.

૭. નિશાદર્શન : જુહુતીરની સંધ્યાના દર્શને જગતમાં યુદ્ધે જમા-
વિ. ૧૨ અ

ગ્રાહી આલેખન). એ સંસ્કૃતિના ત્રણ દુર્ગુણ તે (૧) પ્રદેશનો લોભ, (૨) સંસ્થાનોવાળાં રાષ્ટ્રો પ્રત્યે સંસ્થાનહીન રાષ્ટ્રોની અદેખાઈ, અને (૩) અમે તો કાળી અને અદ્યપસંસ્કૃત પ્રજાઓને સંસ્કૃત ગનાવવા તેમનો કળને લઈએ છીએ એવી યુક્તિયાંગોમાં વ્યક્ત થતો. શાહીવાહી ગોરાં રાષ્ટ્રોનો દંભ. ૩૫-૩૬. જર્મનીનું ઓરિટ્ટયામક્ષણ. ૩૮. સંધિ-વર્સાઈસની. પહેલા વિશ્વયુદ્ધનો અંત લાવનારી એ સંધિએ કિનાબોરીથી કરેલી જર્મનીની માનહાનિ અને દુર્દશાએ જ જર્મનોને વેરઝંખુ બનાવી ખીજ વિશ્વયુદ્ધને નોતપું (૩૭-૪૦). ૪૨. પીંખાયા રાષ્ટ્રોને-પોલાંડને. રીંછ-રશિયા. ૪૬. ઈસાઈ યુરોપનો હર્ષિદ્રોહ: એક જ પંક્તિમાં યુરોપના આચરણની સચોટ ટીકા. ૫૦-૫૬. સામ્રાજ્યલોભનાં પૂર્વપાપો વિસ્ફોટક માફક ફૂટી નીકળતાં પૃથ્વીની ચયેલી દશાનું સચોટ રૂપકાત્મક વર્ણન. ૫૮-૬૩. ખીજ વિશ્વયુદ્ધના આરંભે કવિવર રવીન્દ્રનાથે કાઢેલા ગંભીર હૃદયભેદક ઉદ્દગારનો ઉલ્લેખ. મહાકવિ-રવીન્દ્રનાથ ટાગોર. ઉદ્દગિરે-ઉદ્દગારે. ૬૪-૭૦. આ પંક્તિઓ અવતરણ ચિહ્નોમાં છે તેથી તેને રવીન્દ્રનાથની વાણી માનવી નહિ. એ તો છે મિત્રરાજ્યોએ જે મોટી મોટી વાતો યુદ્ધના હેતુઓ માટે રૂપાળી વાણીમાં કરેલી તેનો સાર. એનો સંબંધ પંક્તિ ૭૧-૭૨ નેડે છે. ૭૩-૭૮. વેદનાછલકતો કવિનો પ્રશ્ન. ૭૫. ‘મૃત્યુમેધ’ ઉપમાનની સાર્થકતા જુઓ. ૭૮. જલ, સ્થલ ને આકાશ એ ત્રણે યુદ્ધાંગણે તે તેથી મૃત્યુની લીલાભૂમિ બન્યાં છે. ૮૦. ખંડે-રાયાં-‘ખંડેર’ પરથી કવિ-અધિકારે બનાવેલા ક્રિયાપદનું ભૂત-કૃદંત. મૃત્યુદાઢે અવાયાં-ગીતાના ૧૧ મા અધ્યાયમાંના આવા વર્ણનથી પ્રેરાયેલો પ્રયોગ. ૮૧-૮૩. યુદ્ધમાં બિનલશ્કરી (civil population) પ્રજાના ઘાણનો ઉલ્લેખ. વિજ્ઞાનમંદિરામત્ત... આપ-ચાત છે? પંક્તિ ૪૯ ની માફક યુદ્ધ પર લાઘવપૂર્ણ ટીકા. વિજ્ઞાનને

મદિરા કહેલ છે તે સામે વિજ્ઞાનપ્રેમીઓ વાંધો ઉઠાવશે, એમ કહીને કે યુદ્ધના જનસંહાર માટે દોષ વિજ્ઞાનનો નહિ પણ એનો એવો ઉપયોગ કરનાર માનવીના લોભ, વિનિગીષા, વેર ઇ. દુર્વૃત્તિઓનો જ છે અને તેથી માનવીની એ દુર્વૃત્તિઓ જ કહેવાય મદિરા. મર્કટી. — મર્કટ — વાંદરા જેવો. સંભારો ‘મર્કટ ને વળી મદિરા પીએ’ એ અખાતું દર્શાવે છે. તદ્ દૂર...વાંચો. આ ઉપનિષદ્વાક્ય અહીં જગતમાં મંડાયેલા મહાભારત યુદ્ધ માટે કવિએ વાપર્યું છે. આ યુદ્ધ એવું છે જે દૂર છે તેટલું પાસે છે. (પાછળથી તો તે હિંદના બ્રહ્મી સીમાડા સુધી આવી પહોંચેલું ને પછી છેક ધમ્કાલ સુધી.) એની અસરો તો પૃથ્વીના ખૂણેખૂણા સુધી ફરી વળેલી છે. ૯૪. ઇંગ્લાંડનો ઉદ્ભવ ૯૬. મહારાષ્ટ્ર તે હિંદ. સ્વત્વ—સ્વરાજ્ય. અમિત્રનું... પ્રબોધનો (૯૮—૧૦૩.) ગાંધીજીના એ કાળના વસણનો, અમિત્ર એવા અંગ્રેજોનું ય ભલું ઇચ્છતા એ સત્યાગ્રહી વીરની યુદ્ધકાર્યમાં અંગ્રેજ સરકારને સહકાર ન આપવાની હાકલ (પંક્તિ ૧૦૦)નો ઉદ્ભવ. ૧૦૪. ‘અલ્પ’ દેહલીદીપન્યાયે ‘શાયર’ તેમ ‘અક્ષર’ ને લાગુ પડે. એટલું જોવા સૌમ્ય નમ્ર આદમી પોતાને માટે ‘રાષ્ટ્રનો શાયર’ જેવી ગર્વોક્તિ ન ઉચ્ચારે એટલું તો એમને ઓળખનારા સૌ સમજશે. ૧૦૬. આ વિશ્વયુદ્ધના ધમસાણને અને તેણે જગત પર પાથરેલા નિશાંધકારને શોચતા કવિની ભારતની મુક્તિની ઝંખનાનું સુભગ દર્શન. ૧૦૭—૧૦૮. ૧૯૪૦ માં તો આ નિરાશાદર્શન સિવાય બીજું શું સ્વાભાવિક હતું કે કવિ કલ્યાણકારી (શિવંકર) પ્રભાતની આશા રાખી શકે?

કવિએ પ્રથમ આ કાવ્યનું નામ સંગ્રહને આપવા ધાયું હતું. બીજી રીતે પણ સંગ્રહમાં રાત્રિ અનેક સ્વરૂપે ચમકતી દેખાશે. નિશા જેવું કવિનું બીજું વ્યાપક ને પ્રિય પ્રતીક સિંધુનું પણ છે. જુઓ

પછીનાં બે કાવ્યો.

૮. આત્મનિ સ્થિરો ભવઃ પોતાના તરંગ જેવા ચંચલ જીવને સંબોધન. પહેલી ચૌદ લીટીમાં હોમજનક આંતરઆલ પરિસ્થિતિનું વર્ણન, અને ૧૫-૨૨ પંક્તિઓમાં અભિમત વિમત્તે (ગીતા) એ તત્ત્વ અને સુસ્થિરા સર્વમંગલા એની ન્યોતિને જ સુનિર્મલા દષ્ટિથી શોધવાનું ઉદ્દેશોધન છે. નિગૂઢ-છૂપા. ગ્રાહ-મગર. પ્રવાદ-વાદ. ધૂલિમૂલ-ધૂળ (ધૂલિ) ના મૂલના. શોરતા-ધૂમખરાડ પાડતા. કાર્ય...અભેદતા-કાર્યાકાર્યનો વિવેક રહેતો નથી.

૯. ઓ સમુદ્રદેવતા! પહેલા કાવ્યના આદેશાનુસાર જલધિસદ્ધરે નીકળેલા જીવતો માર્ગ અવિદ્ય નથી હોતો. આ મુગ્ધ કાવ્યમાં સમુદ્રદેવતાને, એણે ધરેલા રુદ્ર રૂપને સંહરી લેવાની સુંદર પ્રાર્થના છે. કાવ્યનો વ્યંગ્ય સ્પષ્ટ છે. વિરુદ્ધતા-પ્રતિકૂળતા. આસૃત્તિ-ગળી જવાની સંહારક વૃત્તિ. ત્રીજી કડી ભેદકલ્પવત્ કાળભગવાન તરીકે શ્રીકૃષ્ણનું દર્શન કરતાં હુબ્ધભીત બનેલા પાર્થની વ્યાકુળ પ્રાર્થના - અઘ્ઘર્વ...જગન્નિવાસ (ગીતા-અ. ૧૧) ની યાદ જગાડશે. તરી-હોડી.

૧૦. ઓ ધરિત્રી! આગલાં બેની જેમ આ કાવ્ય પણ પદ્મચનાની દષ્ટિએ નોંધપાત્ર છે. એનો મુખ્ય ભાવ છે પશ્ચાત્તપ્ત જીવનું આત્મનિરીક્ષણ. ૧૧-૨૦. અવળી મતિ, બ્રાન્તિ ને અકર્મણ્યતાને પ્રતાપે કેન્દ્રિયરૂપે પળવાતો પુરુષાર્થ કરી ન શકાયતો અદ્વિસોસ. ૨૧-૨૫. મા ધરતીએ વરસાવેલ કૃપાનું ઋણ અ-કાર્યથી અકર્મણ્યતાથી ન ફેડાયતો અદ્વિસોસ. ૩૦. તને તો મારાથી ધન્ય ગણાવાય એવું કાંઈ નથી ક્યું, ખરું તો હું તારાથી ધન્ય છું, પણ અરેરે, એ ય તે મેં ક્યારે મોકળે દિલે સ્વીકાર્યું કે પ્રગટ ક્યું? અધનતા - કાર્પણ્ય, અછત, અધન્યતા.

૧૧. ઘડી ચે સાંભળે શાનું ? ૧-૨. અપ્તરંગી માનવ હૈયાની ભ્રમણલીલાનું વર્ણન. તિતિક્ષા-વૈર્ષ્યપૂર્વકે દ્વંદ્વોત્તું સહનતપન. પંક્તિ ૫ માંની 'રાખી રાગો દ્વેષને ત્યાગવાની' કલા પંક્તિ ૨૭-૨૮ માં પ્રભોધાય છે. રાગમાંથી જ દ્વેષ જન્મે છે-સંભારો ધ્યાયતો વિષયાન્તુસંથી શરૂ થતા ગીતાના શ્લોક-માટે દ્વેષના ઉન્મૂલન માટે રાગત્યાગ જ રામઆણુ ધ્વજાજ તરીકે સૂચવાય છે. પ્રેયો-મન ઇંદ્રિયોને જે પ્રિય લાગે છે તે ભૌતિક સુખો. એમાં લુબ્ધ ચિત્ત શ્રેયસ્ ભણી નજર કરે તો એ પંક્તિ ૧૯-૨૮ માં નિર્દિષ્ટ વીતરાગ મહાત્માઓનો બોધ કાને ધરે ને ? 'સંતના શબ્દ સુણી કાં ન જાગે ?' એ નરસૈયાની જ ફરિયાદ આપણા કવિને ય કરવાની છે. પાંચમા વિભાગનાં 'દિક્ષ હરામી' ને 'સાદની સતામણી' એ ગીતો વિશેષ ઉત્કટતાથી મનની અધ્યાસવિષય રસમાંથી નિવૃત્તિની આવી જ અનિચ્છા વ્યક્ત કરે છે.

૧૨. માનવીની ભવાઈ : લાયે-જવાળાએ. કંઠે-'કંઠે' વાંચો. વૈપરીત્યો-આડાં, વિરોધી, વર્તન. ભવાઈ-ભવ-વહી, કર્મકથાનાટક. સરખાવો 'જન્મની ફેરશિક્ષા'ની ભાવના.

૧૩. કરચ પણ નિઃશેષ કરજે : ૧-૫. જીવનયાત્રાના પ્રવાસી કવિને જીવનપથનું લપસણાપણું અને પોતાનાં બાહ્યાન્તર કરણોની અદ્ભુતા ખૂંચે છે, એથી તે પ્રભુની કને સ્થિર્યનો નાનો શો કણ યાચે છે. દુરિત-પાપ. ૬-૯. ૩૫ક પ્રથમ દષ્ટિએ આકર્ષક લાગે છે. તેટલું અર્થની દષ્ટિએ સુભગ નથી. ૧૪. ગીતોક્ત માસ્ત્ર જ્ઞાનદીપ્તિની ચાચના. ૧૫-૨૦. Resist not evil ને જીવનમાં ઉતારનાર જીવોનું હૃદય કેવું હોય તેનો પરિચય કરાવતી પંક્તિઓ. સમવિપક્ષ-સીધા ને વાંકા, સરળ ને દુર્ગમ.

૧૪. પૂછવું ચે અનન્ત : સંભારો ને સરખાવો, નહાનાલાલનાં

‘ ભેદતા પ્રશ્ન ’ અને ‘ પારકાં કેમ શ્રીધાં ’ એ ગીત. જીવનમાં બાહ્ય દષ્ટિએ ભાસતાં વિસંવાદ અને કારણ્ય જેના પ્રેરક છે એવા, વેદનશીલ આત્માઓના સનાતન અનુત્તર પ્રશ્નો અહીં સરળ ભાષામાં રજૂ થાય છે.

૧૫. ખરું લેખું : છેલ્લી છ લીટીમાં કાવ્યનો સાર છે. સુખદુઃખ અને સ્વપરના ભેદતા સ્વીકાર—અસ્વીકારથી પર જવાનો, નિર્દ્વિત્ત નિત્ય-સત્ત્વસ્થ ને દ્વંદ્વાતીત જનવાના ગીતાભાખ્યા બોધ જેવો ચિત્તને ઉપદેશ અહીં પદ્યબદ્ધ થયો છે. ઉશેટી—કાઠી નાખી. લેખાં—લિસાળ, ગણતરી. અંબાર—એનો ખરો અર્થ તો ‘ ઢગલો ’, પણ કવિ એને ‘ તેજનો અંબાર ’ એ અર્થમાં વાપરતા લાગે છે.

૧૬. આવો, આવો ! રંગગંધી—રંગ ને સુગંધવાળું. ૨. હૈયાને કૂલદાનનું રૂપક આપ્યું એ આકર્ષક છે. ઉઝેડાશું—ઉઝરડા વેડીશું. રંગસુગંધની લહાણી કરનાર ગુલાબને કાંટા ય હોય છે. ગુલાબને માણવા કાં તો કાંટા ન વાગે એમ જાળવીને એને ચૂંટવાની કળા, અને એને અભાવે, કાંટાના ઉઝરડા ખમી લેવાની તૈયારી જોઈએ. કાંટાના ઉઝરડા તો ગુલાબની સુગંધના ઉપભોગ માટે ચૂકવવાની કિંમત છે. ગુલાબ જેવાં માનવીઓને હૈયામાં સ્થાન આપવા માગનારે તેમના હોય તે કાંટા—અને માનવી સર્વ ગુણોનું પૂતળું નથી હોતો, કંઈક વિવક્ષણતાઓ, અધૂરપો ને કાંઈ ને વાગે એવા સ્વભાવ કે ટેવોના કાંટા ય એને હોય તો છે—વિના કચવાટે સહી લઈ તેમના આત્માનાં રંગસુગંધ માણવાની કળા સિદ્ધ કરવી રહી: આ છે કાવ્યનો વ્યંગ્યાર્થ.

૧૭. ટ...ં ટં : વિશ્વયુદ્ધને અનુલક્ષતાં કાવ્યો સિવાયનાં અત્યાર સુધીનાં કાવ્યો કવિહૃદયનો પરિચય આપનારાં હતાં. આ કાવ્યથી ‘ નીરકાવ્ય ’ સુધીનાં કાવ્યો પ્રકૃતિદર્શને કવિતે થતાં સંવેદન કે

સ્ફુરતી વિચારમાળા વ્યક્ત કરનારાં છે. પંક્તિ ૧૨ માં ‘ટ...ટફ’ને ઠેકાણે ‘ટ...ફ ટફ’ વાંચો. ૧૩-૨૦. મધરાતના બાહ્ય જગતનો અનુભવ. ૨૧-૩૨. એણે કરાવેલા આંતર અનુભવનું વર્ણન. એ અનુભવ માટે અસાધારણનાનો દાવો કવિનો નથી. પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ, નિદ્રા-જાગૃતિ, આનંદ-વિષાદ, જીવનવહન-વિરામનાં દ્વંદ્વ જોને લાગુ ન પડે એવી ચિત્તની અવસ્થાનું વિશદ આલેખન નોંધપાત્ર છે.

૧૮. હૈયું વઘું : આ પણ એવા જ એક ખીજ અનુભવનું કાવ્ય. ચોપટ-ચારે બાજુ. સમષ્ટિ-સૃષ્ટિ. વિદ્યુતિ-પ્રકાશ. વિદ્રુતિ-સ્ફૂર્તિ, હલનચલન, વહન. યદચ્છા-મોજમાં આવે તેમ. ઝંકાર-ચેતનદાયી સંરંપર્શ.

૧૯. આવણી ઝરમર : સૌંદર્યરસિક કવિના પ્રકૃતિપ્રેમનું કાવ્ય. ૧૦. પ્રેમસ્મૃતિમેધ-માણેલા પ્રેમનાં અથવા પ્રેમપાત્રનાં સ્મરણરૂપી વાદળાં. ‘ચિત્તગ્યોમ’ તથા ‘કવિ-આત્મમેધ’ એવાં જ સુભગ રૂપક. તડિદ્વિલાસ-વીજળીની ઝખકલીલા. ૧૮-૧૯. વર્ણવિન્યાસની ખૂબી. હોરખડા-છોડ. અશુષ્કતા-જલાર્દ્રતા. ઝવેરા-નવાંકુર. છેલ્લી બે પંક્તિઓમાંના ‘છતાં’ ને ‘નવ’ શબ્દો સામસામા બે અર્થની શક્યતા ઊભી કરે છે, નહિ? કવિને કયો અર્થ અભિપ્રેત છે તે જોવું અઘરું નથી.

૨૦. ખીલે બાંધ્યાં : ખીલે બાંધાઈ એકધારું નીરસ જીવન ખેંચવું ને બદલામાં શાંતિ ને સલામતી મેળવવાં તેના કરતાં બિનસલામતી, સમવિષમ અનુભવો ને કપરી મુશ્કેલીઓનો સ્વાદ ચખાડનાર ખુલાશ-મુક્તિ અનેકગણી સારી, એ વક્તાવ્યનું કાવ્યાત્મક આલેખન. પહેલી દસ લીટી તો જાણે ‘યોગવાસિષ્ઠ’ના વૈરાગ્યપ્રકરણના રામના ઉદ્દગાર! એમાં વપરાયેલાં ‘ચિન્તા-બગાઓ’, ‘જ્ઞાન-પુચ્છ’ને ‘માનવીચિત્તમાટી’ એ રૂપકો વાચકોનું ધ્યાન ખેંચશે. મિશાવ-

પદ્ધતિ, રીત. ૧૦. ખીજના નિત્યશોપણના ભોગ બનવું. ગોષ્ઠ - કોદય. છેલ્લી ત્રણ પંક્તિઓમાંનો સંકલ્પ કવિના આંતર મનની સાહસપ્રીતિ, કીતુકરાગ અને મુક્તિવાંછનાનો, ખીજ શબ્દોમાં એની ઝિંદાદિલીનો ઘોતક. પંક્તિઓ ૧૪ ને ૨૫ માંની સ્વરવ્યંજનલીલા કવિના કાવ્ય-રચનાકૌશલની ઘોતક.

૨૧. ચરણુરજ તો...શીર્ષ? ત્રણે કડીમાં જીવનને જોવાની તથા જોગવવાની ત્રણ દૃષ્ટિનું નિરૂપણ અને તેના પર કવિનું ભાષ્ય છે. કડી ૩ માં કાવ્યનું વક્તવ્ય છે. જીવનને મૃત્યુના ભેદ જોની દૃષ્ટિ-માંથી વિગસિત થઈ ગયા છે, અત્ર તત્ત્વ સર્વત્ર જો પરમ શાશ્વત સ્વ-તત્ત્વ જ વિશ્વસી રહ્યું છે તેના જ એ ભિન્ન ભિન્ન આવિષ્કાર છે એમ જાણનારા તો જ્ઞાની મહાત્માઓ. એમની તો ચરણુરજ માથે ચગવવી થયે. ધાતુ-તત્ત્વ. ૧૪-૧૫. (સર્વે સ્વલ્પિદં વ્રજ અને તદ્ દૂરે તદ્ગતિકે જોવી) આપનિપદિક વાણીનો રણકાર.

૨૨. શાન્તિતીર્થ : લોનાવજાના Tower of silence ને જોઈ રંકુરેલું કાવ્ય. ૧-૧૬ માં લોનાવજાની ડુંગરમાળામાંના પ્રભાતનું રમ્ય વર્ણન. પહેલી આઠ પંક્તિ પ્રથમ પંક્તિના કાવ્યાલેખનનો નમૂનો. ગૂઢ ચિત્રક - વિશ્વનો અદૃશ્ય પરમ ચિત્રકાર પરમાત્મા. અંધારભોંય - અંધકારનું ચિત્રદ્રવ્યક. મોહન - મનને મુગ્ધ કરનારી. ચિત્રલીલા - ભાતભાતના આકારોએ પૃથ્વી પર આલેખેલી ચિત્રાવલિ. ઉદ્ધારતો - અંધારવારિમાંથી બહાર કાઢી પ્રકાશમાં લાવતો. ૯. સુવર્ણ - (૧) સુન્દર, ખુદ્દા રંગ; (૨) સોનું. (સદારતા તડકામાં ચળકતાં આકળખિંદુથી અથવા તડકામાં પ્રકાશતાં લાલ ને સુવર્ણરંગી દુર્મળાં પત્રો ને ટશરોથી.) નિર્ઝરો - ઝરણાં. ઉન્નમ - (સાનંદ) ઉલ્લસ. મંબુ - કોમળ, મીઠા. ઘંટનિનદે - ગળે બાંધેલી ટોકરીઓના રણકારે (નિનદે-નિનાદે). તન્દ્રિત - નિદ્રાના ઘેનવાળાં. કુટિલ - વાંકાચૂંકા. કાસાર -

સચોટતા દેખાશે ‘એકાંત ઊભું ગનકાલ શોચતું’ (૨૮)માં. ૨૯-૪૨. કિશોરોનાં કીડા-મસ્તી-તોફાનનું સ્વમાવોક્તિભર્યું વર્ણન. ૩૫. છાછર-છીછરાં. ૪૨. ઘટાવતા-ચોજતા. ૨૧-૨૮ અને ૪૩-૪૪માં આજના બાલાપુરનું કરુણ સંવેદન જગાડતું ચિત્ર. એની ગત જડોજલાલી આગળ વર્ણવાયેલ છે. કાવ્ય આ રીતે બાલાપુરના બારાનું ‘ત્યારે અને હવે’ બને છે. ૪૫-૪૯. હવે તો ભૂતને સ્મરણજલે સજીવ કરીને અને કલ્પનાને કામે લગાડીને ક્ષણવાર આનંદ માણવાનો કવિને રહ્યો. ‘અદીકું જહાજ’ અને ‘સુકાનીસાદ’, વાચ્યાર્થથી આગળ જોવાની સવડ આપે એવા શબ્દો.

૨૫. નીરકાવ્ય : બેરીવત્રી પાસેની એક કમળતળાવડી જોઈને કવિને રક્તરેલું કાવ્ય. ૭-૮. સંગીતને કામદેવનું શસ્ત્ર ગણવાની કલ્પના નવી. ૯. પૃથુ-પહોળા. ૯-૧૦. તળાવડી માટે પૃથ્વીની અંજલિનું ઉપમાન આકર્ષક છે. ૧૧-૧૨. તળાવડી તટક્રમે અને આકાશનાં પ્રતિબિંબ દેખાડતી હતી. ૧૩. અંદર ઊગેલાં કમળ તે એ તળાવડીનાં નેત્ર : અલંકાર, રૂપક. ૧૪. અંતરમાં કેવું સંવેદન જગાડી રહી ! ૧૫. દંદ-યુગ્મ. ૨૦. સંસર્પતું-સર્પગતિથી સરકી જતું. ૨૨. કૌટિલ્ય દીક્ષાગુરુ થું-પોતાની વાંકીચૂકી જિલ્લ ગતિથી કુટિલતાની સૌને દીક્ષા આપે એવું. અંતશ્ચર-અંદર ચાલતું. ૨૫. સંલક્ષ્તો-જોતો. ૩૧. મારું મૌન વાણીમાં ઊભરાયું, નીચેની વિચાર-માળાએ. ૩૩. ગોચર થતા-પ્રગટ થતા. ૩૫. અમૃતે-આત્માના પ્રસન્નતાના એ અમૃતમાં. ૩૮. પંકિલ-કાદવ-કુટિલતાથી ભરેલું. ૩૯. હૈયું જે કમળની શોભાવાળું (પંકજશ્રીક) હોય તો માનવી ભલે પંકિલ રહ્યો. ૪૦. નીરકાવ્ય-નીરે રક્તરેલું કાવ્ય. ૪૧. એ નીરકાવ્ય માનવીના ઉરકાવ્યમાં વહેવા હું પૂર્ણમને ઊભો છું.

૨૬. ભુલાયા ભેદ બેયના : આ કાવ્ય કુટુંબભાવને લગતું કાવ્ય

હોઈ એક દષ્ટિએ તેનું સ્થાન ખીન્ન વિભાગને છેડે વધુ ઉચિત હતું. કવિએ તેને પ્રસંગકાવ્ય લેખી અહીં મૂક્યું છે. ૧૦. ઝરમરતી-પાણી. ઝરતી. ૧૩. પાદ્યભ-પગનો થાંભલો. ૨૬. પ્રતિચ્છાયા-પ્રતિબિંબ. ૨૭. વૃદ્ધ બાલ્ય-વૃદ્ધાવસ્થાનું ખીલું બાળપણ : ઉચિત શબ્દપ્રયોગ. કાવ્યના પહેલા ખંડકમાં બાલકાનું અને ખીન્નમાં દાદીમાનું ચિત્ર છે, અને ત્રીજામાં કાવ્યનિરૂપિત પ્રસંગ પર ભાષ્ય જેવું કાવ્યનું વક્તવ્ય છે. બંનેના-બાળપણના ને શુદ્ધાપાના. એ ભેદ ભૂંસાઈ જઈ બંનેનું સમાન તત્ત્વ જે બાળપણનું, તેનું જ દર્શન થયું એમ તાત્પર્ય છે.

: ૨ :

આ વિભાગનાં કાવ્યોમાં કથનવિષય બને છે પ્રણય અને કવિની ‘હૃદયજનના’ પ્રત્યેની હૃદયભાવઝરણીઓ. સ્વસ્થ કવિનું મરતીરસિક સ્વરૂપ એમાંનાં કેટલાંકમાં દર્શન દે છે.

૧. થવું ના જોઈએ ! જવાનીને મરતીભયું સંબોધન. જવાનીની ‘આજ’ને મનભર માણી લેવાનો જીવનરસ કાવ્યમાં કેવો લલકાર ગંજવે છે ! કમીના-ભિણ્ણ.

૨. ઓ ગુલબદન : ભાવ, આગલા કાવ્યરાગો જ. ગુલ-ફૂલ. ગુલબદન-ફૂલ જેવી કાયાવાળી. ગુલાલી-લાલાશ, ગુલાલ પરથી. અમન-બગીચા. એઆખ-પાણી વિનાની. એમૂલ-મૂલ વગરનું, અમૂલ્ય. ૧૫-૧૮. આ સુખસોહાગ, આ સુલતાની, ભલે એક ક્ષણજીવી સ્વપ્ન હોય તોય કૃતાર્થતા એને માણી લેવામાં છે. એના ઉપભોગ વેળા મૃતકાળનાં દુઃખદ સમગ્રો (મડકા)ને ભાવિની આશંકાઓને નજીક ઢૂંકવા દેવાય જ નહિ. કાવ્યની બાની એમાંના ભાવને તેમ ગેયતાને અનુરૂપ છે એ દેખાશે.

૧૮૮

સચોટતા દેખાશે 'એકાંત ઊભું' ગનકાલ શોચતું' (૨૮)માં.
૨૯-૪૨. કિશોરોનાં ક્રીડા-મસ્તી-તોફાનનું સ્વમાવોક્તિભર્યું વર્ણન.
૩૫. છાછર-છીછરાં. ૪૨. ઘટાવતા-ચોખ્ખતા. ૨૧-૨૮ અને ૪૩
-૪૪માં આર્જના બાકાપુરનું કરુણ સંવેદન જગાડતું ચિત્ર. એની
ગત જાહોજલાલી આગળ વર્ણવાયેલ છે. કાવ્ય આ રીતે બાકાપુરના
બારાનું 'ત્યારે અને હવે' બને છે. ૪૫-૪૯. હવે તો ભૂતને
સ્મરણજલે સજીવ કરીને અને કલ્પનાને કામે લગાડીને ક્ષણવાર
આનંદ માણવાનો કવિને રહ્યો. 'અદીકું જહાજ' અને 'સુકાનીસાદ',
વાચ્યાર્થથી આગળ જોવાની સવડ આપે એવા શબ્દો.

૨૫. નીરકાવ્ય : બોરીવડી પાસેની એક કમળતળાવડી જોઈને
કવિને રકુરેલું કાવ્ય. ૭-૮. સંગીતને કામદેવનું શસ્ત્ર ગણવાની
કલ્પના નવી. ૯. પૃથુ-પહોળી. ૯-૧૦. તળાવડી માટે પૃથ્વીની
અંજલિનું ઉપમાન આકર્ષક છે. ૧૧-૧૨. તળાવડી તટક્રમે અને
આકાશનાં પ્રતિબિંબ દેખાડતી હતી. ૧૩. અંદર ઊગેઝાં કમળ તે
એ તળાવડીનાં નેત્ર : અલંકાર, રૂપક. ૧૪. અંતરમાં કેવું સંવેદન
જગાડી રહી ! ૧૫. દંડ-યુગલ. ૨૦. સંસર્પતું-સર્પગતિથી સરકી
જતું. ૨૨. કૌટિલ્ય દીક્ષાચુર શું-પોતાની વાંકીચૂકા જિલ્લ ગતિથી
કુટિલતાની સૌને દીક્ષા આપે એવું. અંતશ્ચર-અંદર ચાલતું. ૨૫.
સંલક્ષતો-જોતો. ૩૧. મારું મૌન વાણીમાં ઊભરાયું, નીચેની વિચાર-
માળાએ. ૩૩. ગોચર થતા-પ્રગટ થતા. ૩૫. અમૃતે-આત્માના
પ્રસન્નતાના એ અમૃતમાં. ૩૮. પંકિત-કાદવ-કુટિલતાથી ભરેલું.
૩૯. હૈયું જે કમળની શોભાવાળું (પંકજશ્રીક) હોય તો માનવી
ભલે પંકિત રહ્યો. ૪૦. નીરકાવ્ય-નીરે રકુરવેલું કાવ્ય. ૪૧. એ
નીરકાવ્ય માનવીના ઉરકાવ્યમાં વહેવા હું પૂર્ણમને ઊભો છું.
૨૬. ભુલાયા ભેદ બેયના : આ કાવ્ય કુટુંબભાવને લગતું કાવ્ય

હોઈ એક દષ્ટિએ તેનું સ્થાન ખીજા વિભાગને છેડે વધુ ઉચિત હતું. કવિએ તેને પ્રસંગકાવ્ય લેખી અહીં મૂક્યું છે. ૧૦. ઝરમરતી—પાણી ઝરતી. ૧૩. પાદ્યંભ—પગનો થાંભલો. ૨૬. પ્રતિચ્છાયા—પ્રતિબિંબ. ૨૭. વૃદ્ધ બાલ્ય—વૃદ્ધાવસ્થાનું ખીજું બાળપણ : ઉચિત શબ્દપ્રયોગ. કાવ્યના પહેલા અંકમાં બાલકાનું અને ખીજામાં દાદીમાનું ચિત્ર છે, અને ત્રીજામાં કાવ્યનિરૂપિત પ્રસંગ પર બાળ્ય જેવું કાવ્યનું વક્તવ્ય છે. બંનેના—બાળપણના ને છુટ્ટાપાના. એ ભેદ ભૂંસાઈ જઈ બંનેનું સમાન તત્ત્વ જે બાળપણનું, તેનું જ દર્શન થયું એમ તાત્પર્ય છે.

: ૨ :

આ વિભાગનાં કાવ્યોમાં કવનવિષય બને છે પ્રણય અને કવિની ‘હૃદયજનો’ પ્રત્યેની હૃદયભાવઝરણીઓ. સ્વસ્થ કવિનું મસ્તીરસિક સ્વરૂપ એમાંનાં કેટલાંકમાં દર્શન દે છે.

૧. થવું ના જોઈએ ! જવાનીને મસ્તીભયું સંબોધન. જવાનીની ‘આજ’ને મનભર માણી લેવાનો જીવનરસ કાવ્યમાં કેવો લલકારે ગળાવે છે ! કમીના—ભિણ્ણ.

૨. ઓ ગુલબદન : ભાવ, આગલા કાવ્યવાળો જ. ગુલ—ફૂલ. ગુલબદન—ફૂલ જેવી કાયાવાળી. ગુલાલી—લાલાશ, ગુલાલ પરથી. ચમન—બગીચા. બેઆબ—પાણી વિનાની. બેમૂલ—મૂલ વગરનું, અમૂલ્ય. ૧૫—૧૮. આ સુખસોહાગ, આ સુલતાની, ભલે એક ફાળુજીવી સ્વપ્ન હોય તોય કૃતાર્થતા એને માણી લેવામાં છે. એના ઉપભોગ વૃણા ભૂતકાળનાં દુઃખદ સ્મરણો (ભડકા)ને ભાવિની આશંકાઓને નજીક દૂંકવા દેવાય જ નહિ. કાવ્યની બાની એમાંના ભાવને તેમ ગેયતાને અનુરૂપ છે એ દેખાશે.

૭. એક આલમ્બતત્તુ : કડી ૩. એના-મૌનના. ધાવ. તે. અખોલાના. એકમેકને ધા દર્ધને સામાના અખોલા, ખેઉએ ખમ્યા છે. ખમાવે-માફ કરવા કહે. કડી ૫. લગ્નયોગ ને પ્રીતિયોગનું સુંદર વર્ણન. એ યોગ આ ભવથી આગળ વધતો ભવોભવનો છે. સંભારો, નરસિંહરાવના 'અગ્નિહોત્ર' કાવ્યની છેલ્લી ખે પંક્તિઓ. કડી ૬. ખે હૈયાંના બન્ધનો એ આલમ્બતત્તુ મળ્યો હોય તો લાધે પેલા અખોલાના મૌનને રથાને દિવ્ય સંગીતનું મૌન. પરસ્પરની નૈમિત્તિક પરપતા કે કલહને સહ્ય બનાવી તેનું શમન કરાવી દે અને દાંપત્યને મધુર બનાવે એવી દષ્ટિ આ કાવ્ય નથી આપતું ?

૮. અદીઠ સવારી : બાઈના અકાળ અવસાને દુઃખી સખીનાં સમાશ્વાસન સારુ રચાયેલી કૃતિ. અદીઠ સવારી-મૃત્યુની, જુઓ પંક્તિ ૧૭-૧૮. ૪. દામ્પત્ય-દિગ્ગત્ય-દામ્પત્યને દિગ્ગત્ય, નવો અવતાર કહી કવિએ એનું કેવું ગૌરવ કયું છે ! ૧૧. પેલી-બંનેના હૃદય-પ્રવાહોના સંગમની ને ઉરની સમૃદ્ધિની. આ-મૃત્યુદર્શનની. ૧૯. સંમોહની-મૂર્છા (મોહ)માં નાખી દેનારી. ૨૧. રાગ-યમરાગ, મૃત્યુના દેવ. ૨૨. યમરાગ, એના દૂત કે એનો પાશ દેખાયો હોત તો તારી સાવિત્રીશક્તિએ સ્વજનને એની પાસેથી છોડાવ્યો હોત એમ સૂચન છે. સાવિત્રીશક્તિ-યમના પાશમાંથી પતિ સત્યવાનને છોડાવનાર સતી સાવિત્રીની સંજીવની શક્તિ. ૨૪. ઉલ્લાસવ્યાપાર-ઉમંગ. ૩૩. વૈપરીત્યે-ઊલટાપણાથી. ૪૧. જ્યોત્સ્નાશીલ-સખી કે એના હૈયાનું આ વિશેષણ નોંધપાત્ર. ૪૩-૪૬. આની પહેલાં બાલપુત્ર ને બાલપુત્રીનાં થયેલાં અવસાનનો રમરણોદ્ભવ. ગર્જનશન્ય સિંધુ-મૃત્યુ. સૌદામિની-વીજળી. વણુનીર સાગર-એ પણ મૃત્યુનો. ૪૭-૫૨. મૃત્યુતત્ત્વનું વર્ણનઃ કર્તા 'કોઈ.' અદૃષ્ટકેતુ-જેનો ધ્વજ અદૃશ્ય છે એવું. અધૃષ્ય-જેનો સામનો થઈ ન શકે તેવું. ૫૩.

પરચો-પરિચય. પરચો પહેલ આ નહિ-આમ, મૃત્યુની અશબ શક્તિનો પ્રભાવ પુત્રપુત્રીનાં અવસાન વેળા અગાઉ જોયો જ છે તેથી, તારા ભાઈનું મૃત્યુ એ કંઈ નવો પહેલી વારનો મૃત્યુનો અનુભવ નથી. ૬૦. જનનીએ વછોડેલો-બાળપણમાં નમાયો થયેલો. ૬૨. ધાત-ધા. ૬૬. દાઝેલ હૈયું-મારું. ૬૬-તારો શોકદાહ. ૬૮. 'આશ્વાસશબ્દો' સમાસ તરીકે વાંચો. ૬૯. વિજયળું-સળળું. ૭૦. અનર્ગળ-મુક્તાપણે. ખંડક ૬-૭માં રંક બની ગયેલા (જુઓ પંક્તિ ૬૪) જ્ઞાનનો સખીના શોકશમનાર્થે વિનિયોગ થયો છે. અનુશોચ-શોક. ૭૩. ળશોચ્યાનન્વશોક્ત્ત્વં...એ ગીતાવાણી સહૃદયોને અત્ર યાદ આવશે. ૭૫. 'બાહ્યક' રૂપક બહુ સુભગ નથી. ૭૯. સંભારો, જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુ: (ગીતા). ૮૩. પિતાએ-પરમેશ્વરે. ૮૭. કુશંકા-ઉપરની બે પંક્તિઓમાં છે તે. અંગદ-મંગલ, પ્રશસ્ત. ૯૩-૯૪. સ્વજનના મૃત્યુના આઘાત માણસનું ધૈર્ય ખોવડાવે એ સ્વાભાવિક છે, પણ માણસ ધૈર્ય ગુમાવે તે વખતે તેણે શ્રદ્ધા ગુમાવવી નહિ જોઈએ એમ કવિને કહેવું છે: તેથી જ પત્નીને ૯૯-૧૦૨ પંક્તિઓમાંની સલાહ. ૯૯. અંતરઆગલો-ધૈર્યનો. નીર-આંસુનાં. ૧૦૩. કિશોર નચિકેતાએ યમદારે જઈ યમ પાસેથી મેળવેલું મૃત્યુરહસ્ય અને આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન અત્ર ઉલ્લેખાયું છે. ૧૦૫-૧૧૨. જ્યાં શુદ્ધિ અને કલ્પના કુદિત થઈ જાય છે એવા આત્મ-બ્રહ્મ-તત્ત્વના દિશા અને કાળથી સ્વતંત્ર જ્યોતિનો ઉલ્લેખ. ૧૧૩. સુદર્શન=સુ+દર્શન, શુભ દર્શન. ૧૧૬. ઋતંભર-ઋત-સત્ય-માં પ્રતિષ્ઠિત, ઋતંભરા પ્રજ્ઞાથી જોઈ શકાય એવું. ૧૧૭-૧૨૦. એ અમૃત્યુ નિત્યત્વની સામે છે મૃત્યુ (વિમૃત્યુ), અંધારની મૃતિ સમું. અધેકાર (તમિસ)ના અભેદ ગદ જોવા એ મૃત્યુમાં ય મંગલા ધુભંકરા જ્યોતિ છૂપાયેલી છે (૧૨૧-૧૨૨). ૧૨૬-૧૩૦. સંભારો, વિ. ૧૩ અ